

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ESKİÇAĞ DİLLERİ VE KÜLTÜRLERİ (YUNAN DİLİ VE EDEBİYATI)
ANABİLİM DALI**

**THUKYDİDES'İN *ARKHAILOGIA* BÖLÜMÜNDE HİPPOKRATİK TIBBIN
BİR İKNA YÖNTEMİ OLARAK KULLANILMASI**

Doktora Tezi

Tolga ÖZHAN

Ankara-2010

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ESKİÇAĞ DİLLERİ VE KÜLTÜRLERİ (YUNAN DİLİ VE EDEBİYATI)
ANABİLİM DALI**

**THUKYDİDES'İN *ARKHAILOGIA* BÖLÜMÜNDE HİPPOKRATİK TIBBIN
BİR İKNA YÖNTEMİ OLARAK KULLANILMASI**

Doktora Tezi

Tolga ÖZHAN

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Candan ŞENTUNA

Ankara-2010

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ESKİÇAĞ DİLLERİ VE KÜLTÜRLERİ (YUNAN DİLİ VE EDEBİYATI)
ANABİLİM DALI

THUKYDİDES'İN *ARKHAILOGIA* BÖLÜMÜNDE HİPPOKRATİK TIBBIN
BİR İKNA YÖNTEMİ OLARAK KULLANILMASI

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Candan ŞENTUNA

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

Prof. Dr. Candan Şentuna

Prof. Dr. Filiz Öktem

Prof. Dr. Ömer Çapar

Prof. Dr. Gül Özaktürk

Prof. Dr. Nurettin Arslan

İmzası

Tez Sınavı Tarihi: 15.10.2010

ÖNSÖZ

Yüksek lisans tezimi tarihi-coğrafya alanında yaptıktan sonra doktora tezimi de aynı konu üzerine yapmayı düşünüyordum. Ancak işler beklediğim gibi gelişmedi ve bir anda kendimi zor bir dönemden geçerken buldum. Bu dönemde Sayın Hocam Prof. Dr. Candan ŞENTUNA'nın tavsiyeleriyle ve destekleriyle doktora çalışmamı klasik filoloji alanında yapmaya karar verdim.

Doktora ders aşamasındaki sıkı ve verimli okumalarımın dolayısıyla çalışma alanımı belirlemem çok fazla zamanımı almadı. Bu süreçte özellikle Hartog'un Herodotos üzerine yaptığı çalışma antik metinlere nasıl bakabileceğim konusunda ufkumu çok genişletti. Aslında başlangıçtaki amacım Hartog'un Herodotos'un *Tarih*'ine uyguladığı bakış açısını Thukydides'in *Tarih*'ine uygulamaktı. Ancak bu amaçla gerçekleştirdiğim okumalarım ve öğrendiklerim beni başlangıçtaki hedefimden uzaklaştırdı ve ilgimi çeken daha farklı bir konuya yöneltti: Hippokratik Corpus ve Thukydides arasındaki ilişki. Bu alanda yapılmış birçok farklı çalışmayı okuduktan sonra kendi çalışmamı hangi yönde yapmam gerektiği konusunda bir kanaate vardım.

Çalışmam sırasında beni en çok zorlayan nokta Thukydides'in *Tarih*'i ile birlikte Hippokratik Corpus içindeki birden çok farklı alanda yazılmış metinleri aynı anda ele almak olmuştur. Özellikle kelime benzerliklerini yakalamanın ve bölümler arasında karşılaştırma yapmanın çoğunlukla son derece büyük bir dikkat ve uzun süren, yorucu bir araştırma gerektirdiğini söyleyebilirim. Yine de *Diogones*, *Perseus* vb. veritabanlarını kullanarak nispeten bu zorluğun üstesinden gelmeyi başardığımı

düşünüyorum. Karşılaştığım diğer bir zorluksa maalesef kaynakların tümüne ulaşamamaktı.

Bu çalışmanın üstesinden hakkıyla geleceğim konusunda bana olan güveni, değerli görüşleri ve desteğiyle her zaman yanımda olan Sayın Hocam Prof. Dr. Candan ŞENTUNA'ya, değerli Hocalarım Sayın Prof. Dr. Filiz ÖKTEM'e ve Prof. Dr. Coşkun ÖZGÜNEL'e, bunca yıl boyunca bana göstermiş olduğu sabrı, her konudaki desteği ve bana duyduğu güveni için Sayın Hocam Prof. Dr. Nurettin ARSLAN'a, bu süreçte çıkmaza girdiğim zamanlarda desteğini ve teşviğini benden esirgemeyen sevgili meslektaşım ve dostum Araş. Gör. Çağatay AŞKİT'e ve son olarak çok uzun yıllar boyunca tezimin bitmesini sabırla bekleyen ve tezimi okuyup yazım hatalarıyla ilgili düzeltmeleri yapmam konusunda bana yardımcı olan sevgili eşim Pelin ÖZHAN'a teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Temmuz 2010

Tolga ÖZHAN

İÇİNDEKİLER

1	GİRİŞ	VI
1.1	Thukydides'in <i>Arkhaiologia</i> Bölümü Üzerine Genel Tezler.....	vi
1.2	Hippokratik Tıp ve Thukydides	xii
1.2.1	Akılcı Yunan Tıbbının Ortaya Çıkışı.....	xii
1.2.2	Hippokrates ve Hippokratik Corpus.....	xv
1.2.3	Thukydides'in <i>Tarih</i> 'i ve Hippokratik <i>Prognosis</i>	xvii
1.3	Araştırmanın Amacı ve Kapsamı	xxi
1.4	Çalışmanın Kuruluş Düzeni.....	xxii
1.5	Teknik Notlar	xxiii
2	<i>PROGNOSIS</i> İÇİN GEREKLİ ALTYAPI	1
2.1	Hippokratik Corpus'ta <i>Prognosis</i>	1
2.2	Thukydides'in Tecrübesi.....	8
2.3	"Hastalık" olarak Savaş: " <i>Nosos kai Polemos</i> "	17
3	THOUKYDIDĒS HO PROGNŌSTĒS	35
3.1	Hippokratik Corpus'ta Karşıt Güç Teorisi	35
3.2	Bugünün Çözümlemesi: <i>Tarih</i>'te Karşıt Güç Teorisi	46
3.2.1	Sparta'nın <i>Dynamis</i> 'i	47
3.2.2	Atina'nın <i>Dynamis</i> 'i.....	52
3.2.3	İki Karşıt Gücün Çatışması	67
3.3	Geçmişin Çözümlemesi: <i>Arkhaiologia</i> ya da Geçmişin Tasarımı	71
3.3.1	<i>Anthrōpeia Physis</i> ya da İnsan Doğasının Değişmezliği.....	83
3.3.2	<i>De Morbo Sacro</i> ve olağanüstü olanın reddedilmesi	88
3.3.3	Thukydides ve Olağanüstü Karşısındaki Sessizliği.....	100
3.3.4	" <i>Geçmiş Bugüne Benzer</i> ": <i>Spatium Mythicum</i> 'dan <i>Spatium Historicum</i> 'a.....	112
4	SONUÇ.....	130
5	KAYNAKÇA	138

1 GİRİŞ

1.1 Thukydides'in *Arkhaiologia* Bölümü Üzerine Genel Tezler

Thukydides, *Tarih*'inin giriş bölümünde kendi ismini üçüncü tekil şahısta ortaya koyduktan sonra Atinalılar ile Peloponnesoslular arasındaki savaşın önceki savaşıardan daha çok bahsetmeye değer olduğunu (ἀξιολογώτατον τῶν προγεγενημένων) kanıtlarıyla sunmaya çalışır. Bu savaş Yunanlar ve barbarların bir kısmı için en büyük hareket (κίνησις¹) olduğundan Thukydides için Troia savaşından bile daha önemlidir (1.10.3; 1.21.2). Giriş bölümünün sonunda (1.1.3) bu savaştan önceki (τὰ πρὸ αὐτῶν) ve daha eskiden olan olayların (τὰ ἔτι παλαιότερα) üzerinden uzun zaman geçmesinden dolayı bu olayları araştırmanın mümkün olmayacağını (εὐρεῖν ... ἀδύνατα ἦν) dile getirir². Thukydides'in geçmişe ilişkin, kendine özgü bu düşüncesinin gelişen³ izlerini yöntembilimini ortaya koyduğu bölümlerde de görmekteyiz. 1.20.1'de geçmişe dair kanıtların hepsine inanmanın zorluğunu (χαλεπά) dile getirirken, 1.21.1'de kanıtlardan çıkardığı sonuçların yeterince güvenilir olduğunu ifade eder. Ancak giriş bölümünden sonra, geçmişin kesin bir biçimde (σαφῶς) araştırılamayacağını belirten Thukydides beklenmedik bir şekilde Yunanistan'ın erken tarihini araştırmaya koyulur. *Arkhaiologia* olarak

¹ Kelimenin yüklendiği çeşitli anlamlar için Simon Hornblower, *A Commentary on Thucydides*, vol. 1 (Oxford New York: Clarendon Press ; Oxford University Press, 1991), 6.

² τὰ πρὸ αὐτῶν ve τὰ ἔτι παλαιότερα için bkz. Arnold Wycombe Gomme, *A Historical Commentary on Thucydides*, vol. 1 (Oxford,: The Clarendon Press, 1956), 91-92; Hornblower, 56.

³ W. Robert Connor, *Thucydides* (Princeton: Princeton University Press, 1984), 27. Marincola ise Thukydides'in bu tutumunu bir tutarsızlık olarak değerlendirir, bkz. John Marincola, *Authority and Tradition in Ancient Historiography* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), 96-97.

adlandırılan bu bölüm Thukydides'in kendi zamanına kadar olan Yunanistan'ın geçmişini yeniden canlandırma çabasıdır⁴. Söylenceler, Homeros şiirleri, gündelik yaşama ilişkin adetler, günümüz arkeolojisine benzer bir arkeoloji, kısacası birçoğu Thukydides'in kendi zamanına ait olmayan ve bu uzak geçmişi yeniden canlandırmak için kullandığı verilerdi⁵. Peki, çağdaş tarih yazma eğiliminde olduğu düşünülen⁶, geçmişin araştırılabilirliği ile ilgili değişken bir tavır ortaya koyan Thukydides'in *Tarih*'inde *arkhaiologia* neye hizmet eder, Thukydides, *arkhaiologia* gibi bir bölüme niçin tarihinde yer verir? Geçmişten bahsetmek niçin gereklidir?

Arkhaiologia'nın amacına yönelik en genel görüş Thukydides'in kendi sözlerinden yola çıkarak belirlenmiştir: Bu savaşın “en büyük hareket” olduğunu kanıtlamak. 20. yüzyılın başlarında kaleme aldığı çalışmasında E. Schwartz, Thukydides'in *arkhaiologia* bölümünde retorik öğeler kullandığını, *arkhaiologia*'nın, retoriğin kanıtlama yöntemlerinden biri olan ἀύξησις (*amplificatio*) yani “yüceltme” olduğunu ve Thukydides'in Peloponnesos savaşının önceki olaylardan daha çok bahsetmeye değer olduğunu ortaya koyabilmek için bu

⁴ *Arkhaiologia*, Thukydides'in kullandığı bir terim değil, çağdaş araştırmacıların 1.2-19 arasındaki bölümler için kullandığı genel başlıktır. Geçmiş olayların anlatısı (*arkhaia+logos*). Ancak Connor, bu bölüm için *arkhaiologia* teriminin uygun olmadığını şöyle dile getirir, Connor, 26.: “The label ‘Archaeology’ is inappropriate in so far as it suggests the unearthing of whatever remains from the past; Foucault’s use of ‘Archaeology’ to mean ‘the history of that which renders necessary a certain form of thought’ comes much closer to making the term appropriate for this section”.

⁵ Jacqueline de Romilly, *Histoire et Raison chez Thucydide*, Collection d'Etudes Anciennes (Paris: Les Belles lettres, 1956), 241-242.

⁶ Bu konudaki genel görüş için bkz. Arnaldo Momigliano, *Studies in Historiography* (New York: Harper & Row, 1966), 130. Karşıt görüş için A. J. Woodman, "Contemporary History in the Classical World," *Şurada: Contemporary History : Practice and Method*, ed. Anthony Seldon (Oxford ; New York Blackwell, 1988), 149-164.

savaşı daha öncekilerle karşılaştırarak bu etkiyi sağlamak istediğini savunur⁷. Schwartz'ın bu görüşüne karşıt yönde bir görüş kendinden yüzyıllar önce belirtilmiştir. Thukydides'in *Tarih*'i üzerine deneme niteliğinde uzun bir yazı yazan Halikarnassoslu Dionysios, retorikğin genel kurallarına uymadığı gerekçesiyle (οὐτε ὁ τῆς τέχνης ὑπαγορεύει λόγος οὕτω μεθοδεύειν τὰς ἀξίσεις) *arkhaiologia* bölümünü eleştirir⁸. Thukydides'in *Tarih*'i üzerine ilk kapsamlı tarihsel açıklamayı yazan Gomme'ye göre, Schwartz'ın görüşünden farklı olarak Thukydides'in bu bölümü yazarken iki amacı bulunmaktadır⁹: 1. Kendi zamanında Yunanistan'ın refah bakımından en yüksek noktada olduğunu, daha önceki bütün dönemlerin tamamıyla böylesi bir refahtan uzak olduğunu ve bundan dolayı daha önceki dönemler için geniş çaplı savaşıardan söz etmenin mümkün olmadığını ortaya koymak. 2. Daha önce gerçekleşen savaşların hem sadece birkaç şehir hem de kısa bir zaman ile sınırlandığını bundan dolayı bu savaşın tarihte daha önce olmuş savaşlardan çok daha yıkıcı olduğunu ortaya koymak. Ancak *arkhaiologia* üzerine yapılan ve dikkat çeken çalışmalar, 1956 yılında Thukydides'in anlatısını dikkatli bir biçimde ele alan J. de Romilly'nin çalışması ile başlar¹⁰. Yazara göre, tarihçinin amacı bu savaşın diğerlerinden daha önemli olduğunu ortaya koymaktır¹¹. Yazar, metinleri

⁷ Eduard Schwartz, *Das Geschichtswerk des Thukydides*, 3. ed. (Hildesheim,: G. Olms Verlagsbuchhandlung, 1960), 170. Ayrıca bkz. Hornblower, 3. Aristoteles ἀξίσεις'in retorikte kullanımına şöyle değinir, *Rh.* 1368a.23 (çev. Mehmet H. Doğan): “Etkiyi arttırma” yöntemlerinin, özellikle, övme konuşmalarına eklenmesi çok doğal bir şeydir; bu konuşmalar onun başkalarına üstünlüğünü amaçlar... Ve genellikle bütün konuşmalara özgü kanıt yollarından, bu “etkiyi arttırma” yöntemi, söz söyleme sanatlarına en uygundur.”

⁸ D.H. *Th.* 19.

⁹ Gomme, 89-90.

¹⁰ Romilly, 240-298.

¹¹ *Ibid.*, 241.

yorumlayarak Thukydides'in anlatısındaki karmaşık yapıyı şu biçimde ortaya çıkarmıştır: Thukydides, göçebelikten uygarlığa giden bu süreci oluşturabilmek için mantıksal çıkarımlar, benzeşimler, olasılıktan çıkan savlar, arkeolojik veriler ve Homeros şiirleri aracılığıyla bu uzak geçmişi tasarlamıştır. J. de Romilly'e göre, *arkhaiologia* bütün bu yöntemleri kullanan “akılcılığın ifadesi”dir¹² ve bu yapının temelinde Thukydides'in tasarladığı güç teorisi yatmaktadır¹³. Pers savaşlarından sonra Atina'nın deniz gücü ve hazinesi arasındaki birbirini tetikleyen ilişki, Thukydides için bir model oluşturmuş, tarihçi de bu modeli kullanarak, *niçin* diğer olayların bu savaştan daha az bahsetmeye değer olduğunu kanıtlamak için *arkhaiologia*'yı donanma-hazine-savunma ilişkisi doğrultusunda oluşturmuştur¹⁴. Böylece J. de Romilly, Thukydides'in bu güç teorisini geçmiş olaylara uygularken, aynı terimleri kullanarak tarihi (*l'histoire*) sistemli bir şekilde yorumladığı düşüncesindedir. M. I. Finley ise, bu bölümün tarihsel bir çalışma olduğu tezine karşı çıkar, ancak J. de Romilly ile aynı düşünceyi paylaşarak onun açıkça belirtmediği şeyi şöyle dile getirir¹⁵: “*What is crucial is that it is a theory derived from prolonged meditation about the world in which Thucydides lived, not from a study of history.*”

¹² Ibid., 251.

¹³ Ibid., 261-262.

¹⁴ W. Jaeger'e göre, Herodotos'tan farklı olarak Thukydides'in içinde bulunduğu siyasi yapı, başka bir deyişle Thukydides'in de bir komutan olarak içinde yer aldığı 5. yüzyıl Atina'sının aktif siyasi yaşamı tarihçiyi siyaset ağırlıklı bir tarih yazmaya yöneltmiş ve bu etkiyle tarihçi *arkhaiologia* yapısını oluştururken olaylara 5. yüzyıl siyasetçisinin gözünden bakarak bu yapının temeline *güç* kavramını oturtmuştur, çünkü Jaeger'e göre, 5. yüzyıl siyasetçisi için “*güç demek önemli kaynaklar ve güçlü bir donanma tarafından desteklenen geniş toprakların hepsine sahip olmak demektir*”, bkz. Werner Wilhelm Jaeger, *Paideia : The Ideals of Greek Culture*, 2nd ed., vol. 1 (New York: Oxford University Press, 1945), 383-384, 386.

¹⁵ M. I. Finley, *The Use and Abuse of History*, Peregrine Books (New York: Penguin Books, 1987), 18.

Bu görüşü V. Hunter'in ve W. R. Connor'un çalışmalarında da görmekteyiz¹⁶. Connor, *arkhaiologia*'yı kahramansı olmayan, güç ve kişisel çıkar üzerine kurulmuş geçmişe bir bakış yolu olarak değerlendirir ve *arkhaiologia* içindeki bu güç teorisinin Thukydides'in kendi dünyası ile uyum içinde olduğu görüşündedir. "Güç, kendini koruma ve kişisel çıkar" geçmiş zaman insanının ve Thukydides'in zamanındaki insanın ortak eğilimleridir. Dolayısıyla insan doğasının çağlar boyunca aynı olmasından, tarihçinin geçmişi tasarlaması için kendi zamanına bakıp geçmişe dair çıkarımda bulunması yeterlidir. Connor'un bu bölümle ilgili ikinci görüşü, *arkhaiologia* bölümünün "Thukydides'in tarihsel çözümleme yöntemlerinin bir kanıtı" olduğudur¹⁷. Connor, Thukydides'in *arkhaiologia* bölümü boyunca geçmişin araştırılabilirliği hakkında gelişen düşüncesinde hem sofistlerin hem Hippokrates tıbbının kullandığı hem de M.Ö. 5. yüzyıl mahkemelerinde kullanılan ikna yöntemlerinin hâkim olduğunu dile getirir. A. Parry de *arkhaiologia*'nın amacını şöyle açıklar¹⁸:

The purpose of the Archaeology ... is to state and develop his theory of history and thereby to justify his exclusive concern with the Peloponnesian War. For all his famous obscurity, Thucydides' style is such as to make patterns of his thought very evident. Taking over the devices of the Sophists and turning them to an individual use, he writes an exposition in which ideas and events are strongly marked by key terms.

¹⁶ Connor, 25-26; Virginia J. Hunter, *Past and Process in Herodotus and Thucydides* (Princeton: Princeton University Press, 1982), 38.: "Thucydides' investigative procedures ... cannot be separated from generalizations derived from the world around him and applied to the past for purposes of his own."

¹⁷ Connor, 27-29.

¹⁸ Adam Parry, "Thucydides' Historical Perspective," *Şurada: Studies in Fifth-century Thought and Literature*, Yale Classical Studies, ed. Adam Parry (Cambridge: University Press, 1972), 51.

20. yüzyılın son çeyreğinde *arkhaiologia* bölümü üzerine yapılan en önemli çalışmanın, J. de Romilly'nin izinden giden V. Hunter'in eserinin birinci bölümü olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır¹⁹. Thukydides'in *arkhaiologia*'da anlattığı olayların yapısını inceledikten sonra tarihçinin kullandığı yöntemleri ortaya koymaya çalışan Hunter, *arkhaiologia* bölümünün üç temel amacı olduğunu ileri sürer²⁰: 1. Genellikle donanma, gelir, savunma duvarları gibi benzer modellerle bir araya getirilmiş belirticilerle uygarlığın üst noktalarını belirleme. 2. “*Arkhe'ye özgü sorunları ve zorlukları*” ortaya koyma. 3. Tarihsel süreci örnekleyecek “*belirticiler kümesi*” oluşturma.

J. de Romilly'nin de ortaya koyduğu gibi Thukydides'in kendi anlattığı savaşın diğer savaşlardan daha önemli olduğunu kanıtlamak için çıkarımlara, olasılıktan çıkan savlara ve benzeşimlere başvurduğu açıktır. Ayrıca Connor'un *arkhaiologia*'nın “*tarihsel çözümleme yöntemlerinin bir kanıtı*” olduğu görüşünü de kabul etmekle birlikte *arkhaiologia* bölümünün üst ve alt olmak üzere iki katmanlı bir yapıdan oluştuğunu ve Thukydides'in bu yapıyı oluştururken Hippokratik tıp yazımına sıkı bir şekilde bağlı kaldığını düşünmekteyiz. *Arkhaiologia* bölümü Hippokratik Corpus'ta yer alan *Prognosticon* adlı eserden esinlenilerek bir ikna yöntemi olarak bu iki katmanlı yapının üst katmanını oluştururken alt katmanını da geçmişin karanlığının doğuracağı ve bu uzak dünyanın *okuyucu* üzerinde yaratacağı şüpheleri ortadan kaldırmak için tarihçi tarafından *arkhaiologia* içine yerleştirilen Hippokratik “terminoloji” ve akıl yürütme yollarının kullanıldığı bölümler oluşturmaktadır.

¹⁹ Hunter, 17-49.

²⁰ Ibid., 44-46.

1.2 Hippokratik Tıp ve Thukydides

1.2.1 Akılcı Yunan Tıbbının Ortaya Çıkışı

Antik çağda ve kuşkusuz sonraki çağlarda genellikle sıradan bir yurttaşın açıklamakta zorlandığı boşlukları tanrı yamasıyla doldurması sıkça görülen bir olaydı, çünkü yanlış da olsa her şeyin bir nedeninin olmasının hiç olmamasından daha iyi olduğunu düşünülüyordu. Bu kural birçok alanda başvurulan bir yöntemdi. Bu kuralın kullanıldığı alanlardan bir tanesi de elbette hastalıktı. Mısır'da ve Babil'de hastalıklara her yerde dolaşan şeytani yaratıkların neden olduğu görüşü yaygındı ki Yunan dünyasının en erken eserleri olan Homeros'un *İlias*'ına veya Hesiodos'un *Opera et dies* adlı eserine bakıldığında Yunan dünyasının erken çağlarında da bu algının pek de farklı olmadığı görülebilir²¹. Mısır ve Babil'deki örneklerinden tek farkları Yunanların hastalıkların ortaya çıkmasında şeytani yaratıkların değil, tanrıların aktif olarak rol oynadıklarını düşünmeleriydi. Dolayısıyla Yunanlar hastalıkların tanrılardan geldiğine inanarak onlara olağanüstü bir özellik yüklüyorlardı. *İlias*'ın hemen başında ozan, Troia'yı kuşatmış olan Akhalar arasında patlak veren salgını olağanüstü olarak görme eğilimindedir ve bu salgının Agamemnon'un Apollon'un rahibine karşı göstermiş olduğu küstah davranış

²¹ James Longrigg, *Greek Rational Medicine : Philosophy and Medicine from Alcmaeon to the Alexandrians* (London, New York: Routledge, 1993), 6. Ayrıca bkz. Fielding H. Garrison, *An Introduction to the History of Medicine, with medical chronology, bibliographic data and test questions* (Philadelphia: W. B. Saunders Company, 1913), 41; G. E. R. Lloyd, *The Revolutions of Wisdom : Studies in the Claims and Practice of Ancient Greek Science*, Sather Classical Lectures (Berkeley: University of California Press, 1987), 12-13. Nutton, haklı olarak Homeros ve Hesiodos'un eserlerine bakarak Yunanların tüm hastalıkları tanrılara mal ettiklerini düşünmenin yanlış olacağını söyler, bkz. Vivian Nutton, *Ancient Medicine* (London ; New York: Routledge, 2004), 39.

sonucunda Apollon'un oklarıyla gönderildiğine inanır²². Hesidos'un hastalık karşısındaki tutumu da Homeros'unkinden farklı değildi. O da, tanrılarla insanların bir arada yaşadıkları Altın Çağ'da hastalıkların Zeus'un Prometheus'a karşı duyduğu öfkenin intikamını almak için gönderdiği Pandora'nın kutusu ile birlikte insanlar arasında görülmeye başladığını düşünür²³. Bununla birlikte, Yunanlar hastalıkların tanrılardan geldiğine inandıkları kadar onların yine tanrılar tarafından iyileştirilebileceklerine de inanıyorlardı ve Mısır'da ve Babil'de olduğu gibi, dinsel kökenli tıp Yunan dünyasında da önemli bir rol oynuyordu²⁴. Hasta olan kişi çareyi birçok yerde arayabileceği gibi tanrılardan da bu konuda yardım isteyebiliyordu ve bunun için onun başvurabileceği birçok tanrı ya da yarı tanrı vardı. Bunların başında hiç kuşku yok ki başta Apollon gelmekteydi²⁵. Ancak daha sonraları onun oğlu Asklepios'un bu konudaki ünü babasının önüne geçmiş ve M.Ö. 5. yüzyılın üçüncü çeyreğinde bu ünü onun sağlık konusunda büyük bir kült haline dönüşmesini sağlamıştır²⁶. Asklepios'un tapınakları Akdeniz'in dört bir yanına yayılmıştı ve bu tapınaklardan özellikle Asklepios'un efsanevi doğum yeri olan Epidauros'taki tapınak diğerlerinden daha da öne çıkıyordu. Ayrıca kült Atina'da yerleştikten sonra²⁷ hızlı bir şekilde Asia Minor'a ve Ege adalarına yayılmış, özellikle Kos'taki

²² *Il.* 1.1-187.

²³ *Op.* 43-105.

²⁴ Longrigg, 15. Garrison'a göre, Mısır ve Yunan tıbbını birbirinden açık bir şekilde ayıran şey Yunan tıbbının tamamıyla rahiplerin egemenliğinde olmamasıdır, bkz. Garrison, 41.

²⁵ Hippokratik Corpus'ta *Iusiurandum* (Yemin) adlı eser sağlıkla ilgili tanrılar ve yarı tanrılar üzerine yemin ederek başlar, *Jusj.*1: “Ὀμνυμι Ἀπόλλωνα ἱητρον, καὶ Ἀσκληπιόν, καὶ Ἰγείαν, καὶ Πανάκειαν, καὶ θεοὺς πάντας τε καὶ πάσας ...”

²⁶ Longrigg, 17.

²⁷ Asklepios kültünün Atina'ya ne zaman girdiği konusu tartışmaya açıktır, bkz. Robin Mitchell-Boyask, *Plague and the Athenian Imagination : Drama, History, and the Cult of Asclepius* (Cambridge ; New York: Cambridge University Press, 2008), 106-107.

Asklepios'a ait kutsal alanlar sağlık konusunda büyük ün yapmıştı. Asklepios'un rahiplerinin esas işleri tapınakta gece boyunca uyuyan hastanın rüyasını yorumlamak ve tanrının öngördüğü gerekli tedavi yöntemini hastaya tavsiye etmektir. Bunun yanında ölümsüzlüğü simgeleyen ve Asklepios'un kutsal hayvanı olarak görülen yılanlar da tedavinin önemli bir bölümünü oluşturmaktaydı²⁸. İşte, tapınaklarda, özellikle Epidauros ve Kos'ta gerçekleştirilen bu ritüeller, akılcı Yunan tıbbının başlangıcı olarak kabul ediliyordu²⁹ ve bu aklileştirme özellikle Hippokrates ile ilişkilendiriliyordu. Elbette bunda antik yazarların Hippokrates ile ilgili aktardığı bilgilerin etkisi büyüktü. Platon, Hippokrates'in Kos adasından ve *Asklepiadēs* olarak adlandırılan Asklepios'un soyundan geldiği farz edilen rahip-aile üyelerinden biri olduğunu söylerken³⁰, M.Ö. 1. yüzyılda yaşayan Strabon, bu tapınakta rahip olan Hippokrates'in uyguladığı perhiz tedavi yöntemini tapındaki adak taşlarından öğrenmiş olduğunu bize aktarır³¹. Plinius da Strabon'un görüşüne benzer bir şekilde Asklepios'a adanmış Kos adasından olan Hippokrates'in tıbbın tarihini değiştiren kişi olduğunu ve onun hastalıktan kurtulmuş olan hastaların Asklepios'un tapınağına yazdıkları tedavi yöntemlerini kaydettiğini ve tapınak yandıktan sonra onun bu bilgileri kullanarak klinik (Yunanca yatak anlamına gelen *klinē* kelimesinden

²⁸ Aristophanes'in *Plutus* adlı eserinde hastaların iyileştirilmesine yönelik tapınakta gerçekleştirilen ritüeller detaylarıyla anlatılmıştır, bkz. *Pl.* 659-747.

²⁹ E.T. Withington, "The Asclepiadae and the Priests of Asclepius," *Şurada: Studies in the History and Method of Science*, ed. C. Singer (London: Oxford University Press, 1921), 192.

³⁰ *Prt.* 311b.

³¹ *Str.* 14.2.19. Strabon'dan yaklaşık bir yüzyıl sonra yaşamış olan Pausanias, Epidauros'a yapmış olduğu gezi sırasında Kos'taki adak stellerine benzer adak stelinden bahseder ve bunların üzerinde Asklepios uyguladığı tedavilerinin yazılı olduğundan bahseder, *Paus.* 2.36.1. Strabon da 8. kitabında Epidauros'ta hastalıklarından kurtulmuş kişiler tarafından yazılmış olan adak stellerinden bahsederken bu stellerin benzerlerinin Kos ve Triikka'da da görüldüğünü belirtir, *Str.* 8.6.15.

türemiştir) tıbbın kurucusu olduğunu söyler³². Ancak böyle bir aklileştirmeye Longrigg ve Nutton gibi bilim insanları karşı çıkar³³. Longrigg böyle bir şeyin mümkün olamayacağını, çünkü arkeolojik verilere göre Kos'taki tapınağın M.Ö. 4. yüzyılın ortalarına tarihlendiğini ve daha erken bir tapınağın izlerine rastlanmadığını, 4. yüzyılda ise *Asklepiadēs* olarak adlandırılan kişilerin hekim-rahipler değil sadece bir birliğe bağlı (*koinon*) ve zanaatlarının yaratıcısı olarak Asklepios'a tapan hekimler olduklarını söyler³⁴. Yunan tıbbının büyüden, tanrısallıktan ve olağanüstü olgulardan ayrılmasında tapınaklardaki bu uygulamaların değil, M.Ö. 6. yüzyılda doğayı ve doğadaki oluşumları olağanüstü olanı işin içine katmadan anlamaya yönelik İon doğa filozoflarının düşünce tarzının etkili olduğu düşüncesi ağır basmaktadır³⁵. Hatta Longrigg'e göre, İon doğa filozofları olayları açıklamaya yönelik böyle bir düşünce tarzını oluşturmaları Hippokratik tıp asla ortaya çıkamazdı³⁶ ki M.Ö. 5. yüzyılda tıp alanında görüşleri bulunan Alkmaion, Empedokles ve Apollonialı Diogenes gibi antik çağ yazarlarının bu konudaki katkıları da yadsınamayacak kadar önemlidir.

1.2.2 Hippokrates ve Hippokratik Corpus

Aslında Hippokrates'in yarı hayali yarı tarihsel bir kişi olduğunu söyleyebiliriz. Onun hayatıyla ilgili hikâyeden öteye gidemeyen çok fazla anekdot bulunmaktadır. M.S. 2. yüzyılda yaşamış olan Soranus da Hippokrates'in

³² *Nat.* 29.2.

³³ Longrigg, 23; Nutton, 61.

³⁴ Longrigg, 23-24.

³⁵ *Ibid.*, 26. Akılcı Yunan tıbbı ve felsefe arasındaki ilişki için Longrigg'in aydınlatıcı eseri dışında ayrıca bkz. Garrison, 59-63; Nutton, 46-50.

³⁶ Longrigg, 2.

biyografisini yazmıştır ancak bu biyografi daha çok kulaktan dolma ve hayal ürünü olarak yorumlanır³⁷. Soranus'a göre, Hippokrates sekseninci Olimpiyatların ilk senesinde yani M.Ö. 460 yılında Kos adasında doğmuştur, tıp eğitimini babasından almış, hatip Gorgias ve Abderalı Demokritos'un öğrencisi olmuştur. Ancak onun hakkında en geçerli bilgileri ya da onu "tıbbın babası" yapacak olan algıyı kendi çağına daha yakın olan Platon ve Aristoteles'ten öğrenmekteyiz. Daha önce verdiğimiz Protagoras örneğinin devamında Hippokrates'in tıp alanında kazandığı ün vurgulanır ve onun bu konuda ne kadar ünlü olduğu gösterilmek amacıyla heykeltıraşlık zanaatında en üst noktaya ulaşan Polykleitos ve Pheidias ile karşılaştırılır. Aristoteles ise onun bu ününü şu sözlerle vurgular³⁸: "*Hippokrates bir hekim olarak bedensel büyüklüğünden daha büyüktür.*" İşte M.Ö. 4. yüzyıldaki bu ününden dolayı tüm Corpus ileride Hippokrates'e atfedilecekti.

Hippokratik Corpus, farklı yapıda, farklı stillerde ve farklı tarihlerde ve hemen hemen hepsi tıp alanında yazılmış olan altmıştan fazla eserden oluşur. Corpus'un dili Yunanca'dır ve İon lehçesinde yazılmıştır. Lehçelerinin dışında diğer bir ortak yanları da hemen hemen hepsinde hastalıkların nedeninin tanrısal olduğunun kabul edilmemesidir. Corpus'un nasıl ve ne zaman bir araya getirildiği kesin olmamakla birlikte bu konuda çeşitli görüşler vardır. Ancak bu konuda en yaygın görüş Kos adasındaki tıp okulunun kütüphanesine ait olan ve bir Corpus halinde bulunan eserlerin muhtemelen adanın Ptolemaios'ların egemenliği altına girmesinden sonra, Mısır'daki İskenderiye kütüphanesine taşındığı ve kopyalarının çıkarıldığı sırada Corpus'a yeni ciltler eklenerek yeni bir Corpus oluşturulduğu

³⁷ Sor. *Vita Hippocratis*.

³⁸ *Pol.* 1326a.15.

yönündedir³⁹. Bu yeni Corpus içinde farklı gruplar, okullar (Ör: Kos adasının hemen karşısında yer alan ve rakibi olan Knidos'taki okul) ve ekollere üye birçok tıp yazarının eserlerinin dâhil edildiği aşikârdır. Bu karışıklık nedeniyle hangi eserlerin bizzat Hippokrates tarafından yazılmış olduğunu belirlemek tüm çabalara rağmen çok zordur. Corpus'taki bütün eserlerin Hippokrates'e atfedilmesi ise Nutton'a göre, bir hata değil, Corpus'un güvenilirliğini arttırmak amacıyla atılmış bir adımdır.

Eserlerin büyük çoğunluğu M.Ö. 430-330 arasına tarihlenebilmektedir⁴⁰. Bazıları M.Ö. 2. yüzyıla tarihlenebilirken, M.S. 1. ve 2. yüzyıla tarihlenebilen eserler de vardır. Tezimizde sık sık kullandığımız Hippokratik eserleri Jones şöyle tarihlemiştir: *Prognosticon*: M.Ö. 415⁴¹, *De Morbo Sacro*: Sokrates ile çağdaş⁴², *De Prisca Medicina*: M.Ö. 430-420⁴³, *De aere, aquis et locis*: Hippokrates'in kendi eseri⁴⁴.

1.2.3 Thukydides'in *Tarih*'i ve Hippokratik *Prognosis*

20. yüzyılın başlarında Thukydides'in Hippokratik tıp ile ilişkisini ortaya koyan ilk çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Cochrane'nin çalışmasının temel amacı Thukydides'in bilimsel tarihin yaratıcısı olduğunu ortaya koymaktı ve bunu yaparken

³⁹ W. H. S. Jones, *Hippocrates*, Loeb Classical Library, vol. 1 (Cambridge: Harvard University Press, 1957), xxix-xxx; G. E. R. Lloyd, "Introduction," *Şurada: Hippocratic Writings* (Penguin Classics, 1983), 11; Nutton, 61.

⁴⁰ Lloyd, "Introduction," 9. Corpus'taki eserleri tarihlemek için kullanılan yöntemler için bkz. Jones, xxxi-xxxii.

⁴¹ W. H. S. Jones, *Hippocrates*, Loeb Classical Library, vol. 2 (Cambridge: Harvard University Press, 1959), xxix.

⁴² Ibid., 134.

⁴³ Jones, *Hippocrates*, 5.

⁴⁴ Ibid., 66.

de tarihçinin Hippokratik tıbbın araştırma ve inceleme yöntemlerini model alarak bunu tarihe uyguladığını göstermek⁴⁵. 1953 yılında yayınladığı makalesinde D. L. Page, Atina'daki salgının belirtilerinin detaylarıyla anlatıldığı 2.49'daki kelimeleri inceleyerek Thukydides'in bu kelimeleri hekimlerin kullandığı kelimelerle aynı anlamda kullandığını ileri sürmüştür⁴⁶. Page'nin bu görüşüne Parry daha sonraları karşı çıkar ve Thukydides'in kullandığı kelimelerin teknik terimler olmadığı, bu kelimelerin tıpla ilgili olmayan edebi eserlerde de sık sık kullanıldığı tezini savunmuş ve Thukydides'in eserinin tıptan çok bir şairin hassasiyetiyle bezenmiş acı ve dram yüklü bir çalışma olduğunu belirtmiştir⁴⁷. Ancak Thukydides ve Hippokratik tıp ile ilişkiyi gösteren tezler arasında bizim için önemli olan ve diğerlerinden daha çok öne çıkan Thukydides'in *Tarih*'inin Hippokratik Corpus içinde özellikle *Epidemiae* 1-3 ve *Prognosticon* adlı eserlerle yakın bir benzerlik gösterdiğini ileri süren tezlerdir. Bu tezlerde özellikle öne çıkan şey Thukydides'in Hippokratik *prognosis*'i yani öngörüü tarih alanında uygulamaya çalıştığıdır. Bu tez ilk kez Cochrane tarafından ileri sürülmüş ve Thukydides'in salgın anlatısındaki sözlerinden yola çıkıp onun asıl amacının *prognosis*'i tüm tarih anlatısına yayarak bizim "tarihten ders çıkarmak" olarak adlandırabileceğimiz bir yaklaşımla bütün *Tarih*'in gelecek nesillere veri sağlaması amacıyla yazılmış olduğunu ileri sürer⁴⁸. Cochrane'nin *Tarih*'in *prognosis* amacı ile yazıldığı tezi daha sonraları Finley ve Page tarafından

⁴⁵ Charles Norris Cochrane, *Thucydides and the Science of History* (London: Oxford University Press, 1929).

⁴⁶ D. L. Page, "Thucydides' Description of the Great Plague at Athens," *The Classical Quarterly* 3, no. 3/4 (1953).

⁴⁷ Adam Parry, "The Language of Thucydides' Description of the Plague," *Bulletin of the Institute of Classical Studies* 16, no. (1969): 111-114. Ayrıca bkz. A. J. Holladay ve J. C. F. Poole, "Thucydides and the Plague of Athens," *The Classical Quarterly* 29, no. 2 (1979): 299-300.

⁴⁸ Cochrane, 26-29.

da sürdürülmüştür⁴⁹. Page, kendinden önce Thukydides ve Hippokratik tıp arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya çalışan çalışmalara özellikle Cochrane'i eleştirse de makalesinde *prognosis* konusuna kısaca değinir ve Thukydides'in salgın anlatısından bahsetmesinin nedeni ile özellikle *Prognosticon*'un giriş bölümü arasındaki benzerliğe dikkat çekerek tarihçinin asıl amacının *prognosis* için hekimlere gerekli olan verileri sağlamak olduğunu söyler⁵⁰. Weidauer ve Lichtenthaeler, Page'nin bu kısa görüşünü daha da genişletmişlerdir. Rivier makalesinin başlangıcında her iki yazarın da tezlerinin can alıcı noktalarına değinmiştir⁵¹. Weidauer, Thukydides'in eseriyle Hippokratik Corpus'taki *Epidemiae* 1-3 eserleri arasında bir benzerlik olduğunu söylemiş ve bu benzerliğin ilk kanıtlarını salgın anlatısındaki belirtilerin anlatıldığı bölüm ve *Epidemiae* 3.16'daki anlatı arasında aramıştır. Daha sonra Thukydides'in 1.22.4 ve 3.82.2'de ve *Epidemiae* 1-3'de kullanılan insan doğası kavramına vurgu yaparak Thukydides ve Hippokratik tıp arasındaki bu benzerliği pekiştirmeye çalışmıştır. Ancak Rivier'e göre, Weidauer'in Hippokratik *prognosis* ile siyasal *prognosis* arasındaki benzeşimi ortaya koymasıyla eser doruk noktasına ulaşır ve yazar, Thukydides'in benzer durumların ortaya çıkması durumunda tarihin yararını belirterek (1.22.4) siyasal öngörüğü ortaya koymaya çalışmıştır⁵². Hudson-Williams ise Weidauer'in özellikle *Epidemiae* 1-3'ün yazarının hekim ve hasta arasında kurduğu ilişkiyi Thukydides'in devlet adamı ve yurttaş arasında kurduğunu

⁴⁹ John H. Finley, *Thucydides* (Cambridge: Harvard University Press, 1942), 68-70.

⁵⁰ Page: 98-99.

⁵¹ Lausanne André Rivier, "Pronostic et prévision chez Thucydides : A propos d'un livre récent sur Thucydide et Hippocrate " *Museum Helveticum* 26, no. 3 (1969): 131-132. Ne yazık ki Weidauer'in ve Lichtenthaeler'in eserlerine ulaşamamam nedeniyle Rivier'in bu eserler üzerine söylediklerini aktarmakla yetinmek durumundayım.

⁵² Ibid.: 131.

göstermeye çalıştığını savunur, çünkü her üç eser de gelecek için yararlı olabilecek sonuçları içeren geçmiş olayların anlatısıdır⁵³. Rivier, Weidauer'den sonra Lichtenthaeler'in çalışmasına değinir ve onun Weidauer'in bazı görüşlerine katılmasının yanında bazı görüşlerini de eleştirdiğini söyler. Lichtenthaeler da Weidauer gibi, Thukydides'in salgın anlatısı, *Epidemiae* 1-3 ve *Prognosticon* adlı eserler arasında ilişki kurmuş ve Thukydides'in doğrudan Hippokrates'ten yararlandığını savunmuştur⁵⁴. Rivier, bunun yanında Lichtenthaeler'in Thukydides'in hekimlik yöntemlerini tarih alanında kullandığı görüşünü reddettiğini ancak genel olarak tarihçinin eserini okuyanların bazı bölümlerden faydalanarak belli dersler alabileceklerini de söylediğini ve onun 1.22.4'ten yola çıkarak Thukydides'in eserine insan doğasının değişmezliği ilkesine dayanarak *prognostik* bir amaç yüklenebileceğini belirtir⁵⁵. Rivier, Lichtenthaeler ile aynı görüşü paylaşarak salgın anlatısını oluştururken hastalığın incelenmesi ve sunulması konusunda Thukydides'in *Epidemiae* 1-3 ve *Prognosticon* adlı eserlere çok şey borçlu olduğunu kabul etse de tarihçinin *Tarih*'ini *prognostik* amaçla oluşturmadığını savunur⁵⁶.

1972 yılında Peloponnesos savaşı hakkında genel içerikli bir eser kaleme alan de Ste. Croix çalışmasında Page'nin ve her ne kadar eleştirse de Weidauer'in izinde giderek Thukydides'in Hippokratik *prognosis*'i tarih alanında uyguladığı savını kabul etmiş görünür⁵⁷. İlk olarak insan doğasının değişmezliği kavramını ele alan

⁵³ H. L.I Hudson-Williams, "Review: Thucydides and Hippocratic Medicine," *The Classical Review* 5, no. 3/4 (1955): 265-266.

⁵⁴ André Rivier: 132, dipnot 10.

⁵⁵ Ibid.: 132;141.

⁵⁶ Ibid.: 133-134.

⁵⁷ G.E.M. de Ste. Croix, *The Origins of the Peloponnesian War* (Ithaca, New York: Cornell University Press, 1972), 29-33.

yazar 2.48.2'te Thukydides'in salgından bahsetme amacına değinir. O da kendinden öncekiler gibi Thukydides'in *Tarih*'in amacının *Epidemiae* 1-3 adlı eserlerin yazarının amacı gibi uygulamaya dönük olduğunu ve *Tarih*'in bir dizi geçmiş ile ilgili siyasi olayları yurttaşlara olabildiğince kesin bir şekilde aktarma amacı güttüğünü belirtir⁵⁸. Tarihçi bu bilgileri toplamıştır ve geçmişe dönük bu bilgilerden gerekli çıkarımlarda bulunmak ise artık okuyucunun işidir. Yazar daha sonra 1.22.4 ve 3.82.2'de tarihçi tarafından vurgulanan insan doğasının değişmezliği ilkesine atıf yaparak tarihçinin insan doğasının değişmezliğinden dolayı benzer veya aynı olayların gelecekte yeniden ortaya çıkacağını söylediğini hatırlatır ve insanların gelecekte onun tarihine bakarak kendileri için uygun kararları verebileceğini söyler⁵⁹.

1.3 Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Daha önce Thukydides ve *prognosis* üstüne ileri sürülen savlar *prognosis*'in anlamından dolayı *Tarih*'in geleceğe yönelik bir amaç taşıdığı yönündedir. Daha önceki çalışmalardan farklı olarak tezimizin amacı, Thukydides'in kendi zamanındaki savaşın geçmişteki savaşlardan neden daha çok bahsetmeye değer olduğunu göstermek için yukarıda üst katman olarak bahsettiğimiz geçmişin anlatısını (*arkhaiologia*) *Prognosticon* adlı eserden etkilenecek bir ikna yöntemi olarak nasıl kullandığını ortaya koymaktır. Tarihçi, tıpkı *Prognosticon*'da bahsedildiği gibi, anlatısını zamansal evrelere ayırarak -Peloponnesoslular ile Atinalılar arasındaki, çağdaşı olduğu savaş şimdiki (bugünün) zamanın, *arkhaiologia*

⁵⁸ Ibid., 31.

⁵⁹ Ibid., 32. Thukydides ve *prognosis* için ayrıca bkz. Simon Hornblower, *Thucydides* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1987), 132-133; T. James Luce, *The Greek Historians* (London ; New York: Routledge, 1997); Simon Swain, "Man and Medicine in Thucydides," *Arethusa* 27, no. 3 (1994).

bölümü de geçmiş zamanın anlatısı- bu yapıyı oluşturacaktı. Bunu yaparken tarihçinin, Hippokratik tıpta hastalıkların ortaya çıkış teorisini nasıl model olarak aldığı, bu modeli Peloponnesoslularla Atinalılar arasındaki savaşa nasıl uyguladığını, başka bir deyişle savaşı nasıl karşıt güçler arasındaki bir savaş olarak gördüğünü göstermeye çalışacağız. Yukarıda alt katman olarak değerlendirdiğimiz Hippokratik terminoloji ve akıl yürütme yöntemlerini içerdiğini düşündüğümüz bölüm tek başına ayrı bir çalışmayı gerektirdiğinden bu bölümü tezimize dâhil etmeyeceğiz. Çalışmamızda sadece alt katmanın alanına giren ve *okuyucuyu* bu uzak geçmişin mitsel zamanından kurtaracak olan “olağanüstü olanın reddedilmesi” yönteminin nasıl kullanıldığına yer vereceğiz. Bunu, Thukydides’in eseri ve Hippokratik Corpus’ta öne çıkan belirli eserler arasında hem kelimelerde hem de akıl yürütme yollarında görülebilen benzeşimleri ortaya koymaya yapmaya çalışacağız.

1.4 Çalışmanın Kuruluş Düzeni

Çalışmamızın gelişme bölümü iki ana başlık altında toplanmıştır. “*Prognosis için Gerekli Altyapı*” adlı bölüm üç alt başlığa ayrılmıştır. Birinci alt başlıkta Hippokratik Corpus’ta *prognosis*’in işleyişini, ikinci alt başlıkta tarihçinin *Prognosticon* adlı eserde tavsiye edildiği üzere *prognosis*’e başvurabilecek tecrübeye sahip olduğunu, üçüncü alt başlıkta ise tarihçinin savaşı nasıl hastalık olarak gördüğünü ortaya koymaya çalışacağız.

İkinci ana başlığımız olan “*THOUKYDIDĒS HO PROGNŌSTĒS*”de Thukydides’in *Tarih*’inde *prognosis*’i nasıl uyguladığını ortaya koymaya çalıştık. Bu bölüm üç alt başlığa ayrılmıştır. İlk bölümde Thukydides’e örnek olacak Hippokratik Corpus’ta karşıt güç teorilerinin nasıl işlediğine yer verilmiş, “Bugünün

Çözümlemesi: Tarih’te Karşıt Güç Teorisi” adlı ikinci alt başlıkta Thukydides’in Hippokratik Corpus’taki karşıt güç teorisini model alarak, bu modelin ilk olarak detaylı bir örnek oluşturması açısından Delos Birliği yapısı içinde nasıl işlediğine yer verilmiş, daha sonra bu model genişletilerek tarihçinin Atina ve Sparta arasındaki savaşı, ayrıık ve bağımsız güçlerin değil nasıl birlik içinde olan karşıt güçlerin çatışması olarak gördüğü ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu bölümün son alt başlığı olan “Geçmişin Çözümlemesi: *Arkhaiologia* ya da Geçmişin Tasarımı” adlı bölümde tarihçinin ikna edici olmak adına geçmişteki olayları nasıl birlik yapısından yoksun, sadece bireysel olaylar olarak gördüğü ve buna nasıl vurgu yaptığı ortaya konmuştur. Ayrıca bu son bölüm tarihçinin geçmişin anlatısını kendi zamanında olduğu gibi nasıl donanma ve gelir modeli üzerine oturttuğunu gösteren ve bu uzak geçmişin *okuyucu* üzerinde yaratacağı olumsuz etkileri ortadan nasıl kaldırmaya çalıştığını göstermeye çalıştığımız dört alt başlığa ayrılmıştır.

1.5 Teknik Notlar

Çalışmamızda antik kaynakların en kusursuz basımlarını içerdiğinden dolayı *Thesaurus Linguae Graecae (TLG)* CD-ROM’undaki Yunanca metinler tercih edilmiştir. Okuyucuya metnin orijinaline hemen ulaşabilme ve metni analiz edebilme kolaylığı sağlamak amacıyla önemli görülen Yunanca kelimeler ve metinler gerekli görüldüğü yerde parantez içinde verilmiş ve vurgulanan kelimelerin altları çizilmiştir. Eğer tüm cümle önemli görüldüyse altı çizilmeden bırakılmıştır. Yunanca antik kaynakların kısaltmaları için “A Greek-English Lexicon.” ed. Henry George Liddell ve Robert Scott. Oxford: Clarendon Press, 1996 (*LSJ*) sözlüğünün kısaltmaları temel alınmış Latince kaynaklar için ise “Oxford Latin Dictionary.” ed.

G.M. Lee. Oxford: Clarendon Press, 1968 (*OLD*) sözlüğünün kısaltmaları temel alınmıştır. Bu iki temel sözlüğe ek olarak “The Oxford Classical Dictionary” ed. S. Hornblower, A. Spawforth. Oxford: Oxford University Press, 2000 (*OCD*³) sözlüğü de çalışmada kullanılmış ancak bu sözlüklere kaynakça bölümünde yer verilmemiştir. Çalışmamızda Yunanca eserlerin başlıkları okuma kolaylığı sağlamak amacıyla Latince karşılıkları ile verilmiştir. Antik kaynaklara yapılan atıflarda Arap rakamları kullanılmış, kitap, bölüm ve satır numaraları nokta ile ayrılarak gösterilmiştir (Ör: 1.1.1). Dipnot ve kaynakça oluşturulurken karışıklıkların önüne geçmek için *EndnoteX3* adlı kaynakça programı kullanılmış, dipnot ve kaynakça için *Turabian* stili tercih edilmiş ve bu stil Türkçeleştirilerek kullanılmıştır. Yabancı dildeki kaynaklardan yapılan alıntılar çevirinin yaratacağı anlam kaymalarından dolayı Türkçe’ye çevirisi yapılmadan bırakılmıştır.

2 PROGNOSIS İÇİN GEREKLİ ALTYAPI

2.1 Hippokratik Corpus'ta Prognosis

Hasta olan bir Yunan yurttaşın ya da kölenin sağlığına kavuşmak için çok fazla seçeneği yoktu; ya hastalığını kendi iyileştirmeye çalışacaktı ya da kendisini iyileştirebileceğine güvendiği bir kişiye başvuracaktı. Ancak M.Ö. 5. yüzyılda bir hastayı iyileştirebileceğini iddia eden çok fazla kişi ortaya çıkabilirdi, çünkü G.E.R. Lloyd'un belirttiği gibi, Hippokratik metinlerin yazılmaya başlandığı sırada toplumda hekimlik uzmanlık gerektiren bir uğraş olarak görülüyordu⁶⁰. Yani vasıflı olsun olmasın herkes bir hastayı iyileştirebileceğini iddia edebilirdi. İşte böyle bir durum, çiraklıktan⁶¹ yetişmiş olan ve uzun yıllar boyunca deneyim kazanan hekimleri şifalı otlar, büyüler ve benzeri yöntemler kullanarak hastaları iyileştirebileceğini iddia eden kişilerle karşı karşıya getirmiştir⁶². Epilepsinin tanrıdan gelen bir hastalık ve diğer hastalıklardan daha kutsal olmadığını belirten *De Morbo Sacro* adlı eserin yazarı bu karşıtlığı ortaya koyar⁶³:

Bana öyle geliyor ki bu hastalığı ilk kez kutsallaştıranlar, günümüzün son derece dindarmış ve çok fazla şey bilirmiş gibi yapan büyücü, üfürükçü, ucube ve sahte hekim benzeri kişileridir. Ne yapacaklarını bilmez halde ve yardım edecek bir tedavileri olmadan kendilerini boş inançların arkasına gizlerler ve bütün cahillikleri ortaya çıkmasın diye bu hastalığı kutsal olarak

⁶⁰ G. E. R. Lloyd, *Early Greek science: Thales to Aristotle* (Chatto & Windus, London, 1970), 51; Lloyd, "Introduction," 13.

⁶¹ Lloyd, "Introduction," 14.

⁶² Hippokratik Corpus'ta bu karşıtlığı gösteren metinler için bkz. G. E. R. Lloyd, *Magic, Reason, and Experience : Studies in the Origins and Development of Greek Science* (Indianapolis: Hackett Pub. Co., 1999), 39, dipnot 152.

⁶³ *Morb. Sacr.* 1.

adlandırılır. Akla yatkın bir hikâye eklerler ve kendi durumlarını kurtaracak bir tedavi yöntemi uydururlar. Arındırma ve büyü yöntemlerini kullanırlar

Yazarın asıl hedef kitlesi bu hastalığı tanrısal sayarak tedaviyi büyüler, afsunlu sözler, muskalar, çeşitli kıyafetlerin ve yiyeceklerin yasaklanması aracılığıyla yapmaya çalışan kişilerdir⁶⁴. Bu sözde tedavinin bu kişiler için büyük avantajı vardı; eğer yapılan tedavi ile hasta iyileşirse bunun başarısı sahte hekimlerin hanesine yazılırken, bir başarısızlık sonucunda ise sorumluluğu kendi üstlerinden atarak tanrılara yükleyebileceklerdi⁶⁵. Bu basit yöntem sahte hekimleri gerçek hekimlerden bir adım daha öne geçiriyordu, çünkü *De Morbo Sacro*'nun yazarı gibi birçok hekim hastalıkların doğal nedenlerle, özellikle de vücuttaki dengesizliklerden ortaya çıktığını düşünüyordu⁶⁶. Buna bağlı olarak kullandıkları temel tedavi yöntemleri tanrıları yardıma çağıracakları büyüler, muskalar vb. değil, ağırlıklı olarak hastanın sağlığını korumaya yönelik girişimlerdi⁶⁷: Ameliyat, yakma, kan alma, ilaç kullanma, diyet, egzersiz vb. Eğer uygulanan tedavi başarısız olursa, hekimin, hastalığın kendisinden başka, sorumluluğu yükleyebileceği bir kişi veya doğüstü bir varlık yoktu. Bu durumda sorumluluğun hekimin üstüne kalması olasılıkla kaçınılmazdı. Peki, böylesine güvensiz bir ortamda hekim, hastanın ya da hasta yakınının güvenini nasıl kazanacaktı? Bir hekimin kendisini böyle bir

⁶⁴ Lloyd, diyetin her iki taraf içinde ortak bir tedavi yöntemi olduğunu vurgular, Lloyd, *Magic, Reason, and Experience : Studies in the Origins and Development of Greek Science*, 49.

⁶⁵ *Morb. Sacr.* 1.

⁶⁶ *De Morbo Sacro*'nun yazarı epilepsinin temel nedeninin beyin ile bağlantılı damarların yoğun bir iltihap akıntısı ile tıkanmasından dolayı olduğunu ileri sürer, bkz. *Morb. Sacr.* 3. Ayrıca bkz. Lloyd, "Introduction," 22. Padel, bu görüşten farklı olarak Hippokratik hastalıklarda daha çok dış etkenlerin rol oynadığı söylemektedir, bkz. Ruth Padel, *In and Out of the Mind : Greek Images of the Tragic Self* (Princeton: Princeton University Press, 1992), 54.

⁶⁷ Lloyd, "Introduction," 35-37.

durumdan kurtarmak için başvuracağı en iyi yol *prognosis*'ti. Peki, *prognosis* neydi ve hekim tarafından nasıl uygulanıyordu?

Prognosis, temel olarak hastadaki belirtilerin ve onun çevresinin, detaylı ve sistemli olarak gözlemlenmesine, özellikle akut hastalıkları (ὄξέα νοσήματα⁶⁸) tedavi edebilmek için öngörüye dayanan bir teşhis yöntemi⁶⁹. Edelstein, *prognosis* ve *prorrhesis*'in hem hekim hem de hasta açısından psikolojik bir önemi olduğunu savunurken⁷⁰, *prognosis*'in üç temel görevi olduğunu belirtir⁷¹. Bunların ilki hastalığın sonuçlarının önceden söylenmesi, ikincisi hastanın mevcut durumunun ve geçmişteki durumunun belirtileri göz önünde bulundurularak açıklanması ve üçüncüsü ise hasta ile ilgili gerçeklerin ortaya konmasıdır. *Prognosis* hakkında en detaylı bilgiyi veren *Prognosticon* adlı eserde hekim ve hasta için *prognosis*'in önemini açıkça ortaya konduğunu görürüz⁷². Yazar, akut hastalıklarda tedavinin her zaman mümkün olmadığını (ὕγιεος ποιέειν ἄδύνατον) farkındadır; hastalar kimi zaman henüz hekim çağırılmadan, kimi zaman da hekim ulaştıktan sonra ancak henüz zanaatını gösterme fırsatı bulamadan birkaç gün içinde ölmekteydi.

⁶⁸ *De diaete in morbis acutis* adlı eserde akciğer iltihabı, zatürree, havale, *causus* ve bunlar gibi ateşin sürekli var olduğu hastalıklar akut olarak adlandırılır, bkz. *Acut.* 2.

⁶⁹ Özellikle *Epidemiae* adlı eserlerin 1. ve 3. kitapları hekimlerin hastaları detaylı ve sistemli gözlemlerinin kayıtlarını içerir. W.H.S. Jones, *Epidemiae* 1-3, *Prognosticon*, ve *De diaetia in morbis acutis*'in yazarlarının *diagnosis* yerine özellikle *prognosis*'e başvurduklarını belirtir, bkz. Jones, *Hippocrates*, ix.

⁷⁰ L. Edelstein, "Hippocratic Prognosis," *Şurada: Ancient Medicine: Selected Papers of Ludwig Edelstein*, ed. L. Edelstein ve O. Temkin (Johns Hopkins University Press, 1987), 70; Ayrıca *prognosis*'in psikolojik bir silah olarak kullanılması hakkında bkz. Lloyd, *Early Greek science: Thales to Aristotle*, 52; Lloyd, "Introduction," 16; Lloyd, *Magic, Reason, and Experience : Studies in the Origins and Development of Greek Science*, 45, 90.

⁷¹ Edelstein, 69.

⁷² *Prog.* 1.

Dolayısıyla akut bir hastalık sonucu meydana gelen hızlı ölümün sonrasında, hekimin suçlanması kaçınılmazdı. Böyle bir durumda, yazara göre, hekimin tek yapması gereken şey bir güven ortamı yaratmak ve iyi bir hekim olduğunu karşısındakine inandırmaktı. Yazara göre, bir hekim için yapılması gereken en iyi şey *prognosis*'i uygulamaktı (πρόνοιαν ἐπιτηδεύειν), çünkü hekim, hastanın bedeninde “*mevcut olan, önceden olmuş, gelecekte olacak şeyleri önceden anlayarak ve söyleyerek ve hastaların anlatmadıkları ne kadar şey varsa onları da detaylı bir şekilde açıklayarak hastaların güvenini kazanabilecektir*” (προγιγνώσκων γὰρ καὶ προλέγων παρὰ τοῖσι νοσέουσι τὰ τε παρεόντα καὶ τὰ προγεγονότα καὶ τὰ μέλλοντα ἔσεσθαι, ὅκόσα τε παραλείπουσιν οἱ ἀσθενέοντες ἐκδιηγούμενος, πιστεύοιτ' ἄν)⁷³. Böylece hasta tedavi için, eğer mümkünse, kendisini hekimin ellerine bırakabilecekti. Hekimin akut hastalığı inceleyerek (σκέπτεσθαι δὲ χρῆ ᾧδε ἐν τοῖσιν ὀξέσι νοσήμασι⁷⁴) bir öngöründe (*pronoia*) bulunması, hangi hastanın öleceğini hangi hastanın kurtulacağını önceden bildirmesi, hastanın ölümü sonucunda kendisine yönlendirilecek suçlamalardan hekimi koruyacaktı (καὶ τοὺς ἀποθανομένους τε καὶ σωθησομένους προγιγνώσκων καὶ προαγορεύων ἀνάιτιος ἄν εἴη). Özetle hekimin yapması gereken şey hastalığı inceleyip hastalığın mevcut durumunu, geçmiş durumunu, gelecekte olacak belirtilerini ve sonuçlarını önceden ortaya koyarak, kendisi için bir güven ortamı yaratmaktı. Böylece hekim, kendisini

⁷³ Hippokratik Corpus'ta geçmiş, mevcut zaman ve gelecekte bahsetmenin önemini ortaya koyan diğer metinler için bkz. Edelstein; Lloyd, *Magic, Reason, and Experience : Studies in the Origins and Development of Greek Science*, 45 dipnot 195. Özellikle bkz. *Epid.* 1.11: “*Önceden olanları söylemek, mevcut olanları söylemek, sonra olacakları söylemek* (λέγειν τὰ προγεγόμενα, γινώσκειν τὰ παρεόντα, προλέγειν τὰ ἐσόμενα).

⁷⁴ *Prog.* 2.

güvence altına alırken hasta için de güvенеbileceđi bir ortam yaratmış oluyordu. Bu güveni sağlamanın temel kuralı ise önceden görmek ve önceden söylemektir. Edelstein, *prognosis*'in gelecekle ilgili olmadığı durumlarda da hekimin sadece mevcut durumu ve geçmişte olan olaylar ile ilgili bilgisini aktarmasının onun karşısındaki kişinin güvenini kazanması açısından önemli olduğunu dile getirir⁷⁵. Kısacası, hekim bu davranışıyla, hastalık konusunda bir yetke olduğunu ve kendisinin güvenilir bir hekim olduğunu ortaya koymaktaydı. Öyleyse, *prognosis*'in temel görevi bir güven ortamı yaratmaktır diyebiliriz⁷⁶.

Prognosticon adlı eserde *prognosis*'i uygulamaya koymanın başlıca yolu akut hastalık belirtilerinin (σημεία) dikkatli bir şekilde incelenmesidir⁷⁷. Yazarın ilk tavsiyesi, hastanın yüzünün ve vücudunun, özellikle de derisi ve gözlerinin, sağlıklı bir insanınkilerle karşılaştırılmasıdır. Yazar hastalık belirtilerini şöyle sıralar: Hasta olan kişilerin derisi gergin, sert ve kurudur, rengi ise siyah ya da sarıdır. Yazarın diğer bir tavsiyesi ise, eğer *prognosis*'i tam olarak uygulamaya koymak mümkün değilse, o zaman hastanın uyku durumuna ve sindirim sisteminin normal çalışıp çalışmadığına bakılmasıdır. Hastanın gözüne ışık geldiğinde gözde istemsiz bir akıntı oluşuyorsa ya da gözün beyaz kısmında kırmızı, siyah ya da mor damarlar görünüyorsa bunlar hekime göre kötü ve ölümcül belirtilerdir (κακὰ καὶ ὀλέθρια). Hekimin hastanın uykusu sırasında yaptığı gözlem de bu incelemede önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle göz kapağının kapalı olduğu sırada göz akının görünmesi hastanın uyuma eğilimde olmadığını göstergesidir ve hekime göre, bu kötü bir

⁷⁵ Edelstein, 69.

⁷⁶ *Prognosis*'in suiistimal edilmesi hakkında bkz. Nutton, 88.

⁷⁷ *Prog.* 2. Hippokratik Corpus'ta dikkat edilmesi gereken belirtileri anlatan diğer detaylı bir anlatı için bkz. *Epid.* 1. 23.

belirtidir (φαῦλον τὸ σημεῖον). Yüz kısmında görülebilecek diğer belirtiler ise göz kapaklarının ve dudakların morarması, burunda bir eğrilik olmasıdır. Özellikle de dudakların sarkık, soğuk ve beyaz olması ölümün çok yakın olduğunun bir göstergesidir. Hızlı hızlı nefes alıp vermek, aniden yükselen ateş, ense ve baş civarında soğuk soğuk terleme, karın kısmında şişkinlik, bel ve özellikle ciğerde ödem, tuvalet düzeninde bozukluk, üredeki renk farklılıkları, kusmayla birlikte gelen balgam ve safra, yazarın incelenmesini tavsiye ettiği akut hastalıklarda görülebilecek diğer belirtilerdir. İşte ancak böylesi belirtilerin yorumlanmasıyla hekim *prognosis* uygulayabilir ve onun bir sonuca varması mümkün olabilir⁷⁸.

Eserde dikkat çeken başka bir nokta yazarın iki kez tecrübeye yaptığı dolaylı vurgulardır. Yazarının hastalara müdahale etmeden önce (πρὶν ἢ τὸν ἰητρὸν τῆ τέχνη πρὸς ἕκαστον νόσημα ἀνταγωνίσασθαι) hekimlere tavsiyesi hastalıkların doğasını ve insan bünyesinin ne kadar ötesine geçtiğini bilmeleri, aynı zamanda *prognosis*'i nasıl uygulayacağını öğrenmeleri gerektiği yönündedir (γινῶναι οὖν χρὴ τῶν παθέων τῶν τοιούτων τὰς φύσιας, ὁκόσον ὑπὲρ τὴν δύναμιν εἰσι τῶν σωμάτων ... καὶ τουτέου τὴν πρόνοιαν ἐκμανθάνειν)⁷⁹. Yazar, benzer bir düşüncüyü 25. bölümün başında da, *prognosis*'e doğru bir şekilde başvurmak isteyen kişilerin tam anlamıyla tüm belirtileri öğrenmesi ve bunların birbirlerine karşı olan güçlerini

⁷⁸ Hekim için hastalığın isminin konması yani *diagnosis*'e başvurmak o kadar da önemli değildir, çünkü hastalıkları tanımının tek yolu belirtileri anlamaktan geçer ki hekime göre, bu belirtiler her koşulda ve her coğrafyada aynı anlama gelir: Kötü belirti kötü belirtidir. Bkz. *Prog.* 25: εὖ μέντοι χρὴ εἰδέναι περὶ τῶν τεκμηρίων καὶ τῶν ἄλλων σημείων, καὶ μὴ λανθάνειν ὅτι ἐν παντὶ ἔτει πάση ὥρῃ τὰ τε κακὰ κακὸν σημαίνει, καὶ τὰ χρηστὰ ἀγαθὸν ... πάντα γὰρ ὁκάσα ἐν τοῖσι χρόνοισι τοῖσι προειρημένοισι κρίνεται, γνώση τοῖσιν αὐτέοισι σημείοισιν.

⁷⁹ *Prog.* 1.

hesaba katarak bir hükme varabilecek tecrübeye sahip olmalarının zorunlu olduğunu dile getirir. Her iki örnekte de şahıssız olan ve gereklilik gösteren *khre* yüklemi *prognosis*'i uygulayabilmenin koşullarını açıkça ortaya koyar: İnsan doğasını anlamak ve tam anlamıyla bir hükme varabilecek (πάντα δύνασθαι κρίνειν) durumda olmak, yani hastalığı yorumlama konusunda tecrübeye sahip olmak. İşte, yazara göre, bu tecrübe zamansız ölümlerin önüne geçerek dolaylı olarak hekime zanaatını (*tekhne*) uygulama fırsatı verecektir.

Sonuç olarak, *prognosis* bir ikna yöntemi olmanın yanında, hem hastalığın belirtilerinin incelenerek, kontrol altına alınmasının hedeflendiği hem de hekimin, tecrübesini ortaya koyarak, hastayı iyileştirmeye yönelik –eğer mümkünse- bir çeşit tedavi yöntemi ileri sürebileceği bir hekimlik uygulamasıydı. T. J. Luce'un deyişiyile *prognosis*, hekimin hastadan ve hastalıktan yola çıkarak ileri sürdüğü bir “çıkartım”dı⁸⁰. Böylesi bir yaklaşımda bulunurken hekime yol gösterebilecek tek şey, hastada mevcut olan hastalık belirtileri ve bu belirtileri tecrübesiyle yorumlayabilme yeteneğidir. *Prognosticon* adlı eserde yazar tarafından ortaya konulan belirtilerin ortak özelliği, hemen hemen hepsinin duyular ile algılanabilir olmasıdır⁸¹. Dolayısıyla, hekim hastalığın teşhisini koyarken görünür ya da algılanabilir olandan görünmeze, bilinenden bilinmeze doğru ilerler⁸².

⁸⁰ Luce, 82.

⁸¹ Manetti, Anaksagoras'tan sonra, Hippokratik tıbbın bilgi edinme yöntemi olarak “görmeye” verdiği önemi azalttığını söyler, bkz. Giovanni Manetti, *Theories of the Sign in Classical Antiquity* (Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1993), 42; Nutton, 90.

⁸² Luce, 82.

2.2 Thukydides'in Tecrübesi

Tecrübenin *prognosis* için önemini anlattığımızı göre şimdi de Thukydides'in tecrübesine ve tecrübeye *Tarih*'te nasıl yer verildiğine bakalım. Olayları yorumlayabilme, öngöründe (*pronoia*) bulunabilme ve tecrübenin kişiye avantaj sağlaması *Tarih* içinde belirli devlet adamlarında görülen bir meziyettir⁸³. Devlet adamlarına bu meziyetleri kazandıran araçlar olarak *synesis* ve *gnomē* kavramları öne çıksa da bu kavramların tecrübeyi ifade eden *peira* ve *empeiria* kelimeleriyle sıkı ilişkisi yadsınamaz. Peki, *synesis* ve *gnomē* nedir? Aslında her ikisi de sağduyuyu ifade eden kavramlardır. Thukydides ve çağdaşlarında *gnomē* kavramını inceleyen Huart, tarihçinin bu iki kavram arasında anlamsal bir ayrım yapmadığını *synesis*'in bir tür yetenek gibi düşünülen sağduyunun ifadesi, *gnomē*'nin ise bu yeteneğin uygulaması olduğunu söyler⁸⁴. Aralarındaki ince çizgi *synesis*'in teoriye dönük, *gnomē*'nin ise uygulamaya dönük olmasıdır⁸⁵. Hatta Perikles örneğinde de göreceğimiz gibi bazen *gnomē* kendi başına bile tecrübeyi ifade etmenin bir yolu olacaktır. İlk önce, sağduyuları ve tecrübeleriyle *Tarih*'te öne çıkan karakterlerle başlayalım.

Thukydides'in Themistokles hakkındaki düşüncelerini hatırlatarak işe başlayalım. Thukydides, 1.138.3'te Themistokles'in özelliklerini öven değerlendirmelerde bulunurken, onun bütün bu özelliklerini *synesis* kavramıyla

⁸³ André Rivier: 143-145; de Ste. Croix, 30.

⁸⁴ Pierre Huart, *ΓΝΩΜΗ chez Thucydide et ses contemporains (Sophocle, Euripide, Antiphon, Andocide, Aristophane)* (Paris: Klincksieck, 1973), 73. Bu iki kavram arasındaki ilişki için ayrıca bkz. Lowell Edmunds, *Chance and Intelligence in Thucydides*, Loeb Classical Monographs (Cambridge: Harvard University Press, 1975), 9-10.

⁸⁵ Huart, 77.

ilişkilendirir ve dört temel özelliğini vurgular. Ona göre, Themistokles olayları en iyi gören (κράτιστος γνώμων), onları en iyi şekilde yorumlayan (τῶν μελλόντων ... ἄριστος εἰκαστής), deneyimsiz olduğu konularda dahi yeterli bir hükme varabilen (κρῖναι ἱκανῶς), belirsiz olan içinde iyi ya da kötüyü önceden görebilendir (προεώρα μάλιστα). Başka bir deyişle *synesis* (*dativus instrumentalis*) yorumlamayı, tahmin etmeyi, hüküm vermeyi ve olayları önceden görmeyi sağlar. Ancak *synesis* kelimesi cümle içinde tek başına durmaz. *Oikeios* sıfatı ile nitelendirilir ve Themistokles'e bağlı olarak kullanılan οὔτε προμαθὼν ... οὔτ' ἐπιμαθὼν ortaçlarıyla onun sahip olduğu bu özellik doğuştan gelen, daha sonradan edinilmemiş bir yetenek olarak karşımıza çıkar. İşte doğuştan sahip olduğu bu yeteneğiyle Themistokles'in bu dört özelliği ortaya çıkar, özellikle de *malista* belirteci ile diğerlerinden daha öne çıkan öngörü özelliği. Peki, ama bu anlatıda Themistokles'in tecrübesi nerededir? 1.138.2'de tarihçi, Themistokles'in tecrübesini *peira* kelimesiyle ortaya koyacak ve bunu yaparken de tecrübenin her ne kadar doğuştan sahip olursa da *synesis* üzerindeki etkisini görmezden gelmeyecektir. Thukydides, Themistokles'in Pers kralının yanında kimsenin elde edemediği kadar büyük bir saygı kazanmasını (μέγας καὶ ὅσος οὐδείς πω Ἑλλήνων) birkaç sebebe bağlar. Bunlardan ilki onun daha önceden sahip olduğu saygınlık ve krala vermiş olduğu Yunanistan'ı köleleştirme umududur. Ancak tarihçi daha önemli gördüğü ikinci sebebi dile getirirken onu *malista* belirteci ile vurgular. Bu ikinci sebep onun tecrübesini ortaya koyarak zeki görünmesidir (μάλιστα δὲ ἀπὸ τοῦ πεῖραν διδοὺς ξυνετὸς φαίνεσθαι)". Tarihçiye göre, Themistokles'i zeki (ξυνετὸς⁸⁶) gösteren ve

⁸⁶ Her iki kelime de συνήμη fillinden türemiştir. *Synesis*'in *synetos* ile bir tutulması hakkında bkz.

dolayısıyla yükselmesini sağlayan şey onun tecrübesidir (πεῖρα⁸⁷). Themistokles örneğinden yola çıkarak insanda doğuştan var olan ve olayları çözümleme yeteneği sağlayan aklın, *peira* ya da *empeiria* yani tecrübe ile bir araya gelmesiyle insanı bir adım daha ileri götürerek onu yeterli kıldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Tarihçinin Hermon oğlu Hermokrates için kullandığı övgü benzeri kelimelerin sıralamasında da bunu görmek mümkündür (6.72.2). Thukydides, Hermokrates'ten bahsederken onun *synesis*'i yani sağduyusu bakımından hiç kimseden aşağı olmadığını söyledikten sonra (ἐς τὰλλα ξύνεσις οὐδενὸς λειπόμενος) savaştaki tecrübesiyle yeterli hale geldiğini (κατὰ τὸν πόλεμον ἐμπειρία τε ἰκανὸς γενόμενος (*aorist*)) vurgular. Yani onu yeterli kılan şey doğuştan sahip olduğu sağduyu ile tecrübesinin bir araya gelmesidir⁸⁸. Öyleyse bu iki örnekten yola çıkarak kısaca, tecrübenin sağduyuyu tamamladığını söyleyebiliriz.

Tarih'te bu özelliğiyle öne çıkan, muhtemelen, Thukydides için örnek oluşturan ve Themistokles örneğinden daha çarpıcı olan diğer bir örnek de Perikles'tir. Thukydides, 2.34.6'da savaşın ilk yılında atalarından kalma cenaze geleneklerinin detaylarından bahsederken en son adet olarak ölümler toprağa verildikten sonra halk tarafından seçilmiş, *gnomē*'siyle μὴ ἀξύνετος yani sağduyulu olduğu düşünülen bir kişinin ölen kişiler için topluluk önünde methiye düzdüğünden bahseder. Bu bölümün ardından tarihçi, bu görevi yerine getirmek üzere Perikles'in seçildiğini belirtir. Böylece Thukydides, açıkça dile getirmese de dolaylı olarak

Hornblower, *A Commentary on Thucydides*, 124-125.

⁸⁷ Pierre Chantraine, *Dictionnaire Étymologique de la Langue Grecque* (Paris: Klincksieck, 1968), s.v. "πεῖρα".

⁸⁸ *Synesis* ve *peira* kavramları Brasidas örneğinde de bir arada kullanılmıştır, bkz. *Th.* 4.81.2

Perikles'i *synetos* sıfatı ile niteler⁸⁹ ve Perikles de Themistokles ve Hermokrates gibi bir devlet adamı olarak bu özelliği ile *Tarih*'te yerini alır. Peki, Perikles'in tecrübesi nasıl vurgulanır? Kısaca tarihsel bilgiden edinilen tecrübeye dayalı *gnomē*'yle. Peloponnesoslular Attika topraklarına saldırmaya koyuldukları sırada Perikles, onların bu saldırısını anlayarak (ἔγνω τὴν ἐσβολὴν ἐσομένην) mecliste verdiği konuşmada savaşta başarı elde etmenin yollarını açıklar (2.13.2): Atina, donanmasını hazır bulunduracaktır (τὸ ναυτικόν ... ἐξαρτύεσθαι) ve kendisine para sağlayan müttefiklerini ellerinde tutmaya özen gösterecektir (τά τε τῶν ξυμμάχων διὰ χειρὸς ἔχειν, τὴν ἰσχὺν αὐτοῖς ἀπὸ τούτων εἶναι τῶν χρημάτων τῆς προσόδου). Hemen ardından bu stratejiyi şöyle özetler: *Gnomē* ve para Atina'yı zafere taşıyacaktır (τὰ δὲ πολλὰ τοῦ πολέμου γνώμη καὶ χρημάτων περιουσία κρατεῖσθαι). Ancak bu özetle ilginç bir durum vardır. Perikles, stratejisinin özünü söylerken τῶν χρημάτων τῆς προσόδου yerini aynı şekilde χρημάτων περιουσία olarak korurken, τὸ ναυτικόν yerini, özetle birlikte *gnomē*'ye bırakır. Bu değişimin nedenini Peloponnesosluların barışın korunması hakkında çeşitli koşulları öne sürmesinin ardından, Perikles'in mecliste verdiği ilk söylevde görmek mümkündür (1.142-144). Perikles, Peloponnesosluların kaynakları ile kendi mevcut kaynaklarını karşılaştırırken, onların para sıkıntılarına vurgu yapar (1.141.3: οὔτε ἰδίᾳ οὔτ' ἐν κοινῷ χρήματά ἐστιν). Buna ek olarak, para sıkıntısı yüzünden Peloponnesoslular sadece kendi aralarında savaşmışlar ve bu da onların uzun zamanlı deniz savaşları konusunda yeterli tecrübeye ulaşmalarını engellemiştir (ἔπειτα χρονίων πολέμων καὶ διαποντίων ἄπειροι διὰ τὸ βραχέως αὐτοὶ ἐπ' ἀλλήλους ὑπὸ πενίας

⁸⁹ Huart, 75-76.

ἐπιφέρειν). Perikles söylevinin devamında Atina'nın sahip olduğu donanmaya birçok kez vurgu yapar (1.142.7). Perikles'e göre, Peloponnesoslular Attika topraklarına saldırsalar dahi bu, Atinalıların onlara karşı bir deniz seferine çıkmalarına ve onları güçlü kılan gemilerle Peloponnesosluları cezalandırmalarına engel olmayacaktır (1.142.4: κωλύειν ἡμᾶς πλεύσαντας ἐς τὴν ἐκείνων καί, ἥπερ ἰσχύομεν, ταῖς ναυσὶν μύνεσθαι). Perikles, Atinalıları böyle karşı bir saldırıdan alıkoyamayacak başlıca nedenin, Atina'nın donanma konusunda sahip olduğu tecrübe olduğunu vurgular (1.142.5: ἡμεῖς ἔχομεν τοῦ κατὰ γῆν ἐκ τοῦ ναυτικοῦ ἐμπειρίας) ki Atinalılar bu tecrübeye Pers savaşlarından beri sahip olmalarına rağmen onu hâlâ tam olarak sindirebilmiş değildirler (1.142.7: οὐδὲ ... ἐξείργασθέ πω). Dolayısıyla denizcilik bilgisi, Perikles'e göre, kolayca elde edilebilecek bir bilgi değildir (1.142.6: τὸ δὲ τῆς θαλάσσης ἐπιστήμονας γενέσθαι οὐ ῥαδίως) ve bu iş tarım ile uğraşan Peloponnesoslular için daha da zordur, çünkü donanma boş zamanda yapılacak bir iş olmaktan çok bir zanaat işidir (1.142.9: τὸ δὲ ναυτικὸν τέχνης ἐστίν... καὶ οὐκ ἐνδέχεται, ὅταν τύχη). Perikles, söylevini bitirirken son bir kez daha Pers savaşlarına atıfta bulunur ve atalarının Perslere karşı elde ettiği zaferin ardında talihten çok *gnomē*'nin ve güçten çok cesaretin olduğunu söyler (1.144.4: γνώμη τε πλέονι ἢ τύχη καὶ τόλμη μείζονι ἢ δυνάμει τὸν τε βάρβαρον ἀπεώσαντο). Söylevi boyunca Perikles, gelir ve donanmaya atıf yaparak savaş stratejisini bu iki kavram üzerine oturtur. Söylevinin sonunda ise, atalarının zaferi *gnomē* ve cesaret ile kazandıklarını belirtir. Bir kez daha Perikles, atalarının Pers savaşlarında sahip oldukları donanmaya vurgu yaptıktan sonra Pers savaşlarının zafer aracısı olarak görülen donanmayı *gnomē* kelimesi ile tanımlar. Ancak bu kavramlar

karşıtlarıyla sunulmuştur: *Gnomē*'nin karşında *tykhē*, gücün karşısında ise cesaret vardır. Bunlar kavramsal olarak karşıt olmanın yanında Atina ve Sparta karşıtlığını da ortaya koyar⁹⁰. Perikles söylevini bu karşıtlıklar üzerine oturarak, kendi *gnomē*'sini vurgulama çabasıdadır ve söylevinde bu karşıtlığı birçok kez öne çıkarır: Peloponnesoslular tarımla uğraşırlar ve denizci değildirlir (1.141.3: αὐτουργοί⁹¹, 1.142.7: ἄνδρες γεωργοὶ καὶ οὐ θαλάσσιοι), deniz ötesi savaşlar konusunda tecrübesizlerdir (1.141.3: χρόνιων πολέμων καὶ διαποντίων ἄπειροι) ve donanmalarında korkulacak bir şey yoktur (1.142.2: οὐδὲ τὸ ναυτικὸν αὐτῶν ἄξιον φοβηθῆναι). Perikles, denizcilik konusunda tecrübesiz olan Peloponnesosluların karşısına bu konuda tecrübeli olan Atinalıları yerleştirir (1.142.5). Atinalılar denizcilik konusundaki tecrübelerini Perslerle yapmış oldukları savaşlardan edinmişlerdir. Pers savaşlarından sonra da Atinalılar denizcilikle ilgilenmeye devam etmiş (μελετῶντες αὐτὸ), başka bir deyişle denizcilik konusunda tecrübelerini daha da arttırmışlardır. İşte, Perikles'in *gnomē*'si: *Tekhnē*'nin alanına giren dolayısıyla da *emperia* yani tecrübe gerektiren denizcilik işi kısaca donanmadır⁹² (1.142.9: τὸ δὲ ναυτικὸν τέχνης ἐστίν). Yani Perikles'e göre Atina'yı zafere taşıyacak olan şey onların tecrübesidir. Bu sadece *tekhne* alanında bir tecrübeyi değil aynı zamanda geçmişte yaşanmış olaylarında tecrübesini beraberinde getirir. Bir diğer deyişle Pers savaşları sırasında atalarının donanma ile kazandığı başarılar Perikles için bir model oluşturmaktadır. Aslında *tekhne* tecrübesi ve tarihsel tecrübe iç içe geçmiş gibidir.

⁹⁰ Edmunds, 23.

⁹¹ Αὐτουργοί kelimesinin yüklendiği anlam için bkz. Hornblower, *A Commentary on Thucydides*, 228.

⁹² Edmunds, 24.

Perikles'in zihninde şöyle bir mantık kurduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır: Daha az denizcilik tecrübesi ile Persleri alt eden Atinalıların olası bir savaşta, Pers savaşlarındakinden çok daha tecrübeli bir donanma ile gelir ve donanmadan yoksun, tarımla uğraşan bir halk olan Peloponnesosluları da yenmeleri muhtemeldir; Atina'yı zafere tecrübe taşıyacaktır. Perslere karşı elde edilmiş bu zafer Perikles için tarihsel bir model olmanın yanında, kendisi tarafından bizzat doğrulanabilir bir bilgidir de. Perikles, cenaze söylevinde Atinalılara kentin gücünden bahsederken bunu kanıtlarıyla ortaya koyacaktır (2.41.2-4). Öyleyse, *synetos*'u ile öne çıkan Perikles'in tecrübesinin (*empeira*) göstergesi, onun *gnomē*'sidir.

Perikles'in öngörüsüne *Tarih*'te iki yerde değinilir. Bunlardan bir tanesi dolaylı, diğeri ise doğrudandır. Peloponnesosluların Attika Bölgesi'ne yaptıkları ikinci saldırıdan sonra birçok suçlamaya maruz kalan Perikles, suçlamalara yanıt verdiği söylevinin sonunda *synesis*, *gnomē* ve *pronoia* arasındaki ilişkiyi vurgular (2.62.4-5). Perikles'e göre, talihin iyi olduğu zamanlarda övünç herkeste görülebilirken, hor görme *gnomē*'siyle rakiplerinden üstün olduğuna inanan kişilerde görülür. Ancak her iki tarafın talihinin eşit olduğu durumlarda (ἀπὸ τῆς ὁμοίας τύχης) sağduyu (*synesis*) daha güçlü bir cesaret sağlar. Ancak aralarında doğrudan bir ilişki yoktur. Bu ilişkiyi sağlayan şey sağduyunun kendisini umuttan çok, daha sağlam bir öngörüsü olan (βεβαιοτέρα ἢ πρόνοια) ve mevcut şartlara dayanan *gnomē*'ye dayandırmasıdır. Perikles'in söylediği şu söz önemlidir: “γνώμη ... ἦς βεβαιοτέρα ἢ πρόνοια ...” Yani daha sağlam öngörüsü olan *gnomē*. İşte Perikles'in ağzından Atina'nın stratejisini ortaya koyarken sahip olduğu *tecrübesi* (*gnomē*) ona daha sağlam öngöründe bulunma fırsatı vermiştir. Perikles'in ölümünden sonra savaş

sırasında izlediği politikalarının doğruluğunu belirttiği bölümde onun öngörüsüne tarihçi bir kez daha değinir (2.65.5-7). Thukydides'e göre, savaş patlak verdiği zaman Perikles'in Atina'nın gücünü önceden gördüğünü (προγνοῦς) göstermiştir ve ölümünden sonra Perikles'in savaşla ilgili öngörüsü daha da çok anlaşılmalıdır (ἐγνώσθη ἡ πρόνοια αὐτοῦ ἢ ἐς τὸν πόλεμον). Thukydides, metinde Perikles'in öngörüsüne sadece teorik olarak değinmez, aynı zamanda ölümünden sonra yürütülen politikaları da dile getirerek Atina'nın gücü hakkındaki öngörüsünün ne kadar doğru olduğunu ortaya koymaya çalışır⁹³.

Artık tarihçimizin tecrübesine bakalım. Thukydides'in, Themistokles ve Perikles örneklerinde olduğu gibi *synesis*'inden bahsetmesi beklenemez ancak Thukydides kendi *synesis*'ini dile getirmese de devlet adamı olarak tecrübesini yani *empeiria*'sını ortaya koyar ki bu da öngörüde bulunmaya olanak sağlayan temel özelliktir. Polybios tarih yazımında tecrübenin ne kadar önemli olduğunu Thukydides'ten çok sonraları vurgulamıştır⁹⁴. Ona göre, savaş işleri hakkında tecrübesi olmamış ve siyasete bulaşmamış bir kişinin bu konularda bir şeyler yazması çok zordur (δυνατόν ἐστὶ γράψαι καλῶς τὸν μηδεμίαν ἐμπειρίαν ἔχοντα τῶν πολεμικῶν ἔργων οὔτε περὶ τῶν ἐν ταῖς πολιτείαις τὸν μὴ πεπειραμένον τῶν τοιούτων πράξεων καὶ περιστάσεων). İşte Thukydides, çağdaşı olan Herodotos'tan temel olarak bu yönüyle ayrılıyordu⁹⁵: Herodotos ne siyaset içinde ne de devletin herhangi bir kademesinde yer almıştı bundan dolayı tarih anlayışı çok farklıydı.

⁹³ Bu özelliğine rağmen, Perikles'in savaşın finansal yönünü göz önüne almadığı ve Thukydides'in bunu belirtmemesi konusunda bkz. Connor, 72; Hornblower, *A Commentary on Thucydides*, 342.

⁹⁴ *Polyb.* 12. 25g. 1. Tecrübe ve tarih yazımı arasındaki ilişki için bkz. Marincola, 133-148.

⁹⁵ Jaeger, 383; Marincola, 133.

Onun aksine, Jaeger'in deyişiyse, “*Thukydides siyasal tarihin yaratıcısıydı*”⁹⁶, çünkü o, savaşta aktif rol almış biri olarak tarih yazmanın siyaset ve savaş demek olduğunu anlayabilmişti. İçinde bulunduğu savaş dönemi Aristophanes’i nasıl siyasal hicvin yaratıcısı olarak ortaya çıkardıysa, aynı dönem Thukydides’in, ilgisi doğrultusunda siyasal tarihin yaratıcısı olmasını sağlamıştı⁹⁷. Zaten tarihçi de *Tarih*’in ikinci önsözü olarak adlandırılan 5.26.5’te kendisinin bu tecrübesini şöyle vurgulayacaktır: “*Amphipolis*’teki komutanlığımdan sonra (τὴν ἐμαυτοῦ ... μετὰ τὴν ἐς Ἀμφίπολιν στρατηγίαν) *yirmi yıllığına sürgüne gittim.*” Bu cümle “ben savaş konusunda tecrübeliyim” demenin bir başka yoludur. İşte, tarihçi hem tecrübesiyle hem de olayları kavrayabilecek bir yaşta (αἰσθανόμενός τε τῆ ἡλικία) olmasıyla artık olayları daha iyi yorumlayabilecekti. Bir savaşı savaşın içinde aktif olarak görev almış birinden daha iyi kim yazabilirdi ki? Öyleyse, tecrübenin sağladığı avantajla Thukydides’in yapması gereken şey, Hippokratik tıpta güven ortamı yaratmak için kullanılan bir yöntem olan *prognosis*’i, Thukydides ile bir ilk olan, çağdaş tarih yazımı alanında uygulamaktı. Böylece tarihçi güvenilirliği konusunda kendisine karşı yöneltebilecek suçlamaları ortadan kaldıracak ve kendi yazdığı savaşın öncekilerden daha önemli ve “kusursuz” bir savaş olduğunu ortaya koyabilecekti. Ancak şöyle bir soru sorulabilir: Thukydides’e *prognosis*’i “tarih” anlatısında uygulayabileceğini düşündüren şey neydi? Olasılıkla bunun yanıtı tarihçinin hastalık ve savaşı aynı düzlemde görmesiydi. İlk önce *Tarih*’ten yola çıkarak hastalık ve savaş arasındaki benzerlikleri, ardından da *Tarih*’te *prognosis*’in nasıl işlediğine yer verelim.

⁹⁶ Jaeger, 383.

⁹⁷ Ibid., 385.

2.3 “Hastalık” olarak Savaş: “*Nosos kai Polemos*”

Birçok bilim insanı Thukydides’in salgın anlatısı ile Kerkyra ayaklanması anlatısı (3.69-3.84) arasındaki benzerliklere değinir ve hepsinin dikkat çektiği asıl nokta salgının ve Kerkyra’daki ayaklanmanın toplumsal ve ahlaki sonuçlarının aynı olduğudur⁹⁸. Hatta bu benzerlikten yola çıkarak ve 5. yüzyıldaki başka örneklerini de vererek Kosak, *stasis*’in bir hastalık olarak görüldüğü savını ileri sürmüştür⁹⁹. Bizim bu bölümdeki amacımız Kosak’ın savını bir adım daha ileri götürerek Thukydides’in *polemos*’u bir *nosos* olarak gördüğünü ortaya koymaktır. Bunu yaparken ikinci kitaptaki salgın anlatısı ve üçüncü kitaptaki Kerkyra ayaklanmasını karşılaştıracacağız. Bu karşılaştırma da bize rehber olacak iki kelime salgın anlatısında tarihçinin sık sık yer verdiği *nosos*, ayaklanma anlatısında ise *stasis*’tir¹⁰⁰. İlk olarak metinden yola çıkarak bu kelimeleri Thukydides’in nasıl tanımladığına ve toplumda nasıl bir çağrışım yaptığını sırasıyla ortaya koyduktan sonra toplum üzerindeki etkilerine yer vereceğiz. Daha sonra bu benzerlikleri çözümleyeceğiz.

⁹⁸ Cochrane, 133-137; Connor, 95-105; Jennifer Clarke Kosak, "Polis Nosousa : Greek Ideas About the City and Disease in the Fifth Century BC," *Şurada: Death and Disease in the Ancient City*, ed. Valerie M. Hope ve Eireann Marshall (London ; New York: Routledge, 2000), özellikle 46-50; G. E. R. Lloyd, *In the Grip of Disease : Studies in the Greek Imagination* (Oxford ; New York: Oxford University Press, 2003), 120-127; Clifford Orwin, "Stasis and Plague: Thucydides on the Dissolution of Society," *The Journal of Politics* 50, no. 4 (1988); Jonathan J. Price, *Thucydides and Internal War* (Cambridge ; New York: Cambridge University Press, 2001), 28-29; Swain.

⁹⁹ Kosak, 47.

¹⁰⁰ P. J. Rhodes, *stasis*’in genellikle siyasi ihtilaf içinde olan gruplar için kullanılan bir kelime olduğunu ve bu ihtilafın devamının özellikle komplolara ve şiddete kadar varabileceğini belirtir ki Kerkyra’daki *stasis*’in ulaştığı sonuç da farklı olmamıştır; bkz. *OCD*³, s.v. “stasis”, ayrıca bkz. Connor, 96.

Tarihçi salgın anlatısı boyunca hastalığı tanımlamak için beş kere *nosos*, dört kere *nosēma* ve üç kere de *loimos* kelimesini kullanır¹⁰¹. *Loimos* ile başlayalım. Yunan yazınsal eserlerinde geçen *loimos* kelimelerini hızlı bir şekilde gözden geçiren Mitchell-Boyask, Homeros'tan başlayarak 4. yüzyıla kadar ozanların, şairlerin ve yazınsal alanda eser veren diğer kişilerin *loimos* kelimesinden uzak durduklarını belirtir, özellikle de 5. yüzyılın son otuz yılında¹⁰². Thukydides'te geçen *loimos* kelimesine de değinen Mitchell-Boyask, kelimenin Thukydides tarafından çok nadir kullanıldığını, bu kullanımının her hangi belirli bir anlam ifade etmediğini ve Thukydides'in salgın anlatısı boyunca salgın için *nosos* kelimesini tercih ettiği savını ileri sürer¹⁰³. Gerçekten de, Mitchell-Boyask'ın belirttiği gibi, Thukydides *loimos*'tan çok *nosos*'a önem verir gibi görünür. Ancak *loimos* o kadar da önemsiz değildir. Bunun en belirgin kanıtı 1.23.3'deki tümce olabilir: ἡ οὐχ ἥκιστα βλάβασσα καὶ μέρος τι φθείρασα ἡ λοιμώδης νόσος. Tümcenin yapısına baktığımızda *loimos*'un sıfatı olan *loimōdēs*'i *nosos*'a bağlı olarak, ἡ tanımlığı ile *nosos* kelimesi arasına yerleştirerek vurguyu *loimōdēs* sıfatına verir¹⁰⁴. Ancak tarihçinin ἡ λοιμώδης νόσος yerine doğrudan *loimos* kelimesini kullanmayı tercih etmemesi de düşündürücüdür. Thukydides'in salgın anlatısının hemen başında hastalığın yani *nosos*'un ilk olarak Atinalıları vurduğunu söyledikten hemen sonra yine aynı cümle içinde hastalığı

¹⁰¹ *Nosos*: 2.47.3; 49.6; 50.1; 54.5 (iki kere), *nosēma*: 2.49.6; 51.1; 51.6; 53.1, *loimos*: 2.47.3; 54.3 (iki kere). Thukydides salgın anlatısından sonra da Atina ordusu içinde görülen salgından bahsederken de hem *nosos* hem de *nosēma* kelimelerini kullanmıştır (2.57).

¹⁰² Mitchell-Boyask, 24. *TLG*'de *loimos* kelimesi yüzyıllara göre taratıldığında, kelimenin 8. yüzyılda iki, 6. yüzyılda on, 5. yüzyılda otuz beş ki bu kullanımların büyük kısmını Hippokratik Corpus, Thukydides ve Empedokles oluşturur, 4. yüzyılda ise seksen dokuz kere kullanıldığı görülmektedir.

¹⁰³ *Ibid.*, 24-25.

¹⁰⁴ Herbert Weir Smyth, *Greek Grammar* (Cambridge: Harvard University Press, 1956), 293.

belirtmek için *loimos*'u kullanması bu kelimelerin Mitchell-Boyask'ın deyişiyle, “*interchangable*” olduğu düşünülebilir (2.47.3)¹⁰⁵. Zaten ikisinin de doğurduğu sonuçlar farklı değildir; 2.47.3’de tarihçi salgın ve yıkım kelimelerini aynı cümle içinde ardı ardına kullanırken (οὐ ... λοιμὸς οὐδὲ φθορὰ)¹⁰⁶, 1.23.3’te de zarar veren ve ortalığı yıkıma uğratan *loimōdēs* sıfatı ile nitelendirilmiş *nosos*'a yer vermiştir (ἡ βλάβασσα καὶ ... φθειράσσα ... ἡ λοιμώδης νόσος). Doğurduğu sonuçlar aynı olsa da kelimelerin kullanım sıklığına bakıldığında tarihçinin *nosos* ve *nosos* ile aynı kökten türemiş olan *nosēma* kelimelerini tercih ettiği söylenebilir¹⁰⁷. Hiç kuşku yok ki Parker'ın belirttiği gibi, *nosos* kelimesi toplum için kötü şeyler ifade ediyordu¹⁰⁸. Ancak tarihçinin hem genel anlamlı bir kelime olan *nosos*'tan ve hem de *loimos*'tan daha etkili, anlam olarak daha belirli ve her iki kelimenin de etkilerini ortaya koyabilen bir kelimeye salgın anlatısında sık sık yer verdiğini görmekteyiz: *Kakon*. Tó tanımlığı ile isimleşmiş olan *kakon*, türediği *kakos* sıfatından dolayı her zaman olumsuz anlam yüklenmiştir¹⁰⁹. Thukydides salgın anlatısında toplam altı kez *kakon*'a yer verirken bu kelime bazen birey bazen de toplum için kötü olanı

¹⁰⁵ Mitchell-Boyask, 25.

¹⁰⁶ *Loimos* ve doğurduğu sonuçlar için bkz. Robert Parker, *Miasma : Pollution and Purification in Early Greek Religion* (Oxford: Clarendon Press, 1996), 257. Sophokles, *Oedipus Tyrannus* tragedyasının hemen başında *loimos*'u nitelendirmek için *ekhthros* sıfatının üstünlük derecesini olan *ekhthistos*'u (son derece nefret uyandıran) kullanır, bkz. *OT* 28.

¹⁰⁷ *Nosos* ve *nosēma* için bkz. Chantraine, s.v. "νόσος." *Nosos* ve *nosēma* arasındaki küçük ses oyunu için bkz. Connor, 101, dipnot 54.

¹⁰⁸ Mitchell-Boyask, 27: "...perhaps *nosos* becomes, paradoxically, the word of choice for Thucydides and the tragedians because it came to be used to designate bad things in general outside of the theater ..."; Parker, 220: "The *nosos* itself is not confined to disease but covers a wide variety of 'bad things'..."

¹⁰⁹ *LSJ*⁹, s.v. "κακός."

gösterir¹¹⁰. 2.47.3'te tarihçinin salgın anlatısının hemen başında aynı cümle içinde hem *nosos* hem de *loimos* kelimelerine yer verdiğini belirtmiştik. Bu anlatının devamında tarihçi insanların salgından kurtulmak için hem insani hem de tanrısal birçok yola başvurduklarını ancak *kakon* insanlara üstün gelince bütün bu işleri bir kenara bıraktıklarını anlatır. Aynı bölüm içinde tarihçi hem *nosos*'a hem *loimos*'a hem de *kakon*'a yer verir ve kelimelerin kullanım sırası önemli gibi görünür. Thukydides, hastalıktan ilk kez bahsederken *nosos* kelimesini hiçbir şekilde herhangi bir sıfat ya da ortaç ile nitelendirmeden kullanır; bu bir hastalıktır (2.47.3.2). Birkaç tümce sonra da *nosos* yerine *nosos*'un niteliğini gösteren *loimos* kelimesine aynı cümle içinde yer verir (2.47.3.5). Bu kelimeyle birlikte artık hastalık niteliksiz bir hastalık olmaktan çıkıp tarihçinin 1.23.3'de kullandığı gibi ἡ λοιμώδης νόσος yani toplumun büyük bir kesimini etkileyen salgın bir hastalık olmuştur. Tarihçi, bölümün sonunda 2.47.4'ün en son tümcesi olarak ὑπὸ τοῦ κακοῦ νικώμενοι tümcesine yer verir. Tümcesinde *nosos* ya da *loimos* kelimelerine yer verebileceği halde tarihçi, *kakon* kelimesini tercih eder. Bu tümcede *kakon*, ἡ λοιμώδης νόσος'un yerini tutan bir kelime ve salgın hastalığın toplum tarafından nasıl algılandığının en açık ifadesi gibi görünür. Salgın hastalık toplum için kötü (*kakos*) olandır, bir *kakon*'dur, çünkü nasıl ki *nosos* veya *loimos*'un yıkım gücü (φθορὰ) varsa *kakon* da insanlara üstün gelmektedir (νικώμενοι). Böylece *nosos*, *loimos* ve *kakon* çağrışımsal bir alan oluşturur ve bütün bu kelimeler birey ya da toplum için kötü olanı çağrıştırır. Salgın anlatısına bakıldığında farklı kelimelerle ifade edilmiş hastalığın toplum üzerindeki psikolojik ve ahlaki etkilerini görmek mümkündür.

¹¹⁰ *Kakon*: 2.47.4; 49.7; 51.4; 52.3; 54.2.

1348 yılında kara veba Floransa'yı vurduğunda, G. Boccaccio, salgının toplumsal etkilerini gözlemler ve bu gözlemlerine Decameron'un giriş bölümünde yer verir¹¹¹. Boccaccio'nun anlatısına göre, insanlar artık birbirlerine sırt çeviriyor, ailelerini ve dostlarını terk ediyor, şehirler boşaltılıyor, salgının yoğunlaşmasıyla birlikte geçerli cenaze gelenekleri bile yerini yeni uygulamalara bırakıyordu. Yazar Floransa'da bir grup insanın bir araya gelip başkalarıyla ilişkilerini keserek ve eğlencenin her türüsünden kaçınarak ellerindekilerle yetinmenin salgın karşısında en doğru şey olduğuna, başka bir grubun ise ilk gurubun tersine, kendilerini sadece “içkiye, eğlenceye vererek avarelik etmenin böyle bir yıkıma karşı en iyi çare olduğuna” inandıklarını anlatır¹¹². 14. yüzyıldaki salgının toplumda yarattığı ahlaki bozulmanın benzerine Thukydides'in *Tarih*'inde rastlarız.

Thukydides, M.Ö. 430 yılında Atina'yı kasıp kavuran büyük salgının sadece insan bedeni üzerindeki fiziksel etkilerini anlatmakla yetinmez, salgın anlatısının özellikle iki bölümünde (2.52-53) salgının toplum üzerindeki psikolojik ve ahlaki etkilerine de değinir. Tarihçi 2.52'de kırsal kesimlerden kente doğru göçlerin başlamasıyla birlikte salgının kent içinde olanlar kadar yeni gelenlere de ıstırap olduğunu, bunun sonucu olarak ölümlerin doğal düzeninde (οὐδενὶ κόσμῳ) gerçekleşmediğini ve insanların barınak olarak kullandıkları kutsal alanların cesetlerle dolduğunu bildirir¹¹³. 2.52.3'te illetin şiddetini artırmasıyla (ὑπερβίαζομένου γὰρ τοῦ κακοῦ) birlikte ne olacağı bilinmediğinden dolayı tüm

¹¹¹ Giovanni Boccaccio, *Decameron*, çev., Rekin Teksoy, vol. 1 (İstanbul: Oğlak Yayıncılık, 1996), 25-43.

¹¹² *Ibid.*, 28.

¹¹³ Parker bu olayı ahlaki bozulmanın bir belirtisi olarak görür, bkz. Parker, 33 dipnot 5.

tanrısal ve insani işlerin küçümsenmeye başlandığını¹¹⁴ (ἐς ὀλιγορίας ἐτρέποντο καὶ ἱερῶν καὶ ὀσίων ὁμοίως) ve daha önceden uygulanan cenaze işleri ile ilgili tüm geleneklerin altüst olduğunu¹¹⁵ anlatır (2.52.4: νόμοι τε πάντες ξυνεταράχθησαν)¹¹⁶. 2.53.1’de tarihçi hastalığın toplumsal ahlak üzerindeki olumsuz etkilerini anlatmaya devam eder ve hastalığın (τὸ νόσημα) kent için daha büyük kanunsuzluklara (ἀνομία) yol açtığına değinir. Yazara göre, insanlar o anın zevkini çıkarmak için önceleri gizli tuttıkları şeylere artık daha kolayca cüret ediyorlardı (2.53.1: ῥῆον γὰρ ἐτόλμα τις ἂ πρότερον ἀπεκρύπτετο μὴ καθ’ ἡδονὴν ποιεῖν). Zenginlerin aniden öldüğünü ve daha önceden hiçbir şeye sahip olmayan kişilerin ölenlerin mallarıyla hızlı bir şekilde zengin olduğunu görenler, hayatın, malın mülkün geçici olduğunu düşünerek zevk peşinden gitmenin doğru olduğunu düşünüyorlardı (...ὀρῶντες ... πρὸς τὸ τερπνὸν ἠξίουσιν ποιεῖσθαι). Ayrıca insanlar kimin ne zaman öleceği belli olmadığından iyi olduğu düşünülen şeyler için sebat etmiyor, zevkli ve kârlı olan her şeyi iyi ve yararlı olarak görüyorlardı¹¹⁷. Bunlara ek olarak tarihçi salgınla birlikte tanrı korkusunun ya da yasaların (2.53.4: θεῶν δὲ φόβος ἢ ἀνθρώπων νόμος) artık kimseyi böyle şeyler yapmaktan alıkoyamadığını da belirtir. Bütün anlatı boyunca Thukydides’in en çok tercih ettiği kelime *nomos*’tur ve tarihçi birçok kez hastalığın (*nosēma*) *nomos*’a yani hem atalardan kalan

¹¹⁴ Karş. Boccaccio, 28: "... bunca sıkıntı karşısında Tanrı'nın yasalarının da, insanların koydukları yasaların da geçerliği kalmamıştı."

¹¹⁵ Karş. Ibid., 30: "Gelenektir, ölenin kadın akrabaları, kadın komşuları ölü evinde toplanıp, ölenin akrabalarıyla birlikte ağlaşırlar ... Salgının yoğunluğu artınca, bu gelenekler büyük ölçüde bir yana bırakıldı. Yeni uygulama aldı yerini."

¹¹⁶ Geleneksel cenaze törenleri için bkz. *Th.* 2.34.

¹¹⁷ Karş. dipnot 112.

geleneklere hem de yasalara zarar verdiğini ve toplumda kötü yönde hızlı bir değişime (ἀγχίστροφον τὴν μεταβολὴν) ve *anomia*'ya yani kanunsuzluğa ve düzensizliğe yol açtığını dile getirir. O halde, elimizde “kötü” olarak algılanan ve toplumda *anomia*'ya neden olan bir *nosos* olduğunu gördükten sonra artık Kerkyra'daki *stasis* anlatısına geçebiliriz.

Thukydides, Kerkyra anlatısında parti kavgasını tanımlamak için *stasis* kelimesi ve türevlerini tercih eder. Kerkyra'daki siyasi çekişmeleri anlatacağı bölümden önce bir giriş niteliği taşıyan, 3.69'da tarihçi Kerkyra ayaklanması ile ilgili olarak bu siyasi çekişmeyi tanımlamak için *stasis* ile aynı kökten türemiş olan *stasiazein* fiilinin ortaç halini Kerkyra ismine bağlı olarak kullanır (3.69.2: ἐς τὴν Κέρκυραν ... στασιάζουσιν). 3.70'in de hemen başında parti kavgasının nedenlerini ortaya koymak için başladığı cümlesinde yine aynı fiile yer verirken (3.70.1: Οἱ γὰρ Κερκυραῖοι ἐστασίαζον ...) siyasi çekişmelerin nedenini açıklamaya son verdiği 3.76.1'de ilk kez *stasis* kelimesini kullanır (Τῆς δὲ στάσεως ἐν τούτῳ οὐσης...) ve anlatının devamında da çoğunlukla bu kelimeyi kullanmayı tercih eder¹¹⁸. Peki, *stasis*'i tarihçi nasıl görür? Elbette *stasis*'in toplumsal sonuçlarına bakarak tarihçinin onu kötü bir şey olarak gördüğü kesindir ancak toplumda görülen belirtileri hesaba katılmadan *stasis* nasıl değerlendirilebilir?

Thukydides eseri boyunca *stasis*'i nitelemek için sadece bir kez sıfat kullanır. 3.81'de Korkyralıların kanlı baskınlarını anlattıktan sonra 82. bölümün hemen başında *stasis*'i mecazen “vahşi, kıyııcı” anlamına gelen *ōmos* sıfatını kullanarak

¹¹⁸ *Stasis*: 3.80.2; 82.1; 82.2; 83.1, *stasiazein*: 3.82.

nitelendirir (Οὕτως ὡμῆ <ή> στάσις προухώρησε¹¹⁹). Cümleinin başında kullanılan *houtos* belirteci bir önceki anlatıya atıf yaparak bu anlatının etkisini *ōmos* sıfatına yükler. Tarihçi 3.36.4'te Atinalıların Mytileneliler için aldığı korkunç kararı nitелеmek amacıyla yine aynı sıfatı kullanır. Mytilenelileri kendilerinden ayrılmakla suçlayan Atinalılar kapıldıkları öfkenin de etkisiyle yalnız tutukluların değil erişkin olan Mytileneli bütün erkeklerin öldürülmesi, kadınların ve çocukların ise köleleştirilmesi yönünde karar alırlar. Ancak bunun sonrasında tarihçi bize kararın Atinalılar tarafından kıyıcı ve aşırı bulunduğunu aktarır (ὡμὸν τὸ βούλευμα καὶ μέγα ἐγνώσθαι), çünkü bu karar sadece suçlulara değil tüm şehre zarar verecektir (πόλιν ὅλην διαφθεῖραι). Tarihçinin seçtiği kelimeler göz önünde tutulursa *ōmos* ile nitelenen bir şeyin sonuçlarının yıkıcı olacağı sonucuna varılabilir (διαφθεῖραι), yani *ōmos* yıkıcı olanı, zarar veren şeyi çağırıştırır. Böylece tarihçi *stasis*'i *ōmos* ile nitelendirmekle sıradan bir grup ayrışması olmaktan çıkarıp onun toplum üzerindeki yıkımını daha da arttırarak göstermiş olur¹²⁰. Hermokrates de Gela'da yaptığı konuşmasında *stasis*'in bu özelliğine değinir ve onun “özellikle şehirlere” ve Sicilya'ya zarar vereceğinin düşünülmesi gerektiğini hatırlatır (4.61.1: χρῆ ... νομίσαι τε στάσιν μάλιστα φθείρειν τὰς πόλεις καὶ τὴν Σικελίαν). Thukydides, Kerkyra'daki *stasis* anlatısında da *stasis*'in şehirler üzerindeki etkilerine değinir ve 3.82.2'de *stasis* yüzünden şehirlerin birçok belaya uğradıklarını söyler (ἐπέπεσε

¹¹⁹ Προухώρησε fiilinin Hippokratik tıp ile bağlantısı için bkz. Hornblower, *A Commentary on Thucydides*, 480.

¹²⁰ Οὕτως için bkz. Smyth, 307.

πολλὰ καὶ χαλεπὰ κατὰ στάσιν ταῖς πόλεσι¹²¹). İşte, *stasis*'in bu yüzü toplumu korkuya ve kargaşaya sürükler. Tarihçi 3.76.1'in hemen başında Peloponnesosluların Kerkyra'ya vardıkları sıradaki mevcut durumu *stasis* olarak değerlendirip (Τῆς δὲ στάσεως ἐν τούτῳ οὔσης) hemen bir sonraki bölümünde de (3.77.1) insanların şehirdeki büyük kargaşadan korktuklarını dile getirir (οἱ δὲ πολλῶ θορύβῳ καὶ πεφοβημένοι). *Stasis*'in hemen ardından tarihçinin *thorybos* kelimesini ve *phobeisthai* fiilini tercih etmesi *stasis*'in toplumda ortaya çıkardığı sonuçlardan biri olarak düşünülebilir. 3.79.3'te de yine aynı çağrışımı yapacak olan ἐν πολλῇ ταραχῇ καὶ φόβῳ ὄντας tümcesini kullanır. Bu sefer *thorybos* yerini anlamdaşı olan *tarakhe*'ye bırakırken, *phobeisthai* fiili yerini isim hali olan *phobos*'a bırakır. Thukydides'in bu iki tümcesinden yola çıkarak *stasis*'in toplumu korkuya ve kargaşaya sürüklediğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Thukydides'in Kerkyra'daki *stasis* anlatısının toplum üzerindeki ahlaki etkilerini iki yerde görürüz: Biri olayları anlattığı bölümler içinde (3.70-81) diğeri ise *stasis*'i yorumladığı bölümde (3.82)¹²². İlkiyle işe başlayalım.

Kerkyra'daki olaylar, Kerkyrayı Atina'dan koparmak için Korinthoslularla iş birliği yapan ve Thukydides'in "*oligoî*" olarak adlandırdığı Sparta yanlıları ile

¹²¹ ἐπέπεσε fiilinin Hippokratik tıp ile bağlantısı için bkz. Hornblower, *A Commentary on Thucydides*, 481; Swain: 314.

¹²² 84. bölümde de *stasis*'in ahlaki sonuçları olarak adlandırılacak birçok kanıt olmasına rağmen, bu bölümün Thukydides tarafından yazılıp yazılmadığı konusunda tartışmalar mevcuttur; kaynakça ve tartışmalar için bkz. Arnold Wycombe Gomme, *A Historical Commentary on Thucydides*, vol. 2 (Oxford: The Clarendon Press, 1956), 382-386; Hornblower, *A Commentary on Thucydides*, 488-489. Bundan dolayı bu bölümdeki örnekleri ben de çalışmama dâhil etmeyeceğim.

“*demos*” olarak adlandırdığı Atina yanlıları arasındaki ihtilaftan ortaya çıkar¹²³. Ancak olayların patlak verdiği asıl nokta Atina’nın onur konuğu ve *demos*’un lideri konumundaki Peithias’ın, Kerkyra’yı Atina’nın kölesi yapmaya çalışmakla suçlanması olmuştur (3.70.3). Ancak Peithias bu davadan beraat ettikten sonra kendisini suçlayanlardan beş kişiyi Zeus ve Alkinous’un kutsal alanlarına zarar vermekle suçlar ve dava eder (3.70.4). Bu karşılıklı suçlamalar kelimenin tam anlamıyla katliam olarak adlandırılabilen bir olayın meydana gelmesiyle sonuçlanır: Peithias’ın, Kerkyra meclisinde tüm etkisini kullanarak Kerkyra’nın Atina’nın tam anlamıyla müttefiki olması yönünde çalıştığı haberini alan sanıklar meclisi basarak Peithias’ı ve yaklaşık altmış kişiyi öldürmüşlerdir (3.70.6: ἐσελθόντες τόν τε Πειθίαν κτείνουσι καὶ ἄλλους τῶν τε βουλευτῶν καὶ ἰδιωτῶν ἐς ἐξήκοντα). Bu bölüm sadece olayların başlangıç nedenini açıklıyor gibi görünse de aslında Rhodes’in bahsettiği gibi, basit bir siyasi ihtilafın şiddete ne kolay bir biçimde dönüşebileceğinin örneği ve ileriki bölümlerde ihtilafın artmasıyla şiddetin daha da yükseleceğinin habercisidir. 81. bölümle birlikte kargaşanın ulaşabileceği en son noktayı ve *stasis*’in toplumda yarattığı ahlaki çöküntünün kanıtlarını görmek mümkündür.

Tarihçi, Peloponnesosluların adayı terk etmesiyle birlikte Kerkyralıların harekete geçtiğini ve rakiplerinden ellerine geçenleri öldürmeye başladıklarını anlatır (3.81.2). Bu amaçla Kerkyralılar, Hera tapınağına sığınanlardan elli kişiyi mahkeme önüne çıkmaya ikna etmişler ve hepsini ölüm cezasına çarptırmışlar (κατέγνωσαν πάντων θάνατον), tapınakta bulunan diğer sığınmacılar ise bu olup biteni görerek

¹²³ Tarihsel bilgi için bkz. Donald Kagan, *The Archidamian War* (Ithaca and London: Cornell University Press, 1974), 175-178.

tapınakta birbirlerini öldürmüşler (3.81.3: διέφθειρον αὐτοῦ ἐν τῷ ἱερῷ ἀλλήλους¹²⁴), bazıları kendilerini asmışlar bazıları da başka yollarla intihar etmişlerdir (τινὲς ἀπήγγχοντο, οἱ δ' ὡς ἕκαστοι ἐδύναντο ἀνηλοῦντο¹²⁵). Anlatının devamında tarihçi ölümlerin her türlüünün ortaya çıktığını (3.81.5: πᾶσά τε ἰδέα κατέστη θανάτου) ve böylesi durumlarda (ἐν τῷ τοιούτῳ) ortaya çıkabilecek her şeyin fazlasıyla görüldüğünü dile getirir. Bu cümlelerin hemen ardından babaların oğullarını öldürdüğünü (πατὴρ παῖδα ἀπέκτεινε¹²⁶), kutsal alanlara sığınanların zorla tapınaklardan sürüklenerek çıkartılıp kutsal alanların hemen yanı başında öldürüldüklerini, bazıların ise Dionysos tapınağında üzerlerine duvar örülerek öldürüldüğünü anlatır (ἀπὸ τῶν ἱερῶν ἀπεσπῶντο καὶ πρὸς αὐτοῖς ἐκτείνοντο, οἱ δέ τινες καὶ περιοικοδομηθέντες ἐν τοῦ Διονύσου τῷ ἱερῷ ἀπέθανον¹²⁷). Bütün bu anlatıyla ilgili olarak Connor'a kulak vermek gerekir, çünkü o, aile içi cinayeti (babanın çocuğunu öldürmesi) insanla ilgili ahlaki temelin çöküşü olarak görürken buna ek olarak ilahi kurumların işlememesi durumunda da (tapınakta kan dökmek veya ölüm) toplumsal ahlaktan söz etmenin mümkün olmayacağını dile getirir¹²⁸. Connor'un bahsetmiş olduğu ahlaki çöküşün başka izlerini *stasis* anlatısının devamında da görmek mümkündür (3.82).

¹²⁴ Karş. *Th.* 2.52.3; 2.52.4; 2.53.4. Ayrıca *nosos* ve *stasis* anlatısı içinde kullanılan kelimelerin karşılaştırılmaları için bkz. Tablo 1, 29.

¹²⁵ Thukydides'in insanların kendilerini asarak öldürdüğünü söylemesi bu kişilerin yüksek zümreye ait kişiler olduğu düşünülürse daha da anlam kazanır, çünkü M. T. Griffin kendini asarak intihar etmenin hor görülen bir ölüm biçimi olduğunu ve bunun sadece kadınlara, kölelere veya alt tabakaya uygun olduğu, çünkü bu tarz bir ölümün görüntüye zarar verdiğini söyler, *OCD*³. s.v. "suicide."

¹²⁶ Karş. *Th.* 2.51.5.

¹²⁷ Bkz. dipnot 124.

¹²⁸ Connor, 99.

3.82.3'te devlet işlerinin karışıklık içinde olduğunu söyledikten sonra (ἔστασίαζέ τε οὖν τὰ τῶν πόλεων), tarihçi bunun detaylarını vermeye koyulur. İlk önce kelimelerin alışıl gelmiş anlamlarının insanları kendilerini haklı çıkarmak amacıyla değiştirildiğini söyler ve bunun örneklerini verir. Tarihçi, kendini bilmez bir cüret'in (3.82.4: τόλμα ... ἀλόγιστος) artık saf tutan bir cesaret olarak adlandırıldığını söylerken ve 3.82.6'da bu dönemde insanların duraksamadan bir şeye cüret etmeye daha hazırlıklı olduklarını (διὰ τὸ ἐτοιμότερον εἶναι ἀπροφασίστως τολμᾶν) ve 3.82.8'de korkunç şeylere cüret ettiklerini dile getirirken, (ἐτόλμησάν τε τὰ δεινότατα) toplum içindeki cüretkâr davranışların, tıpkı salgın anlattığında da olduğu gibi arttığını söylemiş olur¹²⁹. Tarihçi aynı cümle içinde toplumda ortaya çıkmış olan başka bir soruna da değinir ve artık parti bağının akrabalıktan da yakın bir bağ kurduğunu (τὸ ξυγγενές τοῦ ἐταιρικοῦ ἀλλοτριώτερον ἐγένετο) belirtirken kan bağının önemini kaybettiğini belirtir¹³⁰. Bu bölümde tanrısal ve insani yasaların nasıl hor görüldüğünün veya işlevsizleştirildiğinin kanıtları da görülebilir. 3.82.6'de her şeye cüret etmeye hazırlıklı olan oluşumların, mevcut yasalar doğrultusunda değil, tersine kendi çıkarları için insani yasaları hiçe sayarak davrandıklarını (οὐ γὰρ μετὰ τῶν κειμένων νόμων ὠφελίας αἱ τοιαῦται ξύνοδοι, ἀλλὰ παρὰ τοὺς καθεστῶτας πλεονεξία) ve aralarındaki güvenin tanrısal yasalardan çok suç ortaklıklarından güç aldığını (τὰς ἐς σφᾶς αὐτοὺς πίστεις οὐ τῷ θείῳ νόμῳ μᾶλλον ἐκρατόνοντο ἢ τῷ κοινῇ τι

¹²⁹ Karş. *Th.* 2.53.1.

¹³⁰ Karş. *Th.* 2.51.5.

παρανομήσαι) görüyoruz¹³¹. Tarihçi 3.82.8’de de insanlarda tanrı korkusu olmadan (εὐσεβεία μὲν οὐδέτεροι ἐνόμιζον) tiksindirici şeyler yapmakta başarılı olduklarını ve sonunda da bu hareketlerinden dolayı iyi bir şekilde anıldıklarını söyler¹³². Bütün bu anlatıdan yola çıkarak *stasis*’in de tıpkı salgın hastalığın yaptığı gibi toplumda ahlaki bozulmalara yol açtığı kesindir¹³³.

Tablo 1:

	<i>Nosos</i>	<i>Stasis</i>
Algılanış	<p>2.52.3: <u>ὑπερβιαζομένου</u> γὰρ τοῦ <u>κακοῦ</u></p> <p>1.23.3: ἢ οὐχ ἤκιστα <u>βλάνασα</u> καὶ μέρος τι <u>φθείρασα</u> ἢ <u>λοιμώδης νόσος</u></p>	<p>3.82.2: ὁ δὲ <u>πόλεμος</u> ... <u>βίαιος</u> διδάσκαλος</p> <p>3.82.1: <u>ὠμῆ</u> <ή> στάσις προухώρησε</p>
Tanrısal ve insani yasalara saygısızlık	<p>2.53.1: Πρῶτόν τε ἦρξε καὶ ἐς τάλλα τῆ πόλει ἐπὶ πλέον <u>ἀνομίας</u> τὸ νόσημα.</p> <p>2.52.3: <u>τά</u> τε <u>ιερά</u> ἐν οἷς ἐσκήνηντο <u>νεκρῶν</u> πλέα ἦν, αὐτοῦ ἐναποθνησκόντων</p> <p>2.52.4: ἐς ὀλιγορίαν <u>ἐτρέποντο</u> καὶ <u>ιερῶν</u> καὶ <u>ὀσίων</u> ὁμοίως. <u>νόμοι</u> τε πάντες <u>ξυνεταράχθησαν</u></p> <p>2.53.4: <u>θεῶν</u> δὲ φόβος ἢ <u>ἀνθρώπων νόμος</u> οὐδεὶς ἀπείργε, τὸ μὲν κρίνοντες ἐν ὁμοίῳ καὶ <u>σέβειν</u> καὶ <u>μῆ</u> ...</p>	<p>3.81.3: οἱ δὲ πολλοὶ τῶν ἰκετῶν ... διέφθειρον αὐτοῦ ἐν τῷ <u>ιερῷ ἀλλήλους</u></p> <p>3.81.5: οἱ δὲ τινες καὶ περιοικοδομηθέντες ἐν τοῦ <u>Διονύσου τῷ ἱερῷ ἀπέθανον</u></p> <p>3.82.6: οὐ γὰρ <u>μετὰ τῶν κειμένων νόμων ὠφελίας</u> αἱ τοιαῦται ξύνοδοι</p> <p>3.82.6: ἐς σφῶς αὐτοὺς πίστεις οὐ τῷ <u>θείῳ νόμῳ</u> μᾶλλον ἐκρατύνοντο ἢ τῷ κοινῇ τι παρανομήσαι.</p> <p>3.82.8: <u>εὐσεβεία</u> μὲν οὐδέτεροι ἐνόμιζον ...</p>
İnsani Değerlerdeki Bozulmalar	<p>2.53.1: ῥῶον γὰρ <u>ἐτόλμα</u> τις ἂ πρότερον ἀπεκρύπτετο μὴ <u>καθ' ἡδονὴν ποιεῖν</u></p> <p>2.51.5: εἴτε γὰρ <u>μῆ</u> <u>θέλοιεν</u> δεδιότες ἀλλήλοις <u>προσιέναι</u>, ἀπώλλυντο <u>ἐρήμοι</u>, καὶ οἰκίαι πολλαὶ ἐκενώθησαν ἀπορία τοῦ θεραπεύσοντος·</p>	<p>3.82.4: <u>τόλμα</u> μὲν γὰρ <u>ἀλόγιστος</u> ἀνδρεία φιλέταιρος ἐνομίσθη</p> <p>3.82.6: διὰ τὸ ἐτοιμότερον εἶναι ἀπροφασίστως <u>τολμῶν</u></p> <p>3.82.8: <u>ἐτόλμησάν</u> τε τὰ δεινότατα</p> <p>3.82.8: αἰεὶ <u>ἡδονὴν</u> ἔχον</p> <p>3.82.6: τὸ <u>ξυγγενές</u> τοῦ ἐταιρικοῦ <u>ἀλλοτριώτερον</u> ἐγένετο</p> <p>3.81.5: <u>πατήρ παῖδα ἀπέκτεινε</u></p>

¹³¹ Karş. *Th.* 2.52.4.

¹³² Karş. *Th.* 2.53.4.

¹³³ Connor, 99; Orwin: 834.

Stasis'i *nosos* ile karşılaştıracak olursak toplumda yarattıkları ahlaki bozulmaların yanında bu yıkıcı özelliklerinin de benzer bir şekilde vurgulandığını görebiliriz¹³⁴: Tarihçi, 1.23.3'te *nosos*'u, *diaphtheirein* ve *blaptein* fiillerinin ortaçağ hali ile, *stasis*'i ise 3.82.1'de *ōmos* sıfatı ile nitelendirirken, 4.61.1'de *diaphtheirein* fiilinin öznesi yapar. Bu benzerliği dile getirmişken Kosak'ın M.Ö. 5. yüzyılda *polis* ve hastalık konusunu ele aldığı makalesindeki görüşüne yer vermeden geçmeyelim.

Kosak, makalesinin “*The polis nosousa*” başlıklı bölümünde M.Ö. 5. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte sorun içinde olan şehirlerin *nosos* kelimesiyle tanımlandığını görmeye başladığımızı söylerken Herodotos, Euripides ve Aristophanes'in *stasis*'i hastalık benzetmesiyle açıkça tanımladıklarını dile getirir¹³⁵. Kosak, bütün bu örneklerine rağmen, *stasis*'in bir hastalık olduğunu doğrudan dile getirmese de hiçbirinin *stasis* ve *nosos* kavramlarının benzerliğini Thukydides kadar detaylı bir şekilde dile getirmediğini vurgular. Yazar, ardından şu önemli soruyu sorar: “*Did they really come to think of stasis as an actual disease ...*” Yazarın yanıtı can alıcıdır: “... *we must allow that the Greeks may have seen stasis as a real disease.*” Çünkü ona göre, tıpkı Thukydides'in salgın ve *stasis* anlatısında görüldüğü gibi, “*her ikisi de yapıdaki uyum bozukluğundan kaynaklanan ve yıkıcı sonuçları olan bir çeşit dengesizlik olarak algılanmaktadır.*” Peki, *stasis* ve *nosos* arasındaki bu yakın ilişki, *polemos* ve *nosos* arasında nerede başlar? Bu yakın ilişkinin izlerini 2.52.3 ve 3.82.2 bölümleri arasında görürüz.

¹³⁴ Aiskhylos da hastalığın (*loimos*) ve *stasis*'in şehir için bela anlamına geldiğini *Persae*'da şu sözlerle vurgular, *Pers.* 715: “*Nasıl oldu bu iş? Salgın fırtınası mı yoksa iç savaş mı geldi?*” (τίνι τρόπῳ; λοιμοῦ τις ἦλθε σκηπτός, ἢ στάσις πόλει;) Bu güzel örnek için bkz. Mitchell-Boyask, 26.

¹³⁵ Kosak, 46. Yazar, sorunlu bir şehrin insan vücudundan yola çıkarak yapılan benzetmelerle tanımlanmasının 5. yüzyıldan öncede örnekleri olduğunu söyler ve Theognis, Solon, Pindaros ve Aiskhylos'tan örnekler yer verir. Klasik dönem örnekleri için bkz. Kosak, 45.

Thukydides, 3.82.2’de *stasis*’in şehirler üzerindeki yıkıcı etkisini dile getirdikten hemen sonra barış zamanında toplum ve bireylerin daha iyi hislere sahip olduğunu, savaşın ise gündelik yaşamın rahatlığını çekip alan sert bir öğretmen olduğunu ve bunun insanların ruh hallerini mevcut duruma benzettiğini söyler (ὁ δὲ πόλεμος ὑφελὼν τὴν εὐπορίαν τοῦ καθ’ ἡμέραν βίαιος διδάσκαλος καὶ πρὸς τὰ παρόντα τὰς ὀργὰς τῶν πολλῶν ὁμοιοῖ). Bu cümleden yola çıkarak Macleod, haklı olarak Thukydides’in *stasis* ve savaş arasında bir bağ kurduğu ve her ikisinin de insan doğasına müdahale ederek onu etkilediği düşüncesinde olduğunu söyler¹³⁶. Hornblower da benzer bir şekilde Thukydides’in toplumdaki tüm ahlaki değerlerin sorumlusu olarak savaşı gördüğünü, bundan dolayı Korkyra’daki *stasis* anlatısı sırasında bu yoruma yer verdiği savını ileri sürer¹³⁷. Gerçekten de Macleod’un ve Hornblower’ın ileri sürdüğü gibi, *stasis* ve savaş aynı düzlemde buluşuyorsa -çünkü her ikisi de insanın ruh halini değiştirme (πρὸς τὰ παρόντα τὰς ὀργὰς τῶν πολλῶν ὁμοιοῖ) gücüne sahiptir- bizim için ὁ δὲ πόλεμος ... βίαιος διδάσκαλος tümcesi daha da önem kazanır. J. Price, bu tümceyi birçoklarının gördüğü gibi “*violent teacher*” olarak çevirmekten ziyade “*teacher of violence*” yani “*şiddetin öğretmeni*” olarak çevirmeyi uygun görür ve nedenini şöyle açıklar¹³⁸:

¹³⁶ Colin Macleod, *Collected Essays* (Oxford Oxfordshire New York: Clarendon Press ; Oxford University Press, 1983), 123-124. Ayrıca bkz. Orwin: 833.

¹³⁷ Hornblower, *Thucydides*, 156.

¹³⁸ Price, 26-27. Gomme, Price’tan daha önce aynı görüşü dile getirmiştir, Gomme, *A Historical Commentary on Thucydides*, 373. “*Violent teacher*” çevirisini tercih edenler için bkz. Hornblower, *Thucydides*, 156; Hornblower, *A Commentary on Thucydides*, 482; Macleod, 124. Connor, her ikinin de -“*violent teacher*” veya “*teacher of violence*”- kastedilmek istendiğini söyler, Connor, 102 dipnot 57.

its (savaş) role in *stasis* is to “shape human behavior,” to make men violent by taking away secure livelihood and introducing violence as the *modus vivendi*. This means that, in Thucydides’ view, men are predisposed neither to tranquil existence nor to violence: when comfortable and unworried about daily survival ... they behave generously and peacefully, but when constantly threatened by violent death in many forms, they are more inclined to violence ... obviously, in times of peace people do not yearn for the deprivations of war; likewise, in *stasis* engendered by war ... It is “a teacher of violence” ... in that it disposes men to violent acts which in a peaceful mindset they would never have contemplated.

Böylece Price’ın bu açıklamasıyla *biaios* sıfatı savaşın bir parçası haline gelirken savaş da topluma şiddeti öğreterek onları şiddete sürüklemeye yönelik itici bir rol oynar; Thucydides’in dediği gibi, “*savaş insanların ruh hallerini mevcut duruma benzetir,*” tıpkı salgın anlatısında olduğu gibi. 2.52.3’te tarihçi hastalığın şiddetini arttırmasıyla birlikte insanların bütün tanrısal ve insani işleri küçümsenmeye başladığını bildirir. Tarihçinin hastalığının şiddetini göstermek için seçtiği kelimeler kayda değerdir; hastalık için *kakon* kelimesini tercih ederken, şiddetin artışı için *hyperbiazesthai* bileşik fiilini tercih eder (ὑπερβιαζομένου γὰρ τοῦ κακοῦ). *Hyper* ilgeci atıldığında geri kalan *biazesthai* fiili, 3.82.2’deki *biaios* sıfatı ile aynı kökten gelen *bia* yani güç kelimesinden türemiştir¹³⁹. Böylece bir tarafta güçlü *nosos* diğer tarafta da güçlü *polemos* bulunur ve her ikisi de güçlerini ortaya koyduklarında bundan kötü bir şekilde etkilenen toplum olur. Ancak bu güçlerin toplum üzerinde etkili olması belirli koşullara veya bir aracıya bağlı gibi görünür. Salgın anlatısında bunun aracı *loimos* iken, savaşın aracı ise *stasis*’tir, çünkü *nosos* normalde sadece bireye özgü bir durumken *loimos* özelliği kazanmasıyla kitleler üzerindeki yıkıcı etkisini dolayısıyla da *bia*’sını

¹³⁹ Chantraine, s.v. “βία.”

görebiliriz. *Polemos*'un toplum üzerindeki yıkıcı *bia*'sı ise en iyi *stasis* ile birlikte ortaya çıktığında görülebilir, çünkü *polemos* toplumdaki dengeleri altüst eden *stasis*'i yaratır -Kerkyra'nın *demos* ve *oligoi* olarak iki gruba ayrışması gibi-, *stasis* ise topluma zarar veren her şeyi. Böylece *loimos* ve *stasis* birer kitlesel etki aracı haline gelirken, tıbbın alanına giren *nosos* ve tarihin alanına giren *polemos* hem güce sahip olmaları hem bu gücü aracı olarak kullanıp toplum üzerinde ortaya çıkarmaları hem de güçlerinin toplum üzerindeki yönlendirici ve yıkıcı etkileri ile bu yıkımın ahlaki sonuçlarının benzerliği bakımından aynı düzlemde buluşmuş olur¹⁴⁰. Her iki kavramın bu özellikleri göz önünde bulundurulduğu zaman Thukydides'in *Tarih*'inde beş kere yer verdiği *nosos kai polemos* deyişi kayda değer bir anlam kazanır¹⁴¹. Öyleyse bu benzerliklerden yola çıkarak biz de Kosak'ın savını bir adım daha ileriye götürebilir ve Thukydides'in savaşı hastalık olarak gördüğünü ileri sürebiliriz¹⁴².

İşte, tarihçiye *prognosis*'i "tarih" anlatısında uygulayabileceğini düşündüren şey buydu: *Polemos*'un yapısının ve doğasının *nosos*'unkiyle birebir örtüşmesi. Karşımızda *Prognosticon*'un yazarının hekim için tavsiye ettiği şeyi yerine getirmiş bir tarihçi vardır; o, savaşın doğasını ve yapısını anlamıştır ve artık savaşı politik bir hastalık olarak görecektir. Artık bizzat savaşın içinde yer almış olan tarihçiye düşen şey siyasi bir hastalık olarak gördüğü savaşın ortaya çıkış nedenlerini tecrübesini

¹⁴⁰ Bu benzerliklere her ikisinin de ortaya çıkışlarının benzerliğini de ekleyebiliriz. Ancak buna bir sonraki bölümde değineceğiz.

¹⁴¹ Mitchell-Boyask, 25: "*Nosos itself frequently pairs off with another calamity, war; often Thucydides tends to cluster nosos with polemos (war) in alliance ...*". *Nosos kai polemos*: 2.59.1; 3.3.1; 5.41.2; 6.12.1; 6.26.2.

¹⁴² Rechenauer, Thukydides'in Peloponnesos savaşını bir hastalık olarak gördüğü savını daha önce ileri sürmüştür, alıntı yapan Kosak, 53 dipnot 18.

kullanarak ortaya çıkarmaktır ve bunun için yapması gereken Şey savaşı ortaya çıkaran belirtileri incelemektir.

3 THOUKYDIDĒS HO PROGNŌSTĒS

Bu bölümdeki asıl amacımız Thukydidēs'in *prognosis*'i tarih alanında nasıl uyguladığını, bunu yaparken de aynı zamanda tarihçinin Hippokratik Corpus'tan etkilenecek savaşın karşıt güçler arasındaki dengelerin bozulmasıyla ortaya çıktığı görüşünde olduğunu göstermektir. İlk olarak Hippokratik Corpus'ta hastalıkların ortaya çıkışında rol oynayan karşıt güç teorisine, ardından bu karşıt güç teorisinin *Tarih*'te nasıl bir model olarak uygulandığına ve son olarak da bu modele *arkhaiologia* bölümünde nasıl yer verildiğine değineceğiz. Bu bölümde genel olarak bize rehber olacak şey, birleştiği kelimelere eşitlik kavramını yükleyen *iso-* öntakısıdır.

3.1 Hippokratik Corpus'ta Karşıt Güç Teorisi

Hippokrates öncesi tıp üzerine teorileri günümüze kadar ulaşmış tek kişi Krotonlu Alkmaion'dur. Longrigg, onu felsefe ve tıp arasındaki ilişkiyi ortaya koyan önemli bir şahıs olarak görür ve önemli olan şeyin, onun tıp ile ilgili görüşlerinin hem kendinden önceki İon doğa filozoflarının akılcı bakış açılarıyla hem de kendinden sonraki Sokrates öncesi filozofların bakış açılarıyla benzerlik göstermesi olduğunu söyler¹⁴³. Aetius onun sağlık ile ilgili görüşünü bize şöyle aktarır¹⁴⁴.

(Alkmaion'a göre) sağlığı ayakta tutan şey nemin, kurunun, soğğun, sıcaklığın acının, tatlının ve diğer arda kalan şeylerin güçlerinin eşitliğidir (τὴν <ἰσονομίαν> τῶν δυνάμεων, ὑγροῦ, ξηροῦ, ψυχροῦ, θερμοῦ, πικροῦ, γλυκέος καὶ τῶν λοιπῶν). Bunlardan bir tanesinin baskın olması hastalığı meydana çıkarır, çünkü bunlardan herhangi birinin baskın olması yıkıma

¹⁴³ Longrigg, 47-48.

¹⁴⁴ *Aët.* 5.30.1

neden olur (τὴν δ' ἐν αὐτοῖς <μοναρχίαν> νόσου ποιητικὴν· φθοροποιὸν γὰρ ἑκατέρου μοναρχίαν). Hastalık sıcak veya soğukun ölçüsüzlüğünden (ὕφ' οὗ ὑπερβολῆι θερμότητος ἢ ψυχρότητος) meydana gelir ... Hastalıklar bazı zamanlarda ise dış sebeplerden de ortaya çıkar, suların niteliği ... Sağlık ise bütün bu niteliklerin ölçülü karışımıdır (τὴν δὲ ὑγείαν τὴν σύμμετρον τῶν ποιῶν κρᾶσιν.)

Metin açıktır; sağlığın koşulu her biri ayrı bir güç olan (*dynamis*) tatlı-acı, sıcak-soğuk, nemli-kuru gibi karşıt özlerin dengesinin eşit olması (*isonomia*) veya bu güçlerin ölçülü bir şekilde karışımıdır (*krasis*). Bu eşitliğin ortadan kalkması veya bir aşırılık durumu (*hyperbolē*) dengeleri bozarak yıkıma sebep veren (φθοροποιὸν) yani bir gücün diğerleri üzerinde daha baskın olması anlamına gelen *monarkhia*'nın ortaya çıkmasına, *monarkhia* da hastalığın ortaya çıkmasına neden olur. Tüm anlatının ana fikri özellikle güç, eşit olma ve baskın olma üzerine kurulmuştur. Nutton, bu kelimelerin açıkça politik mesajlar içerdiğini vurgularken¹⁴⁵, *isonomia*'nın “yasalar önünde eşitlik”ten çok “hakların eşitliği” anlamına geldiğini söyleyen¹⁴⁶ Vlastos, Alkmaion'un *isonomia*'nın kesinlikle demokratik siyasal düzenden esinlenilmiş ve tıp alanında uygulanmış bir model olduğunu düşündüğünü ve Anaksimandros'un evren tasarımından etkilenerek *isonomia* kavramını tıp alanında uyguladığını ileri sürer¹⁴⁷. Longrigg de, Vlastos gibi, Anaksimandros'un

¹⁴⁵ Nutton, 48.

¹⁴⁶ Gregory Vlastos, "Equality and Justice in Early Greek Cosmologies," *Classical Philology* 42, no. 3 (1947). *Isonomia* hakkında özellikle bkz. Kurt A. Raaflaub, "Equalities and Inequalities in Athenian Democracy," *Şurada: Demokratia : A Conversation on Democracies, Ancient and Modern*, ed. Josiah Ober ve Charles Hehrick (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1996); Gregory Vlastos, "Isonomia," *The American Journal of Philology* 74, no. 4 (1953).

¹⁴⁷ Vlastos, "Isonomia." Anaksimandros'un geometrik evren tasarımı hakkında özellikle bkz. Jean Pierre Vernant, *Myth and Thought Among the Greeks* (New York ; Cambridge: Zone Books, 2006), 213-233.

evren tasarımının da karşıt güçlerin dengesi üzerine kurulduğunu hatırlatarak ve Alkmaion ile birlikte artık insan bedeninin küçük *kosmos* olarak görülmeye başlandığını ima eder¹⁴⁸. Padel'in görüşü burada önemlidir; ona göre insan bedeni, sistemin görülebileceği en müsait modeldir¹⁴⁹. Hiç kuşku yok ki Alkmaion'un sağlık ve hastalık teorisinin etkisini Hippokratik yazarlarda belirgin bir şekilde görmek mümkündür. *De Prisca Medicina*'nın yazarıyla başlayalım¹⁵⁰.

İlk bölümümüzde Hippokratik Corpus'ta hastalıkların genellikle vücut içindeki dengesizliklerden ve dış etkenlerden ortaya çıktığının kabul gördüğünü söylemiştik. Yazarın da hastalıkların ortaya çıkmasını dışsal ve içsel olarak iki nedene dayandırdığı söylenebilir. Ancak her iki anlatının da odak noktası insan doğasıdır. Yazar eserinin hemen başında kişilerin dayanaksız ve varsayımsal görüşlerinin (*hypothesis*¹⁵¹) tıbbâ dâhil edilmesine, insanların ölüm nedenlerini ve onları etkileyen salgınların sıcak-soğuk, nem-kuruluk gibi birkaç nedene indirgenmesine karşı çıkar, çünkü ona göre böylesi varsayımsal görüşlere dayanan araştırmaların kesin bir ölçütü olmadığından doğru olup olmadıklarının bilinmesi mümkün değildir¹⁵². Yirminci bölümde yazar aynı karşıt tavrını sürdürür ve bu sefer hedefinde insan doğasını anlamadan tıp zanaatını uygulamanın mümkün

¹⁴⁸ Longrigg, 52-53.

¹⁴⁹ Padel, 51. Ayrıca bkz. Loren MacKinney, "The Concept of Isonomia in Greek Medicine," *Şurada: ISONOMIA : Studien zur Gleichheitsvorstellung im griechischen Denken*, ed. Jürgen Mau ve Ernst Günther Schmidt (Berlin: Akademie-Verlag, 1964), 81.

¹⁵⁰ MacKinney, 82-84; Harold W. Miller, "Dynamis and Physis in On Ancient Medicine," *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 83, no. (1952); Mark John Schiefsky, *On Ancient Medicine*, Studies in Ancient Medicine (Leiden ; Boston: Brill, 2005); Vlastos, "Equality and Justice in Early Greek Cosmologies," 157.

¹⁵¹ *Hypothesis* için bkz. Schiefsky, 120-126.

¹⁵² *VM* 1.

olmayacağını ileri süren hekimler ve sofistler vardır (τινες καὶ ἰητροὶ καὶ σοφισταί). Ona göre, bu tarz bir söylem, Empedokles ve doğa üzerine yazan kişilerde (περὶ φύσιος γεγράφασιν) görüldüğü gibi, felsefeye özgüdür (Τείνει ... ὁ λόγος ἐς φιλοσοφίην) ve doğa üzerine yazılanların tıpla ilgili olmadığını dile getirir (περὶ φύσιος, ἥσσον νομίζω τῆ ἰητρικῆ τέχνῃ προσήκειν ἢ τῆ γραφικῆ.) Ancak yazar devamında bu söyledikleriyle çelişerek tıp dışındaki diğer çalışmalarla doğa hakkında kesin bir bilgiye ulaşılamayacağını düşündüğünü söyler (Νομίζω δὲ περὶ φύσιος γνῶναί τι σαφὲς οὐδαμόθεν ἄλλοθεν εἶναι ἢ ἐξ ἰητρικῆς) ve bütün hekimler için insanı ve onun nasıl meydana geldiğini araştırmanın ve doğayı tanımının (περὶ φύσιος εἰδέναι) bir zorunluluk olduğunu vurgular. Böylece “*hekim insanın yiyecekler, içeceklerle ve alışkanlıklarıyla olan ilişkisini ve her bir yiyeceğin ve içeceğin farklı kişiler üzerindeki etkilerinin ne olacağını anlayabilecektir*”, çünkü yazara göre insan doğası için zararlı birçok farklı yiyecek ve içecek vardır (“Ἔστι γὰρ καὶ ἄλλα πολλὰ βρώματα καὶ πόματα φύσει πονηρὰ.) Miller, yazarın bu açıklamasında yola çıkarak tıbbın diğerlerinden farklı olarak gözlemsel yöntemlere dayandığından dolayı yazarın onun yöntemleriyle elde edilen doğa bilgisinin tamamıyla doğru ve kesin olduğuna inandığını söyler¹⁵³. Yazar eserinin üçüncü bölümünün hemen başında da tıbbın ortaya çıkmasında ana etken olarak bir kez daha insan ve gıdaları arasındaki ilişkiye değinir.

Yazar üçüncü bölümün başında hekimlerin uyguladığı perhizden bahsederken, aynı yiyeceklerin ve içeceklerin hem sağlıklı hem de hasta insanlar için aynı etkiyi yaratmadığını söyler. Hastalar için ayrı perhizin ortaya çıkmasının

¹⁵³ Miller: 186.

nedenlerini belirtirken, başlangıçta insanların da hayvanlarla aynı yiyecekleri tükettiklerini ifade eder ve hem çiğ hem de katışıksız olarak tüketilen bu yiyecekleri (ὠμά τε καὶ ἄκρητα) güçlü yiyecekler olarak (μεγάλας δυνάμιας ἔχοντα) adlandırır ve bu güçlü ve yabani perhizlerinden dolayı insanların birçok felakete maruz kaldıklarını söyler (ἔπασχον πολλά τε καὶ δεινὰ ἀπὸ ἰσχυρῆς τε καὶ θηριώδους διαίτης) . Ayrıca eski zamanlardaki insanların doğalarının zayıflığından dolayı (ἀσθενεστέραν φύσιν ἔχοντας) bu tür yiyeceklerden şimdiki insanlara göre daha çok zarar gördükleri görüşünde olduğunu da bildirir ve kendi zamanında da insan bünyelerinin farklı olduğunu dile getirerek bazılarının güçlü yiyecekleri kolayca sindirebildiğini söylerken bazılarının ise bu güçlü yiyeceklerden dolayı korkunç acılara maruz kaldıklarını anlatır (ὡςπερ καὶ νῦν ἐκ τῶν ἰσχυρῶν βρωμάτων· οἱ μὲν γὰρ ῥηϊδίως ἀπαλλάσσονται, οἱ δὲ μετὰ πολλῶν πόνων τε καὶ κακῶν.) İşte bu zorunluluktan dolayı yazara göre, eski insanlar bu güçlü gıdaları insan bünyesine uygun hale getirmeyi öğrendiler (τροφήν ἀρμόζουσαν τῇ φύσει.) Bunu güçlü ve katışmamış gıdaları zayıf olan gıdalarla karıştırarak insan bünyesine ve gücüne uygun şekle soktular (ἔμιξαν, καὶ ἐκέρασαν τὰ ἰσχυρά τε καὶ ἄκρητα τοῖσιν ἀσθενεστέροισι, πλάσσοντες πάντα πρὸς τὴν τοῦ ἀνθρώπου φύσιν τε καὶ δύναμιν), çünkü eski insanlar daha güçlü olan gıdaların tüketildiği durumlarda insan bünyesinin bunların üstesinden gelebilecek gücü olmadığını (ὅτι ὅσα μὲν ἂν ἰσχυρότερα ἦ, οὐ δυνήσεται κρατέειν ἢ φύσις, ἣν ἐσβάληται) ve böylesi güçlü yiyeceklerin insana acı, hastalık ve ölüm getirebildiğini biliyorlardı. Yazar anlatısında iki türlü *dynamis*'ten bahseder: Biri gıdaların, diğeri ise insan bünyesinin sahip olduğu. M. J. Schiefsky açıklamasında metinde geçen *dynamis* konusunu

aydınlatır¹⁵⁴. Yazara göre, hem etkileyenin hem de etkilenenin birer *dynamis*'i vardır. Yiyeceklerin *dynamis*'ini insan bünyesine (*physis*) verdikleri zarar belirlerken, insan bünyesinin *dynamis*'ini ise bu yiyecekleri sindirebilme *kapasiteleri* belirler. Yiyeceklerin *dynamis*'i onların çiğ ve katışıksız olmasıyla ve insan bünyesine zarar vermesiyle ölçülürken, *physis*'in *dynamis*'i ise bu güçlü yiyeceklere karşı durabilme kapasitesiyle ölçülür. Yani bir tarafta *dynamis*, *physis*'i savunan diğer tarafta ise *physis*'e saldırandır. Yazarın bu anlatısından ve Schiefsky'nin açıklamasından yola çıkarak özetle şunu söyleyebiliriz: Çiğ ve katışıksız gıdalar içinde buldukları insan bünyesine zararlıdır, çünkü bunların *dynamis*'leri vardır ve insan bünyesinin bu güçlü gıdalara karşı koyma gücü (*dynamis*) yoktur. Ne zaman ki bu gıdalar daha zayıf gıdalarla (*ἀσθενεστέροις*) karıştırılır (*ἔμιξον, καὶ ἐκέρασον*) o zaman bu katışık gıdalar insan bünyesine zararlı olmaktan çıkarlar. Yani saf olan güç zararlı, katışık olan ise ılımlıdır. Yazarın tüm anlatısı boyunca ortaya koyduğu ana fikir aslında Alkmaion'unkinden farklı değildir; MacKinney, Alkmaion'un *isonomia* kavramının rolünü bu anlatı da *krēsis* kelimesinin üstlendiğini vurgular¹⁵⁵. Eserin 14. bölümünde yazarın Alkmaion'un sağlık için öngördüğü teoriye daha çok yaklaştığını görürüz.

Yazar, daha önce belirttiğimiz gibi birinci bölümde hastalıkların sıcak-soğuk, nemlilik-kuruluk gibi birkaç nedene indirgenmesine karşı çıksa da on dördüncü bölümde bu karşıt güçlerin insan sağlığında oynadığı rolü kabul eder gibi görünür. Ancak onun karşı koyduğu şey sıcak, soğuk, nem ve kuruluğun hastalıklarda

¹⁵⁴ Schiefsky, 154-156; 226-228.

¹⁵⁵ MacKinney, 82. *Krēsis* kelimesine Sokrates öncesi filozofların nasıl yer verdiği hakkında bkz. Schiefsky, 248-249.

oynadığı roldür¹⁵⁶. Ona göre, insanın içinde acı, tuzlu, tatlı, asitli, ekşi, tatsız ve farklı sayıda ve güçte (ἰσχύον) olan sayısız birçok güç (*dynamis*) vardır (ἄλλα μυρία, παντοίας δυνάμιας ἔχοντα.) Birbirleriyle karışmış ve birleşmiş bu şeyler ne görünürler ne de insana zarar verirler (Ταῦτα μὲν μεμιγμένα καὶ κεκρημένα ἀλλήλοισιν οὔτε φανερά ἐστιν, οὔτε λυπέει τὸν ἄνθρωπον.) Ancak her ne zaman bunlardan biri diğerlerinden ayrılırsa, o zaman bu görünür olur ve insana zarar verir (ὅταν δέ τι τουτέων ἀποκριθῆ, καὶ αὐτὸ ἐφ' ἑωυτοῦ γένηται, τότε καὶ φανερόν ἐστι καὶ λυπέει τὸν ἄνθρωπον.) Yazar devamında bu teorisini bir kez daha yiyecekler üzerinde de anlatmaya koyulur. Benzer şekilde insan için uygun olmayan ve insana zarar veren yiyecekler acı, tuzlu, vb. gibi katışıksız ve güçlü olan (ἄλλο τι ἄκρητόν τε καὶ ἰσχυρόν) yiyeceklerdir. Yazar, böyle yiyecekleri çok sayıda tükettiğimizde bedene bağlı olan güçlerin düzensizliğinin ve ayrışmasının (ταραχή τε καὶ ἀπόκρισις) ortadan kalkacağını düşünür, çünkü bunların iyi bir şekilde karışmasıyla güçlü ve katışıksız hiçbir şey kalmayacaktır (ὅτι εἶ τε ζυγκέκρηται, καὶ οὐδὲν ἔχει ἄκρητον, οὐδὲ ἰσχυρόν...)

Yazarın ileri sürdüğü teorinin özünü şu üç kelime anlatmaya yeter: *Dynamis*, *krēsis*, *apokrisis*. Yazara göre, her gıdanın ve insanın içinde bulunan her öz ayrı ayrı bir *dynamis*'tir ve bu *dynamis*'lerin sahip olduğu güçlerden (*iskhys*) bir tanesinin aşırıya kaçması durumunda (*akmē*) veya diğerlerinden daha güçlü olması durumunda, insan bünyesini (*physis*) etkileyebilme güçleri vardır. Böyle durumlar *apokrisis* yani güçlerin ayrışımı olarak adlandırılır ve bu durum insan için acı,

¹⁵⁶ Schiefsky, 229-230.

hastalık ve hatta ölümü ortaya çıkarabilir. İşte bu durumların ortaya çıkmaması yani insanın sağlıklı olabilmesi için gereken şey *krēsis* ve *miksis*'tir yani *dynamis*'lerin karışımı ve bileşimi. Bu güçler birbirleriyle karışarak baskın olan yanlarını kaybedecekler, başka bir deyişle güçler dengesi sağlanacak ve insan bünyesinde kargaşanın (*tarakhē*¹⁵⁷) ve ayrışmanın önüne geçilecektir. Yazarın bu yaklaşımıyla Alkmaion'un teorisiyle aynı doğrultuda düşündüğü açıktır: Katışmış ve bileşik güçler *isonomia* yani eşitliği doğururken, ayrı güçlerin aşırılığı (*hyperbolē*, *akmē*) *monarkhia*'yı doğurur. İnsan bedenindeki özlerin bileşiminden ya da ayrışmasından sağlığın ve hastalığın ortaya çıktığı ileri sürülen başka bir teoriyi Hippokratik Corpus'ta *De Natura Hominis* adlı eserde de görürüz¹⁵⁸.

Yazara göre insan bedeninde dört ana öz bulunur¹⁵⁹. Bunlar kan, balgam, sarı ve kara safradır. İnsan bünyesi bu özlerden oluşmuştur ve bu özler hem sağlığın hem de hastalığının asıl kaynağıdır (διὰ ταῦτα ἀλγέει καὶ ὑγιαίνει.) Sağlıklı olmanın asıl (μάλιστα) koşulu beden içinde bulunan bu özlerin hem güçlerinin hem de niceliklerinin birbirleriyle ölçülü bir biçimde orta noktayı bulmaları ve iyi bir şekilde karışmış olmalarıdır (μετρίως ἔχη ταῦτα τῆς πρὸς ἄλληλα κρήσιος καὶ δυνάμιος καὶ τοῦ πλήθους, καὶ μάλιστα μεμιγμένα ἦ.) Bunun tersine hastalığı meydana çıkaran şey ise (ἀλγέει δὲ) bu özlerden birinin daha az ya da daha çok olması veya bedende diğerlerinden ayrılarak karışmamasıdır (τι τουτέων ἔλασσον ἢ πλέον ἦ ἢ χωρισθῆ ἔν τῷ σώματι καὶ μὴ κεκρημένον ἦ τοῖσι ζύμπασι), çünkü bu özlerden birinin ayrılarak tek başına durması (χωρισθῆ καὶ ἐφ' ἑωυτοῦ στη) sadece ayrıldığı

¹⁵⁷ Karş. *Th.* 3.79.3

¹⁵⁸ MacKinney, 84-85; Vlastos, "Equality and Justice in Early Greek Cosmologies," 157.

¹⁵⁹ *Nat. Hom.* 4.

yere değil bulunduğu yere de hastalık bulaştırır. Yazarın teorisi ve kullandığı terimler *De Prisca Medicina*'nin yazarı ile benzerlik gösterir. Sağlık teorisi yine güçlerin (*dynamis*) birbirleriyle kaynaşarak (*miksis*) orta noktada denge oluşturmaları (*μετρίως ἔχῃ*) üzerine kurulurken hastalık teorisi bu güçlerin diğerlerinden az ya da çok olması ve ayrılıkları üzerine kurulmuştur. Bu anlatıda *apokrisis*'in yerini yine ayrışmayı gösteren *khōrizein* fiili almıştır¹⁶⁰. Hippokratik Corpus'ta güçler dengesiyle ilgili son örneğimizi *De aere, aquis et locis* adlı eserden vereceğiz¹⁶¹.

Yazar, Asya ve Avrupa arasındaki farklardan bahsederken iklimlerin insan doğası üzerindeki etkilerine değinir. Yazara göre, Asya'nın toprakları daha yumuşak ve insanları daha ılımlı ve yumuşak başlıdır. Yazar bunun nedenini iklimlerin katışık olmasına bağlar (*Τὸ δὲ αἴτιον τούτων ἡ κρησις τῶν ὠρέων.*) Katışıktan kastını bir cümle sonra açıklar. “Çünkü Asya yüzü şafağa dönük bir şekilde gündeğumlarının ortasında uzanır ve soğuktan (Avrupa'nın olduğundan) daha uzaktır (ὅτι τοῦ ἡλίου ἐν μέσῳ τῶν ἀνατολέων κέεται πρὸς τὴν ἠῶ, τοῦ τε ψυχροῦ πορρωτέρω.) Büyüme ve tarım, her şeyden daha çok hiçbir şeyin şiddetle baskın olmadığı tersine eşitliğin her şeye üstün geldiği durumlarda ortaya çıkar (ὁκόταν μηδὲν ἦ ἐπικρατέον βιαίως, ἀλλὰ παντὸς ἰσομοιρίη δυναστεύη.) Yazarın bu açıklamasıyla iklimlerin kaynaşması (*krēsis*) ile kastedilen şeyin ılıman bir iklim olduğu anlaşılıyor. Bu iklim ne sığağa yakın ne de soğuga yakındır yani her ikisinin ortasında (ἐν μέσῳ) her ikisine de eşit mesafede (ἰσομοιρίη) bulunmaktadır. Ancak bir gücün (soğuk ya da sıcak) baskın olmadığı (μηδὲν ἦ ἐπικρατέον βιαίως) böyle bir iklime sahip olan yer

¹⁶⁰ Longrigg, *De Natura Hominis*'te ileri sürülen bu savın Empedokles'in dört öz teorisi ile benzerlik gösterdiğini söyler, bkz. Longrigg, 91.

¹⁶¹ *Aēr.* 12. MacKinney, 86-87; Vlastos, "Equality and Justice in Early Greek Cosmologies," 157-158.

ürün yetiştirmeye en müsait yerdir. Başka bir deyişle iklimdeki güç dağılımının eşitliği insan için en iyi olanı, dolayısıyla da iklim ve insan arasındaki uyumu (*harmonia*) ortaya çıkarır. Yazar bu görüşünü anlatisının devamında da sürdürür. Ona göre, Asya'nın her bölgesi verimlilik açısından aynı özellikleri göstermez ancak soğuk ve sıcak bölgeler arasında (*τῆς χώρης ἐν μέσῳ ἔεται τοῦ θερμοῦ καὶ τοῦ ψυχροῦ*) bulunan yerlerin en verimli ve en çok ağacın bulunduğu, hem havası hem de yağmur ve kaynak sularının en iyilerinin bulunduğu bölgelerdir. Ayrıca Asyalıların Avrupalılardan daha az savaş canlısı ve karakterleri bakımından daha ılımlı olmalarının nedenini yazar, bir kez daha iklimler arasında ne soğuğa dönük ne de sığağa dönük büyük değişimlerin olmamasına yani iklimlerin hemen hemen eş değerde olmasına bağlar (*αἱ ὄραι αἴτιαι μάλιστα, οὐ μεγάλας τὰς μεταβολὰς¹⁶² ποιούμεναι, οὔτε ἐπὶ τὸ θερμὸν, οὔτε ἐπὶ τὸ ψυχρὸν, ἀλλὰ παραπλησίως¹⁶³.*) Bu örneğimizde özellikle göze çarpan terimler diğer örneklerde de dikkat çeken ve katışıklığı gösteren *krēsis* kelimesi ve aşırı uçlarda bulunmamanın göstergesi olan *ἐν μέσῳ* deyişi ve *παραπλησίως* belirtecidir.

Bütün bu örneklerin Alkmaion'un sağlığın koşulu olarak gördüğü eşit güç teorisi ile benzerlik gösterdiğini, hatta Hippokratik tıptaki bütün bu görüşlerin temelinde doğrudan Alkmaion'un etkisinin bulunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak Hippokratik tıpta görülen güçlerin eşitliği teorisi Alkmaion'daki gibi arka planında politik bir görüş barındırır mı? Eğer, Raaflaub'un *isonomia* kavramı üzerine söylediği şu sözlere kulak verirsek bunun yanıtının evet olabileceğini görürüz. Raaflaub, *isonomia* kavramını detaylarıyla inceledikten sonra

¹⁶² Karş. *Th.* 2.53.1

¹⁶³ *Aēr.* 16.

bu kavramın başlangıçta aristokratların tiranlara karşı olan mücadelelerinin sloganı olduğunu, sonraları da olasılıkla Kleisthenes'in oluşturduğu yeni siyasi düzeni ifade eden bir slogan haline geldiğini söyler¹⁶⁴. Demokratik eşitliğe de atıf yapan Raaflaub, Aristoteles'in demokrasi tanımından yola çıkarak, onu bütün yurttaşların eşit koşullarda yetenekleri doğrultusunda topluma katılması olarak tanımlar ve demokratik eşitliğin hem *monarkhia* hem de aşırı güce hatta tiranlığa istekli kişilerden korumayı da kapsadığını belirtir¹⁶⁵. Öyleyse *demokratia*'nın özünün gücün toplum için eşit bir şekilde bölünmesi olduğunu¹⁶⁶, Aristoteles tarafından toplum için en kötü yönetim şekli olarak adlandırılan tiranlığın ise bu gücün tek elde toplanması yani gücün eşit bir şekilde dağılmaması ya da karışmaması (*krasis*), tersine gücün ayrışması (*apokrisis*) olduğunu söyleyebiliriz¹⁶⁷. Bu bağlamda Hippokratik

¹⁶⁴ Raaflaub, 145;153. Hansen, Harmodios ve Aristogeiton'u onurlandırmak için söylenen bu ezgiyi *isonomia*'nın demokratik değerini göstermesi açısından pek etkileyici bulmaz, bkz. Mogens Herman Hansen, *The Athenian Democracy in the Age of Demosthenes : Structure, Principles and Ideology* (Oxford, Cambridge: Blackwell Publishers, 1991), 83.

¹⁶⁵ Raaflaub, 142. *Demokratia* kavramı için bkz. Hansen, 69-71.

¹⁶⁶ Arist., *Pol.* 1291b.30: “*Bahsedilen demokrasilerden ilki özellikle eşitlik ilkesine (κατὰ τὸ ἴσον) dayanandır. Eşittir, çünkü böyle bir demokrasinin yasaları yoksulların ya da varsulların hiçbir konuda daha üstün olmadıklarını (τὸ μηδὲν μᾶλλον ὑπερέχειν), ikisinden hiçbirinin güçlü olmadığını (μηδὲ κυρίουσ εἶναι) tersine her ikisinin de benzer (ὁμοίους) olduğunu söyler. Eğer özgürlük ve eşitlik özellikle demokraside mevcutsa ... bütün herkesin aynı şekilde devlet işlerine katılmasıyla (κοινωνούτων ἀπάντων μάλιστα τῆς πολιτείας ὁμοίως) bu mümkün olabilir.*”

¹⁶⁷ Arist., *Pol.* 1279b.6: “*Tiranlık, yönetenin çıkarları doğrultusunda tek elden yönetimdir (τυραννίς ἐστὶ μοναρχία πρὸς τὸ συμφέρον τὸ τοῦ μοναρχοῦντος.)*”; 1279b.16: “*Tiranlık siyasi toplum üzerindeki despotik tek elden yönetimdir (ἐστὶ δὲ τυραννίς μὲν μοναρχία ... δεσποτικὴ τῆς πολιτικῆς κοινωνίας.)*”; 1295a.19: “*Böylesi bir tiranlığın tek elden yönetime tabi olması bir zorunluluktur ki bu tarz tiranlık sorumsuz bir şekilde hem kendine eşit olanları hem de kendinden daha iyileri, yönetilenlerin çıkarlarını değil ancak kendi çıkarlarını gözeterek yönetir (τοιούτην δ' ἀναγκαῖον εἶναι τυραννίδα τὴν μοναρχίαν ἥτις ἀνυπεύθυνος ἄρχει τῶν ὁμοίων καὶ βελτιόνων πάντων πρὸς τὸ σφέτερον αὐτῆς συμφέρον, ἀλλὰ μὴ πρὸς τὸ τῶν ἀρχομένων.)*”

Corpus'tan verdiğimiz örneklerin arka planında politik bir düşünce sisteminin olduğu düşünülebilir. Padel da *apokrisis* kavramından yola çıkarak açıkça politik benzerlikler olduğu söyler ve 5. yüzyılın sonuyla birlikte Hippokratik tıbbın evrensel denge teorisinden etkilenecek sağlığı bendeki güçlerin dengesi olarak görmeye başladığını belirtir¹⁶⁸. Bununla birlikte bu görüşün siyaset üzerinde de etkili olduğunu, toplum ve yönetim için iyi olanın içsel güçlerin dengesinin, kötü olanın ise tek bir gücün ortaya çıkması (*monarkhia*) ya da dıştan gelen bir gücün iç dengeleri bozması olarak algılanmaya başladığını söyler; yani Anaksimandros'un eşitlik üzerine kurulmuş *kosmos*'undan *isonomia* kavramı üzerine oturtulmuş demokratik şehir devletine, şehir devletinden *kosmos*'daki en küçük sistem olan insan bedenine.

3.2 Bugünün Çözümlemesi: *Tarih*'te Karşıt Güç Teorisi

Thukydides *Tarih*'inde Atina'nın gücüne (*dynamis*) nasıl yer verir ve bu gücün diğer kentler tarafından algısı nasıldır? Bunu açıklamaya ilk olarak Atina'nın gücünün yükselişini ortaya koyacağız başlayacağız. Güç dengelerini sarsan bu yükselişin kanıtlarını *Tarih*'te özellikle *Pentekontaetia* olarak adlandırılan bölümde bulmak mümkündür¹⁶⁹. Ancak bu bölümden önceki bölümlerde de, özellikle söylevlerde, bu yükselişin üstü kapalı kanıtları görülebilir. Öyleyse bütün bunları anlatmaya başlamadan önce, Atina'nın gücü eline geçirene kadar geçen zamanda Sparta'nın gücüne *Tarih* içinde nasıl yer verildiğine bakarak bu algıyı ortaya koymaya başlayalım. Bu karşılaştırmalı yaklaşım, *dynamis*'in ne olduğunu ve toplumlar için ne ifade ettiğini daha iyi göstermemizi sağlayacaktır.

¹⁶⁸ Padel, 57.

¹⁶⁹ Connor, 43; Jacqueline de Romilly, *Thucydides and Athenian imperialism* (New York,: Barnes and Noble, 1963), 86.

3.2.1 Sparta'nın *Dynamis*'i

M.Ö. 6. yüzyılın ortasında kurulan Peloponnesos Birliği olarak adlandırılan siyasi ve askeri yapının asıl amacı Sparta'nın liderliğinde dıştan gelebilecek tehditlere karşı bir güç oluşturmaktı¹⁷⁰. Bu birliğin temeli müttefiklik (*symmakhia*) esasına dayalı olup her üye şehir ne şekilde birliğe katılmış olursa olsun birlik içinde eşit haklara sahipti. Ancak bu eşitliğe rağmen birlik sisteminde değişmeyecek olan tek şey birliğin başında olanın egemenliğinin kabul edildiği gerçeğiydi. Birliğe katılan her üye Sparta'ya süresiz bağlılığını yeminlerle göstermiş oluyordu. Peki, niçin Sparta? Bunun tarihsel altyapısı bizim konumuzun dışında olsa da kısaca Kagan'ın şu sözleri bunu anlamamıza yardımcı olur¹⁷¹: “*To the conservative cities of the Peloponnese, Sparta's military might offered protection against enemies from within as well as without.*” Sorunun yanıtı: Sparta'nın askeri gücü. Thukydides'in de konuyu *Tarih*'inde ele alışını farklı değildir. Wickersham'a göre, Thukydides, Sparta'nın yükselişini *Tarih*'te bahsetmeye değer bir konu olarak görmez¹⁷². Bundan dolayı da bu konuya yer vermek yerine kendisi için önemli olan noktaya değinmekle yetinir. Thukydides sadece 1.18.2'de Salamis savaşı sırasında Spartalıların güç bakımından önde geldiklerinden dolayı Yunanların başına getirildiklerinden bir cümle ile bahseder. Ancak bu cümle her ne kadar kısa olsa da tarihinin güç ve liderlik arasında kurduğu ilişkiyi göstermek amacıyla ilgi çekicidir. Ona göre, Yunanlar arasında Spartalıları öne çıkaran şey onların gücüdür (*δυνάμει*

¹⁷⁰ Sparta'nın gücü ele geçirmesi hakkında tarihsel bilgi için bkz. Donald Kagan, *The Outbreak of the Peloponnesian War* (Ithaca: Cornell University Press, 1969), 9-30.

¹⁷¹ *Ibid.*, 11.

¹⁷² John M. Wickersham, *Hegemony and Greek Historians*, Greek studies (Lanham Rowman & Littlefield Publishers, 1994), 37.

προύχοντες) ve güç sayesinde onlar Yunanların lideri konumuna gelmişlerdir (ἡγήσαντο). Eğer Thukydides'in düşüncesini genelleyecek olursak şöyle de söyleyebiliriz: *Dynamis* önderliğin kapılarını açan anahtardır. *Arkhaiologia* bölümünde tarihçinin Agamemnon'un topladığı güç üzerine söylediği sözleri hatırlatırsak bu genellemenin yanlış olmadığı görülebilir (1.9.1)¹⁷³. Zaten Atina'nın liderliğini ortaya koyarken tarihçi yine *dynamis*'i ölçüt olarak alacaktır. Sparta'nın gücü üzerine Thukydides bundan daha fazlasını söylemez. Peki, Sparta'nın *hegemonia*'sının *Tarih*'teki algısı nasıldır? Tarihçi bu konu üzerinde doğrudan kendisi söz söylemek yerine sözü üçüncü kişilere bırakır.

Kagan'ın Atina'nın yükselişinin temel nedeni olarak gördüğü Plataia ve Mykale zaferlerinden sonra Sparta'nın kendi gücünü yaymadaki isteksizliğini ya da yetersizliğini, bu zaferlerden çok sonraları bile *Tarih*'in birinci kitabında Korinthoslular ve Atinalılar, Lakedaimonialıların meclisinde verdiği söylevlerle ortaya koyarlar¹⁷⁴. Atinalıların Poteidaia kuşatmasından sonra Korinthosluların Lakedaimonialılara verdiği ilk söylevde (1.68-71) yakındıkları asıl nokta Atinalıların baskısından çok Spartalıların ilgisizliği gibi görünür. Korinthoslulara göre, Atinalıların uğrattığı zararları birçok kez bildirmelerine rağmen, Spartalıları bunun önüne geçmek yerine sessiz kalmayı tercih etmişlerdir, çünkü Spartalıları bu sızlanmaları Yunanların ortak meselelerinden çok kişisel farklılıklardan dolayı ortaya çıktığını (ἔνεκα τῶν αὐτοῖς ἰδίᾳ διαφορῶν) düşünmüşlerdir. Korinthoslular söylevlerinde Spartalıların bu ilgisizliğini kelimelerle de açıkça dile getirmeye çekinmezler: “*Atinalıların bizi küçük düşürmesinden yakınıyorsak, sizin de bizimle*

¹⁷³ Bkz. aşağıda s. 75.

¹⁷⁴ Kagan, *The Outbreak of the Peloponnesian War*, 31.

ilgilenmemenizden yakınıyoruz (1.68.2: ὑπὸ δὲ ὑμῶν ἀμελούμενοι).” Ancak bu ilgisizliğin sonucu ağır olmuş gibi görünür; Atinalılar tarafından Korkyra ele geçirilmiş, Poteidaia ise kuşatılmıştır. Korinthoslular bu kuşatmaların sorumlusunun Atinalıların olduğu kadar Spartalıların da olduğunu düşünmektedir (1.69.1: τῶνδε ὑμεῖς αἴτιοι), çünkü onlara göre, insanları köleleştirenler kadar elinde olduğu halde bunu engellemeyenler de sorumludur (1.69.1: οὐ γὰρ ὁ δουλωσάμενος, ἀλλ’ ὁ δυνάμενος μὲν παῦσαι περιορῶν δὲ ἀληθέστερον αὐτὸ δρῶ, εἴπερ καὶ τὴν ἀξίωσιν τῆς ἀρετῆς ὡς ἐλευθερῶν τὴν Ἑλλάδα φέρεται.) Bunun yanında Spartalıların bu ilgisizliğinden yakınanlar sadece Korinthoslular değildir. Atinalılar da bu durumdan şikâyetçidir ve bu durumu, Pers savaşlarındaki kendi tutumlarını ortaya koyarak Spartalıların tutumlarını göstermeye çalışırlar (1.73-74).

Korinthoslulardan sonra Lakedaimonialıların meclisinde söz alan Atinalılar Pers savaşları sırasında kendi başarılarını göz önüne koymaya çalışır. Amaçları kendi başarılarını göz önüne sererek asıl başarının kendilerine ait olduğunu göstermek, bunu yaparken de Spartalıların ilgisizliğini vurgulamaktır. Atinalılara göre, Marathon savaşı sırasında barbarlara karşı kendilerini herkesten önce tehlikeye atan onlardır (1.73.4: Μαραθῶνί τε μόνοι προκινδυνεῦσαι τῷ βαρβάρῳ). Salamis savaşı sırasında kendileri ile ilgili ortaya attıkları iddialar da ilkinden farklı değildir: Atinalılar karada yetersiz oldukları için gemilere binmişler ve diğer Yunanlar birçok gemiye karşı birbirlerine yardım edecek güçte olmadıklarından, Perslere karşı deniz savaşı yaparak onların Peloponnesos’u ele geçirmelerini engellemişlerdir (ὅπερ ἔσχε μὴ κατὰ πόλεις αὐτὸν ἐπιπλέοντα τὴν Πελοπόννησον πορθεῖν, ἀδυνάτων ἂν ὄντων πρὸς ναῦς πολλὰς ἀλλήλοις ἐπιβοηθεῖν.) Atinalılar her iki durumda da

kendi girişimci karakterlerini ortaya koyarak Spartalıların isteksizliklerini göstermeye çalışırlar¹⁷⁵. İlk örnekte kendilerini *monos* sıfatı ile nitelendirirken başarıyı sadece kendilerine mal ederler. Atinalıların ikinci örneği birincisinden daha da can alıcıdır. Onlar savaşı karadan denize taşıyarak gemilere karşı güçsüz olanların (*ἀδυνάτων*), yani Spartalıların ülkelerini kurtarmışlardır. Böylece *dynamis*'iyle *hegemonia*'yı elinde tutan Spartalılar dururken, Yunanistan'ın kurtarıcısı, Atinalılar olmuştur. Ancak Wickersham tarafından “kötü yönetim” olarak adlandırılan bu isteksiz ya da ilgisiz davranışlarına karşın Sparta'nın *hegemonia*'sının adaletsiz ya da baskıcı olduğuna dair herhangi bir söylem yoktur¹⁷⁶. Tersine, Sparta'nın *hegemonia*'sının Atina'ninkinden farklı olarak eşitçi bir sisteme dayandığını söyleyebiliriz. Bunun da en belirgin göstergesi, *isopsephia* kavramıdır yani eşit oy hakkı. *Tarih*'de Peloponnesos Birliği'nde ortak karar verme mekanizmasının işlediği açıkça görülebilir: Perikles, Atinalılara verdiği ilk söylevinde Peloponnesos Birliği üyelerinin aynı soydan olmadıkları halde eşit oy hakkına sahip olduklarını dile getirirken (1.141.6: *ἰσόψηφοι ὄντες*), Thukydides de 1.125.1'de Lakedaimonialıların güç dengelerini göz önüne almadan her şehir devletinin ayrı ayrı oy kullandığından bahseder (*Οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι ... ψῆφον ἐπήγαγον τοῖς ξυμμάχοις ... καὶ μείζονι καὶ ἐλάσσονι πόλει*). Raaflaub, böyle bir sistem içinde Sparta'nın müttefiklerine danışmadan önemli konular hakkında, özellikle siyasi ve askeri konularda, karar almasının zor olmasını dile getirirken, Sparta'nın temel amacının *hegemonia*'sını

¹⁷⁵ Spartalılar ve Atinalılar arasındaki karakteristik farklılıklara Korinthoslular Lakedaimonialıların meclisinde verdikleri söylevde de değinirler (1.70.1-9).

¹⁷⁶ Wickersham, 37-43.

genişletmek değil, sadece mevcut olanı korumak olduğunu vurgular¹⁷⁷. Raaflaub'un değindiği can alıcı asıl nokta ise günümüze kadar gelen M.. 5. yüzyıl kaynaklarında ne Sparta'dan *polis tyrannos* ne de onun müttefiklerinden köle olarak bahsedilmemiş olunmasıdır¹⁷⁸. Kısacası müttefiklerinin tüm Őikyetlerine rağmen Sparta adaletsiz ve baskıcı bir *hegemon* olarak algılanmamıştır. Böylece, Peloponnesos Birliği'ni bir yapı olarak kabul edersek bu yapıyı ayakta tutan ya da yapı içindeki dengeleri bozmayan Şeyin eşitlik kavramı (*isopsephia*) ya da güçlünün daha güçsüz üzerinde egemenlik kurma arzusu içinde olmayışı olduğunu söyleyebiliriz. Başka bir deyişle aynı yapı içindeki glerin uyum içinde olmasıdır. Birliğinin kuruluşu sırasında *isopsephia* kavramını kabul eden Atina'nın ise müttefikleri tarafından algılanışı ve g dengelerinin yapısı Sparta'ninkinden çok farklıdır¹⁷⁹. Atina'nın birlik içindeki gücünün ne anlama geldiğini Őimdilik Vernant'ın siyasi mekn ile ilgili Şu mükemmel görüşüyle aıklayalım¹⁸⁰. Vernant, merkezde olmayı gösteren *es meson* ya da *en mesi* ifadelerinin kesinlikle *es koinon* ya da *en koini* ifadeleriyle aynı anlamda olduğunu ve *meson*'un bireysel olanın karşıtı olarak kamusal (veya ortak) olanı tanımladığını belirtir. Tüm farklılıklarına rağmen, Şehir içinde yaşayanlar siyasi bir birlik (*koinnia*) oluşturmuş ve ortada bulunan bu birlikle herkesin ilişkisi eşit (*isos*) ve benzer (*homoios*) olarak tanımlanmıştır. Vernant, Şehir devletini krallıktan ayıran asıl noktayı Şöyle açıklar: “*In the city-state ... political space is symmetrically organized around a central point, as a geometrical schema of reversible relationships governed by equilibrium and reciprocity among equals.*” Şu

¹⁷⁷ Kurt A. Raaflaub, *The Discovery of Freedom in Ancient Greece*, 1st English ed. (Chicago: University of Chicago Press, 2004), 123; 125.

¹⁷⁸ Ibid., 126.

¹⁷⁹ Atina ve *isopsephia* kavramı için bkz. *Th.* 3.11.4.

¹⁸⁰ Vernant, 213-214.

deyiş i ise bunu başarmanın şartı olarak görür: *Es meson tithenai tēn arkhēn* ya da *to kratos* yani gücü merkeze koymak. Böylece güç tek bir kişinin hâkimiyetinden çıkarak birliğin (*koinōnia*) tüm üyelerinin ortak malı haline gelecektir. Aksi halde Vernant'a göre, bunun krallıktan yani tek elden yönetimden bir farkı kalmaz.

3.2.2 Atina'nın *Dynamis*'i

Sparta *hegemonia*'sının “kötü yönetim” olarak algılanması Atina'nın önderliğe giden yolda önünü açan en önemli olaydı ve Sparta'nın müttefikleri için bardaktan taşan son damla hiç kuşku yok ki Pausanias'ın sergilediği aşırılıklardı. Thukydides, 1.94'de Pausanias'ın Peloponnesos Birliği üyelerinin oylarıyla *strategos* seçilerek yanındaki güçlerle birlikte Kıbrıs'ın büyük bir kısmını ele geçirdiğini, sonra da Byzantion'u Perslerin elinden kurtardığını anlatır. Ancak Pausanias bu olaylar sırasında elindeki gücü suiistimal ederek (ἡδὴ δὲ βιαίου ὄντος αὐτοῦ) bir tiran gibi davranmış ve onun bu tutumu Yunanlar arasında, özellikle de İonialılar ve Perslerden özgürlüklerini yeni kazanmış olanlar arasında kızgınlığa neden olmuştu (1.95.1: ἤχθοντο)¹⁸¹. Bu duruma daha fazla dayanamayan Yunanlar yeni bir lider arayışına girer ve Thukydides'in söylediğine göre, ortak kökenleri nedeni ile Atina'ya başlarına geçmelerini (αὐτοὺς ἡγεμόνας σφῶν γίγνεσθαι) teklif ederler. Ancak Atina'nın önderliğini istemelerindeki tek neden sadece ortak köken olmamalıydı. Sparta ve Agamemnon örneğinde *dynamis*'in önderliğe giden yolda en önemli unsur olduğunu görmüştük. Peki, Atina'nın onu önderliğe taşıyan *dynamis*'i neydi?

¹⁸¹ Plutarkhos, Pausanias'ın aşırılıklarından şöyle bahseder, *Arist.* 23.2-3: “Müttefiklerin komutanları her zaman Pausanias'ın sert öfkesiyle karşı karşıya kaldılar; birçoklarını dayakla cezalandırıyor ya da tüm gün demir bir çapayı havada tutarak onları ayakta beklemeye zorluyordu. Spartalılardan önce kimsenin yatağa ya da yemeğe gitmesi, ya da su içmek için su kaynağına gitmesi mümkün değildi aksi halde elinde kırbaçları olan görevliler yaklaşanları uzaklaştırıyorlardı.”

Lakedaimonialıların meclisinde söylev veren Atinalılar önderliği ele geçirmelerinin ardında yatan tarihsel geçmişe değinirlerken, bu yolda kendilerine yardımcı olan en önemli üç şeyin çok sayıda gemi, ileri görüşlü bir komutan ve yorulmak bilmez bir arzu olduğunu söylerler (1.74.1). Atinalıların bu başarıyı getiren nedenlerin arasında ilk sıraya çok sayıda gemiyi yani donanmayı koymalarının dikkat çekici olduğunu düşünürsek tarihçinin anlatısında *arkhaiologia* bölümüyle birlikte adım adım yükselmeye başlayan ve *Pentakontaetia* bölümünde doruğa ulaşan donanmanın Atina'nın *dynamis*'ini oluşturduğunu ileri sürebiliriz. Atina'nın liderliği almasından önce, *dynamis*'inin doruk noktasına ulaşmasını sağlayan en önemli olaylar hiç kuşku yok ki Themistokles'in Atina'yı ve Pire'yi surlarla çevirme başarısı ve donanmaya verdiği önemdi (1.90-93).

Atina'nın Yunanların teklifini kabul etmesiyle M.Ö. 478/7 yılının kış ayında Delos adasında Atinalı Aristides'in başkanlığında birliğin ilk toplantısı yapılır (1.96.1: Παραλαβόντες δὲ οἱ Ἀθηναῖοι τὴν ἡγεμονίαν τούτῳ τῷ τρόπῳ ἐκόντων τῶν συμμάχων). Başlangıçta Thukydides, Sparta'nın önderliği için kullandığı eşitlikçi bir yönetim anlayışını yansıtan *hegemonia* kelimesini Atina'nın önderliği için de kullanır. Zaten 1.97.1'de tarihçi, tıpkı Sparta örneğinde olduğu gibi, Atina'nın bağımsız olan müttefiklerinin onun liderliğindeki ortak toplantılarda söz hakkının bulunduğu bahseder (ἡγούμενοι δὲ ... τὸ πρῶτον τῶν συμμάχων καὶ ἀπὸ κοινῶν ξυνόδων βουλευόντων). Birliğin başlangıçta sergilediği eşitlikçi yaklaşım bundan sonra sık sık atıf yapacağımız Mytilenelilerin söylevinde de ἀπὸ τοῦ ἴσου ifadesiyle de vurgulanır (3.10.4). Ancak tarihçinin 1.97.1'de kullandığı *prōton* belirteci ilgi çekicidir ve Atina'nın bu eşitlikçi tutumunun daha sonradan değiştiğini

gösterir niteliktedir. Gerçekten de Thukydides'in anlattığı olaylar ve bu olayları anlatırken kullandığı kelimeler bu tutumun hangi yönde değiştiği konusunda bize bilgi verir¹⁸².

Bu değişimin ilk göstergeleri Kimon'un yönetimindeki birliğin Pers yönetiminde olan Eion ve Skyros'a yaptığı seferdir. Thukydides bu seferle birlikte her iki şehrin alındığını ve halkının köleleştirildiğini belirtir (εἶλον καὶ ἠνδραπόδισαν¹⁸³). Kagan, Atina'nın bu ilk girişimlerinde köleleştirme imaları bulunsa da Perslere karşı yapılmış olduğundan bu imaların kabul edilebilir olduğunu vurgular, çünkü Kagan'a göre Atina, birliğin amacına uygun olarak davranmaktaydı¹⁸⁴. Ancak kabul edilebilir görünmeyen hiç kuşku yok ki Atina'nın kendi müttefiklerine ve taraf olmayanlara karşı olan tutumudur. Thukydides, 1.98.4'te Naksos'un müttefik şehirler arasında uzlaşmalara aykırı olarak köleleştirilen ilk şehir olduğunu bildirir (πρώτη τε αὕτη πόλις ξυμμαχίς παρὰ τὸ καθεστηκὸς ἐδουλώθη). Tarihçinin kullandığı ἐδουλώθη fiili Atina'nın müttefiklerine karşı tutumunun en açık göstergesidir. *Douleia* kavramı üzerine tartışan Raaflaub, bu kavramın bir kent için kullanılması durumunda başkasının idaresi altında olmanın ve bunun altında ezilmenin, karar alma ve bunu uygulamaya koyma durumundan yoksun olmanın yarattığı olumsuz bir durum olarak değerlendirir¹⁸⁵. Bu değerlendirmeden yola çıkarak kısaca bu durumu bir şehrin

¹⁸² J. de Romilly, Thukydides'in Atina'nın acımasız ve tutulmayan yönetimini gizlemek için bir çaba içine girmediğini söyler, bkz. Romilly, *Thucydides and Athenian imperialism*, 86.

¹⁸³ ἠνδραπόδισαν için bkz. Hornblower, *A Commentary on Thucydides*, 150.

¹⁸⁴ Kagan, *The Outbreak of the Peloponnesian War*, 44-45.

¹⁸⁵ Raaflaub, *The Discovery of Freedom in Ancient Greece*, 130. Ayrıca bkz. Hornblower, *A Commentary on Thucydides*, 150.

başka bir gücün kontrolü altına girerek bağımsızlığını kaybetmesi olarak yorumlayabiliriz. Tarihçinin kullandığı *prōtos* sıfatı Naksos'un bağımsızlığını kaybetmesinin bir başlangıç olduğunun göstergesidir ki zaten tarihçi, Naksos anlatısından hemen sonra Naksos'un başına gelenlerin diğer şehirlerin de başına geldiğini vurgulayacaktır (ἔπειτα δὲ καὶ τῶν ἄλλων ὡς ἐκάστη ξυνέβη). Atina'nın müttefiklerine karşı bu yaklaşımı söylevlerde müttefikleri tarafından da sık sık aynı kelimelerle dile getirilir. Bunun belirgin örneklerinden biri Spartalıların meclisindeki Korinthosluların verdiği söylevdir. Korinthoslular Spartalıların gevşek tutumundan yakınırken müttefik kentlerden bazılarının Atinalılar tarafından köleleştirilmiş olduğundan bahsederler (1.68.3: ὦν τοὺς μὲν δεδουλωμένους¹⁸⁶, 1.69.1: ὑπ' ἐκεῖνων δεδουλωμένους). Ayrıca Lakedaimonialıların, müttefiklerinin savaşa girip girmeme konusunda düşüncelerini almak için düzenlediği toplantıda yine Korinthoslular Atina'nın müttefiklerinin kendi kölelikleri için vergi ödedikleri iddiasında bulunurlar (1.121.5: ἐπὶ δουλείᾳ τῇ αὐτῶν). Atinalıların müttefiklerine karşı tutumunu gösteren daha belirgin bir örnek Olympia'da Mytilenelilerin Spartalıları verdiği söylevdir. Mytileneliler söylevlerinin başında açıkça Atinalıların birliğin başlangıçtaki amacından saptığını dile getirirlerken onların müttefiklerine karşı yürüttüğü politikasını da eleştirirler. Mytileneliler birliğe katılma amaçlarının Perslere karşı ortak bir savaş yürütmek olduğunu, Yunanları köleleştirmek olmadığını belirtirler (3.10.3: ξύμμαχοι μέντοι ἐγενόμεθα οὐκ ἐπὶ καταδουλώσει τῶν Ἑλλήνων Ἀθηναίοις, ἀλλ' ἐπ' ἐλευθερώσει ἀπὸ τοῦ Μήδου τοῖς Ἑλλησιν). Ancak Yunanları köleleştirme sürecinin başlamasıyla (τὴν δὲ τῶν ξυμμάχων δούλωσιν

¹⁸⁶ Gomme, *A Historical Commentary on Thucydides*, 227-228: "the subject-allies of Athens in general ...".

ἐπαγομένους) Mytilenelilerin kendileri ve Khioslular dışında bütün müttefiklerin köleleştirilmiş olduğu, kendilerinin ise sadece sözde bağımsız oldukları vurgulanır (3.10.5: οἱ ξύμμαχοι ἐδουλώθησαν πλὴν ἡμῶν καὶ Χίων· ἡμεῖς δὲ αὐτόνομοι δὴ ὄντες καὶ ἐλεύθεροι τῷ ὀνόματι ξυνεστρατεύομεν). Müttefiklerin yakındığı bu köleleştirme sürecinin rızayla değil de zor kullanarak olması durumunda Atina'nın neler yapabileceğini gösteren en güzel örnek Melos konuşmasıdır. Thukydides, 5.84.1-2'de Atinalıların Melos adasına bir sefer yaptıklarından bahseder ve Lakedaimonialıların kolonisi olan Melos'un da diğer adalar gibi Atina'nın egemenliği altına girmek istemediğini vurgular. Atinalılar ordugâh kurdukları Melos adasının toprakları yağmalamadan önce Meloslularla görüşmek üzere bir heyet gönderirler. Atinalılar söylevlerinde Melos'a sefer yapmalarının asıl nedeninin ortak çıkarları olduğunu dile getirirken (βουλόμενοι ἀπόνως μὲν ὑμῶν ἄρξαι, χρησίμως δ' ὑμᾶς ἀμφοτέροις σωθῆναι), kendi yönetimlerinin yararı ve söyleyecekleri şeylerin de Mytilenelilerin şehrinin kurtuluşu için olduğunu dile getirirler (5.91.2: ὡς δὲ ἐπ' ὠφελία τε πάρεσμεν τῆς ἡμετέρας ἀρχῆς καὶ ἐπὶ σωτηρία νῦν τοὺς λόγους ἐροῦμεν τῆς ὑμετέρας πόλεως). Ancak Atinalıların bu sözlerinin Meloslulara kurtulustan çok, köleliği çağrıştırdığı şu kelimelerle ortaya koyulur: “*Ancak nasıl yararlı olabilir, bize köle olmak, size de yönetmek düşerse?* (5.92.1: Καὶ πῶς χρήσιμον ἂν ξυμβαίη ἡμῖν δουλεῦσαι, ὡσπερ καὶ ὑμῖν ἄρξαι;)”¹⁸⁷ Atinalıların

¹⁸⁷ 5.100.1'de Meloslular Atina'nın köleleştirme politikasına söylevlerinde bir kez daha şöyle değinirler: “*Köleleştirilmiş olan özgürleşmek için ümitsiz girişimlere başvururken, köle olmadan önce bütün girişimlerde bulunmamak kuşkusuz hala özgür olan bizler için çok büyük korkaklık ve alçaklıktır* (οἱ δουλεύοντες ἤδη ἀπαλλαγῆναι τὴν παρακινδύνευσιν ποιοῦνται, ἡμῖν γε τοῖς ἔτι ἐλευθέροις πολλὴ κακότης καὶ δειλία μὴ πᾶν πρὸ τοῦ δουλεῦσαι ἐπεξελεθῆναι).

buna cevabı ise onun yönetimi altına girmeye istekli olmayanların başına neler gelebileceğini en açık biçimde gösterir: ”Sizin için yararlı olan son derece korkunç şeylere maruz kalmadan önce boyun eğmeniz, bizim için ise sizleri öldürmeyerek kazanç sağlamamızdır.” Bir şehrin başka bir şehre köle olmasının getirdiği kaçınılmaz sonuç ise kuşkusuz köle olanın özgürlüğünü ve özerkliğini yitirmesidir. 1.97.1’de tarihçi bütün müttefiklerden başlangıçta özerk olarak (αὐτόνομον τὸ πρῶτον τῶν ξυμμάχων¹⁸⁸) bahsederken Mytilenelilerin anlattıkları bu durumun sonradan değiştiğini gösterir. Mytileneliler, Atinalıların müttefiklerini köleleştirmesiyle birlikte birçok müttefikin özerkliğini yitirdiğini şu koşul cümlesiyle ortaya koyarlar: “Eğer biz hepimiz hala özerk olsaydık, bize karşı hiçbir değişiklik yapmayacaklarına daha fazla emin olurduk” (3.11.1: εἰ μὲν αὐτόνομοι ἔτι ἦμεν ἅπαντες, βεβαιοῦτεροι ἂν ἡμῖν ἦσαν μηδὲν νεωτεριεῖν).

Böyle bir tutum içinde olan Atina’nın artık popülerliğini koruması mümkün değildi ve böylesine baskıcı ve saldırgan bir yapıya dönüşen Atina yönetiminden hâlâ *hegemonia* olarak bahsedilemezdi. *Tarih*’in zamandizini göz önünde tutulduğunda *hegemonia* kelimesinin yerini *arkhē*’ye bıraktığı görülmektedir. Griffith, M.Ö. 5. yüzyılda *arkhē*’nin Atina’nın yayılımcı politikasını gösteren bir kelime haline geldiğini söylerken, Naksos’un köleleştirilmesinden önce Yunan dünyasında

¹⁸⁸ *Autonomia* kavramının tanımı için bkz. Hornblower, *A Commentary on Thucydides*, 147; Raaflaub, *The Discovery of Freedom in Ancient Greece*, 155-156. Raaflaub’un dikkat çektiği asıl nokta *autonomia* kavramının Delos Birliği ve Atina’nın yayılımcı politikası dâhilinde olasılıkla M.Ö. 5. yüzyılın ortalarında su yüzüne çıkmış olmasıdır, bkz. Raaflaub, *The Discovery of Freedom in Ancient Greece*, 158.

arkhē'nin bilinmeyen bir şey olduğuna değinir¹⁸⁹. Bu terim değişikliğinin en güzel örneğini *Pentakontaetia* bölümünde görebiliriz. Thukydides, 1.96.1'de Atina'nın önderliğini *hegemonia* (τὴν ἡγεμονίαν) kelimesiyle vurgularken, 1.97.2.'de Hellenikos'un özet ve zamandizinsel olarak olayları yanlış anlattığını söyledikten sonra kendi anlatısının Atina'nın *arkhē*'sinin ne tarzda kurulmuş olduğunu ortaya koyacağını söyler (ἅμα δὲ καὶ τῆς ἀρχῆς ἀπόδειξις ἔχει τῆς τῶν Ἀθηναίων ἐν οἴῳ τρόπῳ κατέστη). Tarihçinin sadece bir bölüm arayla Atina'nın yönetiminden iki farklı şekilde bahsetmiş olması dikkat çekicidir. Onun, bundan sonraki bölümlerde (1.98-117) Atina'nın müttefiklerini köleleştirme sürecini anlatmaya koyulacağı düşünülürse tarihçinin bu kelimeyi tesadüfen kullanmadığı anlaşılabilir. Zaten M.Ö. 470'te Naksos'un köleleştirilmesiyle başlayan (1.98) ve yaklaşık kırk yıl süren bu süreci anlatmayı tamamladığında tarihçi, bu müddet zarfında Atinalıların daha sağlam bir *arkhē* oluşturduklarını söyler (1.118.2: ἐν οἷς οἱ Ἀθηναῖοι τὴν τε ἀρχὴν ἐγκρατεστέραν κατεστήσαντο). Öyleyse, politikaları nedeniyle Atina yönetiminin bir *arkhē* olarak görüldüğünü ortaya koyduktan sonra Sparta'nın *hegemonia*'sı için sorduğumuz şu soruyu Atina'nın *arkhē*'si için de sorabiliriz; Atina'nın *arkhē*'si müttefikleri ve diğer şehirler tarafından nasıl algılanıyordu?

Raaflaub, Atina yönetiminin tiranlık ile eş tutulduğunu söyler¹⁹⁰ ve bu algılanma *Tarih*'te birçok yerde vurgulanır. 1.122.3'teki söylevlerinde

¹⁸⁹ G. T. Griffith, "Athens in the Fourth Century," *Şurada: Imperialism in the Ancient World*, ed. M.F. Burnyeat et al. (New York, Port Chester, Melbourne, Sydney: Cambridge University Press, 1978), 127. Ayrıca bkz. Raaflaub, *The Discovery of Freedom in Ancient Greece*, 119: "... Athens's archē (rule, empire) represents the first extensive and long-term rule of one Greek polis over other Greek poleis."

¹⁹⁰ Raaflaub, *The Discovery of Freedom in Ancient Greece*, 133.

Korinthoslular, Atina'nın tiran olmasının önüne geçilmediğini savunurlarken (τύραννον δὲ ἐὼμεν ἐγκαθεστάναι πόλιν), 1.122.3'te Atina'nın artık Yunanistan'ın tiranı olduğu dile getirilir (καὶ τὴν καθεστηκυῖαν ἐν τῇ Ἑλλάδι πόλιν τύραννον). Ancak bu örneklerden daha ilginç olan Atinalıların tiran kelimesini kendileri için kullanmalarıdır. Peloponnesosluların ikinci istilasından ve Atina'daki korkunç salgından sonra Atinalıların güvenini tekrar kazanmak için bir söylev veren Perikles, artık elden bırakamayacakları *arkhē*'lerinin tiranlığa benzer bir hale geldiğini söyler (2.63.2: ὡς τυραννίδα γὰρ ἤδη ἔχετε αὐτήν). Atinalıların meclisinde Mytileneliler üzerine bir söylev veren Kleon da, Atinalılara seslenirken tiran ve *arkhē* kelimelerini yan yana getirir (3.37.2: τυραννίδα ἔχετε τὴν ἀρχήν). Raaflaub'un Atina'nın neden tiran olarak algılandığı konusundaki görüşü dikkat çekicidir. Ona göre, Atina'nın tiran olarak algılanmasının ardında sadece kendisine karşı ayaklananları bastırmak için güç kullanmasının ya da onun uyguladığı sert politikaların değil, aynı zamanda müttefikleriyle olan eşitlik ilkesini ihlal etmesinin ve onların özerkliklerinin ortadan kaldırılmasının yattığını ileri sürer¹⁹¹. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi, Delos Birliği'nin temelleri de eşitlik kavramı üzerine kurulmuştu. 1.120.1'deki söylevlerinde Korinthoslular, bu eşitlikçi yapı içinde önderin görevinden şöyle bahseder: “Öndere düşen şey, kişisel işleri eşitlikle yönetmenin yanında ortak işleri de göz önünde bulundurmaktır” (χρὴ γὰρ τοὺς ἡγεμόνας τὰ ἴδια ἐξ ἴσου νέμοντας τὰ κοινὰ προσκοπεῖν). İşte, Atina'nın eşitlik konusunda birçok kez eleştirilere maruz kalmasına neden olan şey, muhtemelen, Korinthosluların ortaya koyduğu bu ilkeye bağlı kalınmamasıydı. Olympia'da verdikleri söylevde Mytileneliler,

¹⁹¹ Ibid., 142-143.

Atinalılar eşit davrandıkları müddetçe (καὶ μέχρι μὲν ἀπὸ τοῦ Ἰσοῦ ἡγοῦντο¹⁹²) hevesli bir şekilde onların izinden gittiklerini bildirirler (3.10.4). Mytileneliler, Atinalıların Perslere karşı olan düşmanlığı azalır (αὐτοὺς τὴν μὲν τοῦ Μήδου ἔχθραν ἀνιέντας) ya da başka bir deyişle Korinthosluların bahsettiği ortak işlere (τὰ κοινὰ) yeterince önem vermeyip, müttefiklerini köleleştirmeye giriştiklerini (τὴν δὲ τῶν ξυμμάχων δούλωσιν ἐπαγομένουσ) yani Korinthosluların τὰ ἴδια olarak tanımladığı kişisel işlerle uğraştıklarını gördükleri zaman korkuya kapıldıklarını belirtirler. Atinalılar her ne kadar eşitlikçi bir yapı içinde olduklarını vurgulasalar da (1.77.3: οἱ δὲ εἰθισμένοι πρὸς ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ Ἰσοῦ ὁμιλεῖν), tarihçi 1.99.2’de Atina’nın artık müttefikleriyle eşit bir biçimde sefere çıkmadığını (οὔτε ξυνεστράτευον ἀπὸ τοῦ Ἰσοῦ) ve onun bu tip davranışlarının müttefikleri tarafından hoş karşılanmadığını anlatır (οἱ Ἀθηναῖοι οὐκέτι ὁμοίως ἐν ἡδονῇ ἄρχοντες). Peki, Atina’yı müttefiklerini köleleştirmeye, eşitlik ilkelerini ihlal etmeye ve onların özerkliklerini ortadan kaldırmaya iten şey neydi veya bu soruyu şöyle de sorabiliriz: Birlik içindeki dengeleri altüst eden şey neydi? Yine bunun ilk ipuçlarını *Pentakontaetia* bölümünde bulabiliriz.

Thukydides, Atina ile Sparta’nın arasının açılmasının ilk nedeninin Atinalıların Peloponnesos Birliği’nin bir üyesiyken kendi şehirlerini surlarla çevirmesinin olduğunu bize söyler (1.90). Tarihçi, Spartalıların tüm itirazlarına rağmen, Themistokles’in girişimiyle ve uyguladığı politikayla Atina’nın surlarla çevrildiğini ve bu başarılı işten sonra onun Lakedaimonialıların karşısına çıkarak Atina’nın artık surlarla çevrilmiş olduğunu ve bundan sonra Lakedaimonialıların ve

¹⁹² ἀπὸ τοῦ Ἰσοῦ için bkz. Hornblower, *A Commentary on Thucydides*, 393; 394.

onların müttefiklerinin elçi gönderirken hem kendi kişisel hem de Yunanistan'ın ortak çıkarlarını bilen kişilere yani Atinalılara, elçi gönderdiklerinin farkına varmaları gerektiğini söylediğini aktarır (1.91.4). Hornblower, Themistokles'in bu cümlesinden yola çıkarak Atina'nın kendini "*imperial power*" olarak görmeye başladığını söyler¹⁹³. Peki, ama nasıl? Themistokles'in kısa konuşmasının devamında değindiği nokta bunun nasıl olacağını gösterir. Ona göre, Atina'nın surlarla çevrilmiş olması daha iyidir, "*çünkü eşit olmayan hazırlıklarla ortak işler için adil ya da eşit olan şeye karar vermek imkânsızdır*" (1.91.7: οὐ γὰρ οἶόν τ' εἶναι μὴ ἀπὸ ἀντιπάλου παρασκευῆς ὁμοίων τι ἢ ἴσον ἐς τὸ κοινὸν βουλευέσθαι). Kagan, haklı olarak Themistokles'in bu sözlerini, Atina'nın kendisini artık Sparta ile bir tutma ve onun egemenliğinden çıkma iddiası olarak değerlendirir¹⁹⁴. Bu eşitliği sağlayan şey nedir? Themistokles'in cümlesinden yola çıkarsak, bunun ἀπὸ ἀντιπάλου παρασκευῆς olduğu anlaşılmaktadır, yani hazırlıkların eşitliği. Atina'nın surlarla çevrilmesi *paraskeuē* olarak adlandırılıyorsa ve surlarla çevrilmenin sonucu olarak Atina, kendisini birliğin önderi olan Sparta ile eş konuma koyuyorsa, *paraskeuē*'ye sadece basit bir hazırlık demek yanlış olacaktır. Thukydides, bu anlatının hemen ardından Themistokles'in denize egemen olmanın gerekliliğini ilk vurgulayan kişi olduğunu, onun derhal bu hâkimiyetin hazırlıklarını yaptığını (τὴν ἀρχὴν εὐθὺς ξυγκατεσκευάζεν¹⁹⁵) ve bu amaç için onun görüşüyle (τῆ ἐκείνου γνώμῃ) Pire'nin etrafının surlarla çevrildiğini bildirir. Tarihçi 1.93.7'de de Perslerin geri çekilmesinden sonra diğer işlerin de derhal hazırlandığından (1.97.7: τὰλλα

¹⁹³ Ibid., 137. Ayrıca bkz. Gomme, *A Historical Commentary on Thucydides*, 259.

¹⁹⁴ Kagan, *The Outbreak of the Peloponnesian War*, 37.

¹⁹⁵ Hornblower, *A Commentary on Thucydides*, 140.

κατεσκευάζοντο εὐθὺς) bahseder ve bölümü kapatır. Her iki anlatıda dikkat çekilmesi gereken şey, tarihçinin hem deniz hâkimiyetini kurmak hem de yapılan diğer hazırlıkları belirtmek için *paraskeuē* ile aynı kökten türemiş olan *skeuazein* fiilinin bileşik hallerini kullanmış olmasıdır¹⁹⁶. Dolayısıyla, kökenbilimsel bu yaklaşımdan yola çıkarak Atina'nın denizlere önem vermeye başlamasını da bir *paraskeuē* olarak adlandırabiliriz. İlk *paraskeuē* olan Atina'nın surlarla çevrilmesi sonucunda Atina'nın kendini Sparta ile eş değer gördüğünü söylemiştik. Peki, ikincisinin Atina'ya getirisi nedir? Aslında bunun getirisi ilkinden daha da büyüktür: *Hegemonia*. Tarihçinin olayları anlatış sırasına bakıldığında, ikinci ve üçüncü *paraskeuē* anlatısının yer aldığı bölümün hemen ardından tarihçi, daha önce bahsetmiş olduğumuz Pausanias'ın sergilediği aşırılıklara yer verir ve bu aşırılıkların sonucunda ise *hegemonia* birçok Yunan kentinin isteğiyle Atina'ya geçer¹⁹⁷. Her iki *paraskeuē* ile ilişkili anlatılar göz önünde tutulduğunda Atina'nın biraz daha güçlendiğini söylemek yanlış olmayacaktır; önce Sparta ile eş duruma gelen, daha sonra da *hegemonia*'yı eline alan Atina. Öyleyse, tarihçinin kullandığı kelimeler ve anlattığı olaylar sırası göz önüne alındığında *paraskeuē*'nin basit bir hazırlık olmanın çok ötesinde güç elde etmeye yönelik bir girişim olduğunu söyleyebiliriz. Bu tanımımızdan yola çıkarak Themistokles'in gözünde eşitliği sağlayan şeyin güç dengeleri olduğu söylenebilir: Güç dengelerinin eşit olduğu bir ortam, ortak işler için eşit ve adil bir yaklaşım sergilemeye olanak sağlar. Mytileneliler de, Themistokles ile aynı görüşü farklı bir biçimde dile getirirler. Onlara göre, müttefikliğin tek teminatı güç eşitliğine dayanan korkudur (3.11.3: τὸ δὲ ἀντίπαλον δέος μόνον πιστὸν ἐς

¹⁹⁶ Chantraine, s.v. "σκεῦδος".

¹⁹⁷ Kagan, Themistokles'in gerçekleştirdiği bu yapılandırmalarla Atina'nın birliğin temellerini attığını ileri sürer, bkz. Kagan, *The Outbreak of the Peloponnesian War*, 37.

ξυμμαχίαν¹⁹⁸), çünkü bu korku, çizgiyi aşmak isteyen bir kişiyi, karşısındakine üstün gelememe düşüncesiyle saldırıdan vazgeçirecek olan şeydir. Atinalılar da Meloslularla olan diyaloglarında Themistokles'inkine benzer bir yaklaşımla, insan zihninde adaletin eşit güçlerle değer kazandığını söylerler (5.89.1: δίκαια ... ἐν τῷ ἀνθρωπεῖῳ λόγῳ ἀπὸ τῆς ἴσης ἀνάγκης κρίνεται). Öyleyse, bütün bu veriler ışığında şöyle bir çıkarımda bulunmak yanlış olmayacaktır: Ortak konular söz konusu olduğunda (τὸ κοινόν veya ξυμμαχία) A kümesi içindeki ögeler arasındaki eşitliğin ve adaletin temelini veya uyumunu, tıpkı Hippokratik Corpus'ta olduğu gibi bu ögelerin sahip oldukları güç dengeleri oluşturur; eşit güçler eşit haklar doğurur. Dolayısıyla, bu çıkarımımızı tersyüz ederek, güç dengelerinin eşit olmadığı durumlarda küme içindeki eşitliğin ortadan kalkabileceğini ve bu eşitsizliğin kargaşaya yol açabileceğini ileri sürmek de yanlış olmayacaktır. Bu çıkarımımızın kanıtlarını Thukydides'in 1.96 ve 99'daki anlatılarında bulmak mümkündür.

Thukydides, Atina'nın *hegemonia*'yı nasıl kabul ettiğine yer verdiği uzun anlatısından sonra, 1.96'da Delos Birliği'nin yapısını anlatmaya koyulur. Tarihçi, bir önceki bölümün özet niteliğindeki giriş bölümünden sonra, barbara karşı birliğe müttefik kentlerden hangilerinin para, hangilerinin gemi vereceğinin belirlendiğini anlatır (1.96.1: ἔταξαν ἄς τε ἔδει παρέχειν τῶν πόλεων χρήματα ... καὶ ἄς ναῦς) ve devamında bunun bahanesinin (πρόσχημα γὰρ ἦν ...) kralın topraklarının tahrip edilerek çekilen acıların intikamını almak olduğunu vurgular. Bu bölümün amacının, Delos Birliği'nin yapısının nasıl oluşturulduğunu anlatmasının yanında, Atina'nın gücünün kökeni ve yükselişini de gösterdiğine inanan Kallet, haklı olarak, *gar*

¹⁹⁸ τὸ ἀντίπαλον δέος için Gomme, *A Historical Commentary on Thucydides*, 263.

açıklayıcı bağlacından yola çıkarak, metinde “bahane” anlamına gelen *proskhēma* kelimesinin kendinden önceki cümleye atıf yaptığını, yani *proskhēma*’nın paranın ve geminin belirlenmesiyle ilgili olduğunu ileri sürer¹⁹⁹. Kallet’in bu varsayımıyla, çekilen acıların intikamını almak bir *proskhēma*, para (χρήματα) ve gemi (ναῦς) toplamak ise gerçek amaç olur. Thukydides, anlatının devamında *hellenotamiai* olarak adlandırılan görevliler tarafından bu vergilerin toplandığından ve hazinenin Delos adasında bulunduğu bahseder (ἐδέχοντο τὸν φόρον). Bu bölümdeki her cümlenin *phoros* ile ilgili olduğunu vurgulayan Kallet, tarihçi tarafından Atina’nın gücünün oluşumunun ve gelişiminin *phoros*’un kullanımına bağlı olduğunu göstermeyi amaçlayan, özenle oluşturulmuş bir bölüm olduğunu söyler²⁰⁰. Thukydides, bu yükselişe Atina’nın müttefikleriyle aralarının nasıl açıldığını anlattığı 1.99’da da değinir. Tarihçi, Naksosluların köleleştirilmesinden sonra, bölümün hemen başında Atina’nın müttefiklerinin birlikten ayrılma sebeplerinin en önemlisinin, müttefiklerin vergi ödemedeki ve gemi sağlamadaki yetersizlikleri olduğuna değinir (τῶν φόρων καὶ νεῶν ἔκδειαι) ve bir sonraki cümlede *gar* bağlacı ile bunun nedenini açıklar: Atina’nın vergi işlerini titizlikle yürütmesi (ἀκριβῶς ἔπρασσον) ve buna bağlı olarak müttefiklerine zorunluluklar ileri sürerek (προσάγοντες τὰς ἀνάγκας) sergilediği sert davranışlar. Tarihçinin kullandığı ἀνάγκη kelimesi bu cümle içindeki en aydınlatıcı kelimedir, çünkü birliğin kuruluş aşamasında vergi vermek ve gemi sağlamak bir gereklilik olarak görülürken (1.96.1:

¹⁹⁹ Lisa Kallet, *Money, Expense, and Naval Power in Thucydides' History 1-5.24* (Berkeley: University of California Press, 1993), 43-44. Ayrıca bkz. Hornblower, *A Commentary on Thucydides*, 144.

²⁰⁰ Kallet, 57.

ἔδει παρέχειν) bu kelimeyle bunun müttefikler için bir zorunluluğa dönüştüğü anlaşılmaktadır. Thukydides, bundan başka nedenlerle de (1.99.2: καὶ ἄλλως) Atinalıların yönetiminin artık hoş karşılanmadığını dile getirir. Bu nedenler, Atinalıların eşit bir şekilde seferlere katılmamaları ve kendilerinden ayrılanları alaşağı etmelerinin çok kolay olmasıdır. Ancak tarihçi, bütün bu memnuniyetsizliklerin nedeni olarak müttefiklerin kendilerini görür (ὧν αὐτοὶ αἴτιοι ἐγένοντο οἱ ζύμμαχοι), çünkü ona göre, müttefiklerden birçoğu askeri hizmetten hoşlanmamaları ve evlerinden uzak kalmak istememeleri nedeniyle, gemi sağlamak yerine hissesine düşen parayı vermeyi (τὸ ἰκνούμενον ἀνάλωμα φέρειν) kabul etmişler ve böylece onlardan toplanan bu parayla (ἀπὸ τῆς δαπάνης ἣν ἐκεῖνοι ζυμφέροιν) donanmanın, dolayısıyla da Atina'nın gücü (τοῖς ... Ἀθηναίοις: *Dativus modi*) artmıştır (ἠϋξέτο τὸ ναυτικόν), müttefikler ise hazırlıksız ve tecrübesiz duruma (1.99.4: ἀπαρόσκευοι καὶ ἄπειροι) düşmüştür. Tarihçinin *men-de* ilgeciyle son cümlede ortaya koyduğu karşıtlık ilgi çekicidir. “Yükseliş, büyüme” anlamına gelen *auksesis* kelimesiyle aynı kökten türeyen *auksanein* fiili Atina'nın yükselişini vurgularken, *alpha privativum* ile olumsuz hale getirilen ve *paraskeuē*'nin sıfat hali olan *aparaskeuos* ise müttefiklerin güç elde etmeye yönelik hazırlıklardan yoksun olarak güç kaybedişini ifade eder. Tarihçinin bu görüşüyle benzer görüşleri Mytileneliler ve Korinthoslular dile getirir. 3.13.6'da Atinalıların gelirlerini müttefiklerinden aldıkları paralarla sağladıklarını (τῶν χρημάτων ἀπὸ τῶν ζυμμάχων ἢ πρόσδοδος) söyleyen Mytileneliler, kendilerinin de ele geçirilmesiyle bu gelirin daha da artacağını (ἔτι μείζων ἔσται) ve kendilerinin daha korkunç şeylere maruz kalacaklarını (πρόθιμὲν τ' ὧν δεινότερα) ifade ederlerken, Korinthoslular,

Atinalıların güçlerinin arttığından doğrudan bahsetmeseler de, Atina'nın müttefiklerinin kendi kölelikleri için vergi verdiği (*ἐκεῖνων ξύμμαχοι ἐπὶ δουλείᾳ τῇ αὐτῶν φέροντες*) iddiasındadır. Müttefiklerinden elde ettiği gelirlerin Atina'nın gücünün temeli olduğuna Perikles de 2.13.2'deki söylevinde değinir (*τὴν ἰσχὺν αὐτοῖς ἀπὸ τούτων εἶναι τῶν χρημάτων τῆς προσόδου*). Yukarıdaki verilerden yola çıkarak, ortak çıkarların söz konusu olduğu bir ortamda, bir tarafta müttefiklerinden elde ettiği gelirlerle (özellikle para (*khremata*)) yükselen, donanmasıyla güç kazanan (2.13.2: *τὸ ναυτικόν, ἥπερ ἰσχύουσιν*) bir şehir, diğer tarafta ise gücünü her daim kaybeden (*ἀπαράσκευοι*) ve bundan dolayı da güçlü olana köle olan müttefik şehirler vardır. Böyle bir durumda birlik içinde güç dengelerinin bozulduğunu ve dolayısıyla da eşitlik ilkesinin ortadan kalktığını söyleyebiliriz. Yukarıdaki verileri sunmamızın asıl amacı Delos Birliği'ndeki yapının Hippokratik tıbbın sağlığı ve hastalığı ifade eden yapıyla hatta Alkmaion'un teorisiyle kusursuz bir biçimde uyduğuna göstermektir. Hippokratik yapı ve terminoloji ile Atina'nın durumunu şöyle anlatabiliriz: Delos Birliği aynı insan bedeninin ayrı ayrı güçlerden oluşması gibi şehir devletlerden oluşur. Bu yapı içinde önemli olan şey bu güçlerin eşitlik içinde (*isosephia*) ve birbirlerine üstünlük sağlamaya kalkmadan ortak (*koina*) çıkarlar doğrultusunda güçlerini birleştirerek (*krasis, miksis*) çalışmasıdır. Ancak Atina'nın müttefiklerinden sağladığı gelirler sayesinde gücünün daha da artmasıyla (*akmē*) güçlerden biri ayrışır (*apokrisis, khōrizein*) ve yapı içindeki güç dengelerini bozar. Bunun sonucunda Atina bu yapı içinde baskın olana yani *monarkhia*'yı elinde tutan bir tirana dönüşür. Şimdi vereceğimiz örneklere bakarak tarihinin Hippokratik tıptan aldığı bu yapıyı bir şablon olarak kullandığını ve bu şablonun kapsadığı alanı daha da genişleterek Atina ve Sparta arasındaki savaşın nedenini güçlerin ayrışması

olarak gördüğü savını ileri sürebiliriz. Doğal olarak tarihsel bir gerçek olan bu savaşın iki büyük birlik arasında meydana gelmiş olması tarihçiye bu şablonu uygulama fırsatı vermiştir.

3.2.3 İki Karşıt Gücün Çatışması

Thukydides *Tarih*'inin hemen başında 1.1.1'de Sparta ve Atina arasındaki savaşın öncekilerden daha çok bahsetmeye değer ve büyük bir savaş olduğunu söylerken bunun kanıtı olarak (τεκμαιρόμενος) her iki tarafın bütün güçleri bakımından en üst noktada olmasını ve diğer Yunanların iki taraftan biriyle ya derhal birleştiğini ya da birleşme düşüncesi içinde olmasını gösterir. Tarihçinin daha ilk cümlesinde “birleşmek” anlamına gelen συνίστημι fiilini kullanması, bu savaşın diğer şehirlerden bağımsız olmayan, Atina ve Sparta'nın himayesindeki iki büyük birlik arasında gerçekleşen bir savaş olduğunu göstergesidir. Aslında bu cümle tüm anlatıya yayılacak olan, *arkhaiologia* bölümü de dâhil olmak üzere, birlik (*koinon*) düşüncesinin ortaya atıldığı ilk noktadır. Tarihçi 1.18.3'de bu savaşın birlikler arası bir savaş olduğunu bir kez daha dile getirerek Lakedaimonialılarla Atinalıların müttefiklerini de yanlarına alarak birbirleriyle savaştıklarını (ἐπολέμησαν μετὰ τῶν ξυμμάχων πρὸς ἀλλήλους), birbirleriyle anlaşamayan diğer Yunanların da bunlara katıldığını (πρὸς τοῦτους ἤδη ἐχώρου) söyler. 1.19'da ise iki farklı birliğin varlığını bu birliklerin işleyiş yapılarını ayrı ayrı ortaya koyarak açık bir şekilde bir kez daha gösterir. Böylece tarihçi bu söylemleriyle Yunan dünyası içine farklı bağımsız şehirler yerine bu şehirlerin birleşmesinden oluşan ve birbirleriyle savaşan iki farklı grup yerleştirmiş olur. Aslında bu yapının insan bedeninin veya birliklerin yapısından bir farkı yoktur; insan bedeni içinde karşıt özler barındırırken siyasal birer

yapı olan birlikler de farklı şehir devletlerinin birleşmesinden meydana gelir ve sonuçta hepsi birer yapıyı oluşturur. Peki, bu yapılar içinde çatışmayı ortaya çıkaran şey neydi? Elbette güçlerin ayrışımı ve güç dengelerinin bozulması. İşte Thukydides de savaşın ortaya çıkmasında ana neden olarak bu görüşü kabul etmiş gibi görünür. Tarihçi 1.18.2’de Kserkes’in M.Ö. 480 yılında Yunanları köleleştirmek için giriştiği sefer sırasında Yunanların birlik içinde (κοινῆ/τῶν ξυμπολεμησάντων Ἑλλήνων) hareket ederek Kserkes’i Yunanistan’dan kovduklarını ancak bunun hemen ardından Yunanların kendi aralarında ayrılarak kısmen Atinalılar kısmen de Lakedaimonialılarla birleştiklerini (διεκρίθησαν πρὸς τε Ἀθηναίους καὶ Λακεδαιμονίους) bildirir. Tarihçinin bu ayrılmayı belirtmek için kullandığı *dia-* ilgeciyle bileşik fiil yapan *krinein* fiili, *De Prisca Medicina* adlı eserde *apo* ilgeciyle güçlerin ayrışımını belirten *krisis* kelimesi ile aynı kökten gelmektedir. Aldıkları ilgeçler farklı olsa da *dia* ve *apo* ilgeçlerinin kelimeye yükledikleri anlam farklı değildir ve her ikisi de *krinein* fiiliyle birleştiğinde ayrışımı gösterir²⁰¹. Böylece tarihçinin Yunanların birliği için kullandığı ve “ortak” anlamına gelen *koinos* sıfatından türemiş olan *koinēi* kelimesi de *De Prisca Medicina*’daki güçlerin kaynaşmasını gösteren *krēsis* kelimesi ile anlamsal olarak örtüşmüş olduğunu ileri sürebiliriz. Tarihçi bu yeni birleşimin ölçütü olarak bir kez daha güç kavramını temel alır ve ayrışan bu Yunanların güçleri bakımından en üst düzeyde olan Atina ve Sparta etrafında toplandıklarını belirtir (δυνάμει γὰρ ταῦτα μέγιστα διεφάνη). Her iki tarafın da gücü tarihçi tarafından vurgulanır: Lakedaimonialılar karada, Atinalılar ise denizde güçlüdür (ἰσχυρον γὰρ οἱ μὲν κατὰ γῆν, οἱ δὲ ναυσίῳ). İşte size bir yapı içinde karşıt iki güç. Tarihçinin anlatımından yola çıkarsak Yunanların güçlerinin

²⁰¹ Smyth, 374-375.

ayrışmasıyla çatışmanın ilk evresinin tamamlandığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte artık Yunan dünyası içinde karşıt güçlere sahip iki ayrı gruptan söz etmek mümkündür. İkinci evre ise bu grupların arasındaki güç dengelerinin bozulmasıyla başlayacaktır. Thukydides 1.23.6'da Sparta ile Atina arasındaki savaşın gerçek sebebinin (ἀληθεστάτην πρόφασιν²⁰²) Atina'nın gücünün artması (τοὺς Ἀθηναίους ... μεγάλους γιγνομένουσ) ve bu gücün Lakedaimonialılar'da uyandırdığı korkunun onları savaşa itmesi olduğunu söyler. *Pentakontaetia*'nın son bölümünde ise (1.118) tarihçi aynı düşünceyi bir kez daha dile getirerek Kserkes'in geri çekilmesinden M.Ö. 431 yılına kadar olan sürede Atina yönetiminin gücünü daha da çok sağlamlaştırarak arttırdığını (αὐτοὶ ἐπὶ μέγα ἐχώρησαν δυνάμεως), ancak Atina'nın gücünün belirgin bir şekilde yükselmesinden önce (πρὶν δὴ ἡ δύναμις τῶν Ἀθηναίων σαφῶς ἦρετο), Lakedaimonialıların bu güce ne saldırmak ne de bunu ortadan kaldırmak (ἐπιχειρητέα ... καὶ καθαιρετέα ἢ ἰσχύς) gibi düşüncelerinin olmadığından bahseder. Tarihçinin bu görüşünü söylerken kullandığı σαφῶς ἦρετο tümcesi önemlidir, çünkü bu tümceyle Lakedaimonialılar ve Atinalılar arasındaki savaşın çıkmasında Atina'nın gücünün yükselmesinin açıkça bir ölçüt olduğu anlaşılmaktadır. Bu konuya başka bir açıdan daha yaklaşabiliriz. Paragrafin başında da belirttiğimiz gibi tarihçi her iki tarafın bütün güçleri bakımından en üst noktada olduğunu dile getirir (ἀκμάζοντές τε ἦσαν ἐς αὐτὸν ἀμφοτέρω παρασκευῇ τῇ πάσῃ). Tarihçi güç dengelerinin bozulmasından bahsetmese de, onun bu anlatısını *De Prisca Medicina*'nın şu anlatısıyla karşılaştırabiliriz. Yazar 14. bölümde insan

²⁰² Swain, Thukydides'in neden-sonuç ilişkisini Hippokratik tıptan etkilenecek kurduğu düşüncesindedir, bkz. Swain: 318-319.

bedenindeki (τῷ ἀνθρώπῳ ἐνεόντα) özlerden bahsederken tatlının en güçlüsünün en tatlı, acının en güçlüsünün en acı, asitlinin en güçlüsünün en asitli ve insan içinde mevcut olan her şeyin en güçlüsünün en uç nokta olduğunu (ἐκόςτου δὲ πάντων τῶν ἐόντων ἢ ἀκμή) ve bu şeylerin insana zarar verdiğini söyler (λυμαινόμενα τὸν ἄνθρωπον). Kısacası beden içindeki en uç noktada olan güçler yapıya zararlıdır. Thukydides de girişteki bu cümlesiyle *De Prisca Medicina*'nın yazarı ile aynı düşünce tarzını gösterir gibidir. Tarihçi *De Prisca Medicina*'da geçen *akmē* kelimesiyle aynı kökenden olan *akmazein* fiilini kullanarak Yunan dünyası içinde yer alan bu iki birliğin güçlerinin doruk noktasına ulaştığını gösterir. Bu kelime benzerliğinden yola çıkarak Thukydides'in zihninde bu aşırılığın artık Yunan dünyasını kargaşaya sürükleyebileceği düşüncesinin olduğunu ileri sürebiliriz. Bu çerçeveden baktığımızda tarihçinin niçin bu savaşı tüm Yunan dünyası için bir sarsıntı olarak gördüğünü daha iyi anlayabiliriz, çünkü bu savaş iki şehrin bağımsız savaşı olmasının dışında bütün Yunan şehirlerini kapsayan iki güç arasındaki savaştır.

İşte size Thukydides'in mevcut duruma koyduğu teşhis: Bir yapı içinde bulunan iki birliğin (*koinon*) karşıt güç oluşturması. Artık tarihçiye düşen şey mevcut olan bu durumu geçmişe dönük bir şekilde işleterek çıkarımlarda bulunmaktır. Ancak tarihçi *arkhaiologia* bölümünde ele alacağı daha önce meydana gelmiş olaylarda kendi zamanındakine tam anlamıyla benzer bir yapı olmadığını açıkça dile getirecektir. Zaten bundan dolayı tarihçi bu savaşı diğerlerinden daha çok bahsetmeye değer (ἀξιολογώτατον τῶν προγεγενημένων) “kusursuz” bir savaş olarak görecektir. Daha önce Thukydides'in *Tarih*'inde Sparta'nın *dynamis*'ine yer

vermediğini ancak Atina'nın *dynamis*'i oluşturmasında donanmayı ve geliri etken olarak gördüğünü bahsetmiştik. Ancak her iki birlik için de değişmeyen gerçek sahip oldukları güçleri (*dynamis*) sayesinde birliklerini oluşturduklarıdır. Thukydides, göçebelikle başladığı *arkhaiologia* anlatısını daha önce bir arada kullanmadığı donanma, gelir ve birlik kavramlarını Atina anlatısında bir araya getirerek tamamlar. Böyle bir yapının temelinde deniz gücü ve gelir yatmaktadır. Bu iki etken, gücü doğurur ancak bu güç bir birlik içinde kullanıldığı zaman etkili olabilir ki bunu başaran Atina, tarihçinin zihninde oluşturduğu sürecin son evresidir. İşte Thukydides, *Pentakontaetia* bölümünde ortaya koyduğu Atina'nın bu yükselişini model alarak, donanma-gelir-*arkhē*'yi *arkhaiologia* bölümünün kod kelimeleri haline getirecektir, çünkü bu uzak geçmiş içinde tam anlamıyla birlik olmasa da, tarihe göre donanma ve gelir her zaman *dynamis*'in anahtarlarıdır, *dynamis* ise birliğin dolayısıyla da *arkhē*'nin.

3.3 Geçmişin Çözümlemesi: *Arkhaiologia* ya da Geçmişin Tasarımı

1.3.1'de Thukydides, Troia savaşından önce Yunanistan'ın ortaklaşa hiçbir iş yapmadığını söyler (πρὸ γὰρ τῶν Τρωικῶν οὐδὲν φαίνεται πρότερον κοινῆ ἐργασαμένη ἢ ἑλλάδας) ve bunu eski zamandaki insanların bir zayıflığı olarak görür (τῶν παλαιῶν ἀσθένειαν)²⁰³. Tarihçi bölümün sonunda bunun nedeninin Yunanların zayıflıkları ve birbirleriyle karışmamaları olduğunu ileri sürerken ortaklaşa hiçbir iş yapmamış olduklarını bir kez daha dile getirir (1.3.4: οὐδὲν πρὸ τῶν Τρωικῶν δι'

²⁰³ *Arkhaiologia*'nın yapısı için bkz. Hunter, 17-49; Kallet, 21-35. *Arkhaiologia*'nın yapısından bahsederken büyük ölçüde bu kaynaklardan yararlandım. Ayrıca *arkhaiologia* bölümündeki dairesel kompozisyon için bkz. J. R. Ellis, "The Structure and Argument of Thucydides' Archaeology," *Classical Antiquity* 10, no. 2 (1991): 344-375.

ἀσθένειαν καὶ ἀμειξίαν ἀλλήλων ἀθρόοι ἔπραξαν). Bu güçsüzlüğün ve birleşmemenin nedenlerini 1.2’de ortaya koyar. Thukydides, Yunanistan’ın ilk çağlarında insanların yerleşik bir hayat sürmediklerini (βεβαίως οἰκουμένη) ve göçlerin birbirini tetiklediğini belirtir. Bunun başlıca sebepleri olarak şunları sayar: Ticaret yoktur (ἐμπορίας οὐκ οὔσης), hem denizde hem de karada insanlar birbirleriyle güvenli bir iletişim içinde değillerdir (οὐδ’ ἐπιμειγνύοντες ἀδεῶς ἀλλήλοις οὔτε κατὰ γῆν οὔτε διὰ θαλάσσης), bol kaynaklara sahip değillerdir (περιουσίαν χρημάτων οὐκ ἔχοντες) ve ellerinden alınır korkusuyla toprağı işleyememektedirler (οὐδὲ γῆν φυτεύοντες). İşte tarihçiye göre, bu sebeplerden dolayı insanlar ne büyük şehirler kurarak ne de başka hazırlıklar aracılığıyla daha güçlü olamıyorlardı (1.2.2: δι’ αὐτὸ οὔτε μεγέθει πόλεων ἴσχυον οὔτε τῇ ἄλλῃ παρασκευῇ). Cümleye bakıldığında δι’ αὐτὸ bağlacı οὔτε μεγέθει πόλεων tümcesinin de açıklayıcısı gibi görünür; yani tarihçinin saydığı unsurlar doğrudan gücü değil ancak şehrin büyüklüğünü ve zenginliğini etkileyen unsurlardır²⁰⁴. Tarihçi güçlü olmayı ise şehrin büyüklüğü ile ilişkilendirmektedir. Dolayısıyla herhangi bir şehirden güçlü (ἴσχυον) olarak bahsetmek isteniyorsa bu şehrin ticaretinden, kurduğu ilişkilerden, kaynaklarının bolluğundan bahsetmek gerekmektedir. Kısacası tarihçi para (*khremata*) kazandıracak unsurları güce sahip olmanın ön koşulu olarak görür²⁰⁵ ve ona göre Yunanistan’ın eski halkı bunlardan hiçbirine sahip değildir ve onların güçlü olmasını ve dolayısıyla da ortaklaşa hareket etmelerini (κοινῆ/ἀθρόοι) engellemektedir. 1.3.4’te Thukydides, Troia savaşı sırasında ise (ταύτην τὴν

²⁰⁴ Hornblower, *megethos* kelimesi ile Thukydides’in şehrin büyüklüğünün ve zenginliğinin kastettiğini söyler, Hornblower, *A Commentary on Thucydides*, 10.

²⁰⁵ Kallet, 23.

στρατείων) insanların bir araya gelmesini (ξυνεξήλθον) denizciliğin yaygınlaşmasıyla sağlandığını belirtir. Ancak bundan önce tarihçi, Minos anlatısına yer vererek donanma-gelir ve *arkhē* arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya çalışacaktır.

Thukydides'in Minos anlatısı ile tasarladığı iktisadi gelişimi 1.2'de bahsetmiş olduğumuz zayıflığın nedenleri ile ilişkilendirebiliriz. 1.5.1'de tarihçi Yunanların ve barbarların denizciliğin gelişmesiyle korsanlığa koyulduklarını (ἐτρόποντο πρὸς ληστείων) ve bunların kendi çıkarları için (κέρδους τοῦ σφετέρου αὐτῶν ἕνεκα) surla çevrili olmayan şehirlere ve köy tarzı yerleşmelere (πόλεσιν ἀτειχίστοις καὶ κατὰ κόμας οἰκουμέναις) saldırarak soygun yaptıklarını söyler. 1.2.2'ye geri dönerek tarihçinin ne karada ne de denizde (οὔτε κατὰ γῆν οὔτε διὰ θαλάσσης) korkusuz bir şekilde iletişim kurmanın mümkün olmadığını, insanların surlarla çevrili olmayan yerlerde (ἀτειχίστων ἅμα ὄντων) yaşadıklarından dolayı kimin ne zaman gelip ellerindekine el koyacağını belli olmadığını (ἄδηλον ὄν ὅποτε τις ἐπελθὼν ... ἀφαιρήσεται), bu nedenle insanların daha rahat göç edebildiğini ve bunun sonucu olarak şehirlerin zayıf kaldığını, ortaklaşa hareket edemediklerini söylediğini hatırlatalım. Tarihçinin 1.2'de ortaya koyduğu nedenlerin 1.5'deki korsan anlatısı ile büyük ölçüde uyuştuğunu söylemek mümkündür. Minos'un girişiyle Yunanistan'daki bu eski durumun ortadan kalktığı söylenebilir. Nasıl? Thukydides'e göre, ilk donanmayı meydana getiren kişi Minos'tur (1.4.1: *ναυτικὸν ἐκτίσατο*)²⁰⁶. Minos ilk donanmayı kurarak Yunan denizinin büyük bir bölümüne hükmetmiş (ἐκράτησε), Kyklad adalarını yönetmiştir (ἡρξέ). İşte Minos denizlerde ve dolayısıyla da adalarda kurduğu bu hâkimiyetle tarihçinin korsan olarak

²⁰⁶ Minos anlatısındaki iktisadi yapı için bkz. Ibid., 24-27.

nitelendirdiği Karların ada halkını (1.8.1: οὐχ ἦσσαν ληισταὶ ἦσαν οἱ νησιῶται) adalardan kovarak (Κῶρας ἐξέλασας) elinden geldiğince denizlerden korsanlığı temizlemeye çalışmıştır. Tarihçi, Minos'un bu yaklaşımını gelir elde etmeye yönelik bir girişim olarak değerlendirir ve onun bu girişimiyle artan gelirlerini korumak umudunda olduğunu (τοῦ τὰς προσόδους μᾶλλον ἰέναι αὐτῷ) belirtir. Thukydides, korsanlık ile ilgili anlatısına 1.8.2-3'de devam eder. Tarihçiye göre, Minos donanma oluşturduktan sonra artık denizde yolculuk daha rahat hale gelmiştir (πλωιμώτερα ἐγένετο παρ' ἀλλήλους²⁰⁷), tarihçiye göre bunun nedeni Minos'un yerleştirdiği kolonilerin korsanlığa darbe vurmasıdır. Bunun hemen ardından Thukydides korsanlığın son bulması ile gelir artışı arasındaki ilişkiye bir kez daha değinir. Korsanlığın son bulmasıyla sahil kesimindeki insanlar (οἱ παρὰ θάλασσαν ἄνθρωποι²⁰⁸) artık daha çok gelir elde ederek daha yerleşik bir yaşam sürmeye başlamışlar (μᾶλλον ἤδη τὴν κτήσιν τῶν χρημάτων ποιοῦμενοι βεβαιότερον ὄκουν²⁰⁹) hatta daha da zengin olan bazıları şehirlerin etrafını savunma duvarları ile çevirmişlerdir (τινες καὶ τεῖχη περιεβάλλοντο²¹⁰). Tüm anlatıya bakıldığında Minos anlatısıyla Yunanistan'ın önceki durumundan kurtulduğunu, donanmanın gelir, gelirin ise daha yerleşik bir yaşam sağladığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla artık şehirlerin gücünden bahsetmek mümkündür ancak yine de donanmanın sağladığı tüm bu gelişmelere rağmen Minos zamanında bir birlikten söz etmek mümkün değildir,

²⁰⁷ Karş. *Th.* 1.2.2: ... οὐδ' ἐπιμειγνόντες ἀδεῶς ἀλλήλοις οὔτε κατὰ γῆν οὔτε διὰ θαλάσσης ...

²⁰⁸ Thukydides 1.7'de korsanlar tarafından soyulabilecekleri endişesiyle eski şehirlerin denizden uzakta bölgenin iç taraflarında inşa edilmiş olduklarını söyler.

²⁰⁹ Karş. *Th.* 1.2.1: ... οὐ πάλαι βεβαίως οἰκουμένη ...

²¹⁰ Karş. *Th.* 1.2.2: ... ἀτειχίστων ἅμα ὄντων ...

çünkü bu gelişimin olumsuz olarak görülebilecek bir ayağı daha vardır ki bu ayak gelişimle birlikte ortaya çıkan güçlünün daha güçsüz üzerinde kurduğu hâkimiyettir (ἐφιέμενοι γὰρ τῶν κερδῶν οἱ τε ἥσσους ὑπέμενον τὴν τῶν κρεισσόνων δουλείαν, οἱ τε δυνατώτεροι περιουσίας ἔχοντες προσεποιούντο ὑπηκόους τὰς ἐλάσσους πόλεις). Bu anlatı daha çok Agamemnon anlatısı için gerekli olan alt yapıyı oluşturuyor gibi görünür²¹¹.

Thukydides donanmaya bağlı gelişimi Agamemnon anlatısı ile sürdürür (1.9). Thukydides'e göre (μοι δοκεῖ), Agamemnon'un Troia seferini düzenlemesinin (τὸν στόλον ἀγεῖραι) ardında onun sahip olduğu gücü yatmaktadır (τῶν τότε δυνάμει προύχων²¹²). Tarihçi bu gücün arka planına 1.9.2'de değinir. Thukydides'e göre, Agamemnon'un dedesi olan Pelops Asya'dan beraberinde getirdiği servetle (πλήθει χρημάτων) bir güç elde etmiş (δύναμιν περιποιησάμενον) ve bir yabancı olmasına rağmen oturduğu topraklara ismini vermiştir. Onun bu büyük serveti ve bölgedeki gücü ardıllarına dahada çoğalarak geçmiştir (ὑστερον τοῖς ἐκγόνοις ἔτι μείζω ξυνεχθῆναι). İşte, Thukydides'e göre, Agamemnon Atreus'tan kendine geçen bu gücün mirasçısıdır (1.9.3: ἃ μοι δοκεῖ Ἀγαμέμνων παραλαβὼν) ve bu hazır güç ve donanma onu diğerlerinden daha da güçlü hale getirmiştir (1.9.3: ἃ μοι δοκεῖ Ἀγαμέμνων παραλαβὼν καὶ ναυτικῶ [τε] ἅμα ἐπὶ πλέον τῶν ἄλλων ἰσχύσας) ve sahip olduğu donanma ile denizci olmayan biri olarak adalara hâkim olmuştur (1.9.4: ... νήσων ... ἠπειρώτης ὧν ἐκράτει ... ναυτικὸν εἶχεν). Anlatıya baktığımızda Agamemnon'un gücünün de Minos anlatısında olduğu gibi paraya ve donanmaya

²¹¹ Hunter, 22.

²¹² Karş. özellikle *Th.* 1.18.2

bağlı olduğu görülmektedir, çünkü tarihçinin 1.9.4'te belirttiği üzere Agamemnon bir donanmaya sahip olmasaydı adalara hükmedemezdi. Ancak Agamemnon'un Troia seferi Minos'un girişiminden farklı olarak, Thukydides'in 1.3.1'de bahsettiği, Yunanistan'ın ortaklaşa (1.10.5: κοινῆ πεμπόμενοι) giriştiği bir iştir ve ortaklaşa gerçekleştirilen bu iş *strateia* ve *stolos* kelimeleriyle birçok kez vurgulanır²¹³. Minos'un *arkhē*'siyle açılmış olan birlik yolu Agamemnon'un *arkhē*'siyle tamamlanmış gibi görünür. Ancak yine de Thukydides'e göre, bu birlikte bazı sorunlar vardır. Troia'ya seferi anlatısı Thukydides'in birliğe giden yapının nasıl aksayabileceğini gösterdiği küçük bir model olarak görülebilir (1.11.1-2). Thukydides, Troia seferinin uzun sürmesinin nedeni olarak para yetersizliğini (ἀχρηματία) gösterir. Para yetersizliği yiyecek darlığını doğurmuş (τροφῆς ἀπορία²¹⁴), bu da sefere daha küçük bir ordu götürmelerine neden olmuştur. Troia'ya varır varmaz çıkan ilk çarpışmalarında galip gelmelerine rağmen Yunanlar burada bütün güçlerini kullanmamışlar (οὐδ' ἐνταῦθα πάσῃ τῇ δυνάμει χρῆσάμενοι) aksine yiyecek darlığı nedeniyle tarım ve eşkıyalık yapmaya girişmişlerdir. Dolayısıyla bu olay Yunan ordusunu dağıtmış (αὐτῶν διεσπαρμένων) ve onların bir birlik halinde (οὐχ ἄθροοι) savaşmalarını engellemiştir. Thukydides, Troia seferini açıkça ortaklaşa gerçekleştirilmiş bir sefer olarak görür ancak tam birlik oluşturma konusunda eksiklikleri vardır. Tarihçi bölümün son cümlesinde para yetersizliğini tıpkı 1.3.4'te ortaklaşa hareket etmeyi engelleyen nedenler arasında gösterdiği zayıflıklardan bir tanesini olarak görür (1.11.2: ἀλλὰ δι' ἀχρηματίαν τὰ τε πρό

²¹³ Hunter, 28. *Strateia*: 1.3.4; 8.4 (ἐστράτευσαν); 9.3; 9.4; 10.3; *stolos*: 9.1; 10.1.

²¹⁴ Karş. *Th.* 1.2.2: ... οὐδὲ γῆν φυτεύοντες ...

τούτων ἀσθενῆ ἦν καὶ αὐτὰ γε δὴ ταῦτα)²¹⁵. Bundan dolayı Troia'ya karşı girişilen bu sefer kusursuz değildir ya da tarihçinin deyişiyle kendinden öncekilerden büyük olsa da Peloponnesos savaşından daha önemsizdir.

Thukydides'in birlik ile ilgili diğer bir anlatısı ise Yunanistan'da ortaya çıkan tiranlarla ilgili olandır. Tarihçi, Agamemnon'un egemenliğinin Troia savaşından sonra bile Yunanistan'ın gelişmesi için gerekli sakinliği (μὴ ἡσυχάσασαν ἀύξηθῆναι) sağlayamadığını söyler (1.12.1-4). Yunanların Troia seferinden uzun sürede dönüşü şehirlerde birçok değişime (στάσεις ἐν ταῖς πόλεσιν) sebep olmuş, bu değişimler ise göçlerle yeni yerleşimlerin oluşmasına neden olmuştur. Yunanistan bu olaylardan çok zaman sonra kalıcı bir şekilde sakinliğe kavuşmuş (ἐν πολλῶ χρόνῳ ἡσυχάσασα ἢ Ἑλλάς βεβαίως) ve koloniler göndermeye başlamıştır. İşte Yunanistan'ın kolonilerle daha fazla güçlenmesi ve daha fazla kazanç elde etmesi şehirlerde tiranların ortaya çıkmasına neden olmuştur (1.13.1: Δυνατωτέρας δὲ γιγνομένης τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν χρημάτων τὴν κτήσιν ἔτι μᾶλλον ἢ πρότερον ποιουμένης). Gelirlerin daha çok artmasıyla (τῶν προσόδων μειζόνων γιγνομένων) Thukydides'in tasarladığı iktisadi gelişimin ilk halkası olan donanma Yunanistan'da daha da gelişmiş (ναυτικά τε ἐξηρτύετο ἢ Ἑλλάς) ve tiranlar denize daha çok önem vermeye (τῆς θαλάσσης μᾶλλον ἀντείχοντο) başlamıştır²¹⁶. Thukydides, tiranlar zamanı olarak adlandıracağımız bu dönemde gelirlerin artmasından dolayısıyla denizciliğe verilen önemin artmasından bahsederken 14. bölümün başında en güçlü

²¹⁵ Kallet, 30: "Therefore, Thucydides found the Trojan expedition deficient in complete paraskeue."

²¹⁶ Hunter'a göre, bu bölüm daha önce Minos'un ve Agamemnon'un gösterdiği başarı modelinin bir tekrarıdır, Hunter, 26.

olan donanmalar olarak adlandıracağı (1.14.1: δυνατώτατα γὰρ ταῦτα τῶν ναυτικῶν ἦν), Yunanistan'da kişisel girişimlerden (Minos ve Agamemnon) farklı olarak denizcilik atılımı yapan şehirlerden bahseder (1.13.2). Korinthos bu atılımı gerçekleştiren ilk şehirdir. Thukydides, Korinthos'un bu başarısını onun konumuna bağlar ve bundan dolayı Korinthos'un her zaman ticaretle iç içe olduğunu söyler (1.13.5: αἰεὶ ... ἐμπόριον εἶχον). İşte Korinthos, ticaret yolu üzerinde bulunmasının avantajını kullanarak, ticaretin denizden çok kara üzerinden (κατὰ γῆν τὰ πλείω ἢ κατὰ θάλασσαν) yürütüldüğü zamanlarda çok para kazanmış ve bu kazancıyla güçlü hale gelmiştir (χρήμασί τε δυνατοὶ ἦσαν). Tarihçi bunun hemen ardından Minos modeline benzeyen bir yapıyı dile getirir ve Yunanların denizcilikle daha fazla uğraşmalarıyla (οἱ Ἕλληνες μᾶλλον ἔπλωζον) Korinthoslular gemiler inşa ederek korsanlığı ortadan kaldırmışlar ve hem karadan hem de denizden ticaret yapmaya başlayarak gelirlerini arttırıp (χρημάτων προσόδῳ) şehri daha güçlü hale getirmişlerdir. Kyros zamanında da İonialıların büyük bir donanmayla (πολὸν ναυτικόν) Kyros'u yenerek belirli bir süre kendi bölgelerindeki denizlere hâkim olduklarını (τῆς τε καθ' ἑαυτοὺς θαλάσσης ... ἐκράτησάν), Kambyses zamanında ise Samos tiranı Polykrates'in bir donanmayla güçlenerek (ναυτικῶ ἰσχύων) adalardan bazılarını kendine bağladığını bildirir (1.13.6: ἄλλας τε τῶν νήσων ὑπηκόους ἐποίησατο). Ancak güçle ilgili tüm koşullar uygun olmasına rağmen tarihçiye göre tiranlık zamanında bir birlikten söz etmek yine de mümkün değildir. Tarihçi 17. bölümde bunun nedenlerini ortaya koyar. Ona göre, Yunan şehirlerindeki (ἐν ταῖς Ἑλληνικαῖς πόλεσι) tiranlar sadece kendilerinin ve ailelerinin güç kazanmasını göz önünde tuttuklarından (τὸ ἐφ' ἑαυτῶν μόνον προορώμενοι ἔς τε τὸ

σῶμα καὶ ἐς τὸ τὸν ἴδιον οἶκον αὔξειν), birkaç iş hariç Yunanistan uzun süre ortaklaşa hiçbir başarı elde edememiştir (οὕτω πανταχόθεν ἢ Ἑλλάς ἐπὶ πολὺν χρόνον κατείχετο μήτε κοινῇ φανερόν μηδὲν κατεργάζεσθαι). 15. bölümün hemen başı bir özet niteliği taşır ve Thukydides donanma ile uğraşanların bir taraftan para diğer taraftan da başkalarının yönetimlerini ellerine alarak büyük bir güç elde ettiklerini söyler (ἰσχὺν δὲ περιεποιήσαντο ὅμως οὐκ ἐλαχίστην οἱ προσσχόντες αὐτοῖς χρημάτων τε προσόδω καὶ ἄλλων ἀρχῇ). 1.15.2'de ise deniz savaşlarını kara savaşlarıyla karşılaştırarak kara savaşlarının güç kazandırmadığını (κατὰ γῆν δὲ πόλεμος, ὅθεν τις καὶ δύναμις παρεγένετο), meydana gelen bütün kara savaşlarının da komşu sınırlar arasında (πρὸς ὁμόρους τοὺς σφετέρους) gerçekleştiğini ve Yunanların başkalarını hâkimiyet altına almak için yurtlarından ayrı kalmamak uğruna uzak mesafeli hiçbir sefer (ἐκδήμους στρατείας²¹⁷) düzenlemediklerini belirtir.

Thukydides'e göre bunun nedeni (γὰρ) şehirlerin başkasının idaresinde olup en büyük şehirlerle birleşmemeleri (ξυνειστήκεσαν πρὸς τὰς μεγίστας πόλεις ὑπήκοοι) ve yeniden eşit haklara sahip olarak ortak bir sefer düzenlememeleridir (ἀπὸ τῆς ἴσης κοινὰς στρατείας ἐποιοῦντο). Tarihçinin bu sözlerini aklımızda tutarak daha önce değinmiş olduğumuz 18. bölüme geri dönelim.

²¹⁷ Thukydides'in bu sözü 1.70.4'te Korinthosluların verdiği söylevdeki şu sözlerini çağrıştırır: ... καὶ ἀποδημηταὶ πρὸς ἐνδημοτάτους ...

Tablo 2:

KİŞİ veya ŞEHİR	GÜÇ ARACINI İFADE EDEN KELİME	HÂKİMİYETİ GÖSTEREN FİİL	PARA	BİRLİĞİ İFADE EDEN KELİME	BİRLİKTEN YOKSUNLUĞUN NEDENLERİ	
Minos	ναυτικὸν	κρατεῖν/ἄρχειν	πρόσοδος/κτῆσιν τῶν χρημάτων	-	-	
Agamemnon	ναυτικῶ	κρατεῖν	χρήματα	Στρατείαν/ ξυνεξήλθον/ στόλον ἀγεῖραι/ κοινῆ πεμπόμενοι/ ἄθροοι	ἀχρηματία	
Tiranlar Zamanı	Korinthos	ναῦς	δυνατὴν τὴν πόλιν ἔχειν	χρήμασί	κοινῆ	προορώμενοι ἕς τε τὸ σῶμα καὶ ἕς τὸ τὸν ἴδιον οἶκον αὐξεῖν
	İonia	πολὺ ναυτικὸν	κρατεῖν	τῶν χρημάτων τὴν κτῆσιν		
	Polykrates	ναυτικῶ	ὑπηκόους ἐποιήσατο			
Sparta	Δυνάμει/ κατὰ γῆν	ἡγοῦντο	κατ' ὀλιγαρχίαν	μετὰ τῶν ξυμμάχων / τοῖς ἑαυτῶν ξυμμάχοις	-	
Atina	Δυνάμει/ ναυσίν		ναῦς τε τῶν πόλεων ... καὶ χρήματα		-	

M.Ö. 480 yılında Kserkses'in Yunanistan'ı köleleştirmek için çıktığı seferin büyüklüğünden bahseder (τῷ μεγάλῳ στόλῳ). Tarihçinin Peloponnesos savaşından önce ortaklaşa olarak gerçekleştirilen tek sefer olan Troia seferi için *stolos* kelimesini kullanmasından dolayı, Kserkses'in Yunanistan'a karşı düzenlediği bu seferi de ortaklaşa düzenlenmiş büyük bir sefer olarak gördüğünü söyleyebiliriz. Peki, bu büyük birliğin karşısında kim vardır? Daha önce de belirttiğimiz gibi *dynamis*'iyle bütün Yunanların başına geçmiş olan Lakedaimonialılar. İşte, tarihye göre Atinalılar bu savaşta denizci olarak yerlerini almışlardır (ναυτικοὶ ἐγένοντο²¹⁸). Bir sonraki cümlede ise Yunanların barbarı iş birliği ile (κοινῆ) kovduklarını bildirir. Tarihçinin kullandığı *stolos* ve *koinē* kelimelerinden yola çıkarak onun Kserkses ve Yunanlar arasında gerçekleşen savaşın bir hedef doğrultusunda ortaklaşa hareket

²¹⁸ Hornblower haklı olarak, Thukydides'in burada Atina'nın Salamis'e tahliyesinden çok deniz gücünün gelişimini vurguladığını belirtir. Hornblower, *A Commentary on Thucydides*, 54.

eden iki grup arasında gerçekleştiğini düşündüğü ileri sürülebilir; bir tarafta Yunanistan'ı koruyan Yunanlar diğer tarafta onu köle yapmaya çalışan barbarlar. Peki, bu savaş niçin Peloponnesos savaşından daha önemsizdir? Bunun nedeni tam olarak söylemek zor olsa da muhtemelen Thukydides bu savaşı Sparta ve Atina arasında olduğu gibi aynı etnik grubun savaşı olarak görmez. Evet, bu savaş ortaklaşa hareket eden iki gücün savaşı olabilir ancak Yunanistan'ın karşısında Yunan dünyasını oluşturan kümeye dâhil edemeyeceği barbarlar vardır. Zaten tarihçi anlatısına Lakedaimonialıların ve Atinalıların nasıl ayrıldıklarını ve nasıl kendi güçlerini oluşturduklarını anlatarak devam edecektir. Peki, tarihçiyi bu savaşı diğerlerinden daha çok bahsetmeye değer ya da kusursuz görmeye iten şey nedir? Aslında bunun en önemli nedeni tarihçinin 1.15.2'de ortaya koyduğu ve daha önceki olaylarda göremediği sparta gibi karasal bir gücün ilk defa ortaya çıkması ve bu şehrin gücünü kullanarak kendine bağlı diğer şehirlerden bir birlik oluşturduğunu görmesidir. Tarihçi bu uzak geçmiş içinde Atina'nın gücüyle ilgili benzerlikleri bir şekilde Minos, Agamemnon vb. anlatıların içinde bulabilmektedir. Hepsinde donanma-gelir ve *arkhē*'den bahsetmek mümkündür. Ancak tarihçiyi zorlayan şey bu uzak geçmiş içinde güç elde etmeye yönelik karasal savaşların olmamasıdır. Böyle savaşlar olsa bile bunlar birlik olmadan sadece sınır komşuları arasında yapılan savaşlardır²¹⁹. Yazar buna istisna bir örnek olarak Khalkisliler ve Erethrialılar arasında yapılan savaşta müttefiklerin yer aldığını söyler ancak nedenini açıklamasa da bu yapılanmayı Sparta'nınkiyle bir tutmaz²²⁰. Thukydides'in bu sözlerini göz önünde tuttuğumuzda *arkhaiologia* bölümü içinde yer alan 18. bölümün yapısı daha

²¹⁹ Karş. *Th.* 1.1.1: ξυνιστάμενον πρὸς ἑκατέρους ...

²²⁰ Bu savaş hakkında bkz. Gomme, *A Historical Commentary on Thucydides*, 126; Hornblower, *A Commentary on Thucydides*, 49.

da aydınlanır. Bir kez daha tekrarlayalım. Thukydides Kserkses'e karşı kazanılan savaştan sonra birliğin bölünerek yeni birlikler oluşturduğunu ve Lakedaimonialıların karada güçlü olduğunu söyler (κατὰ γῆν²²¹). Bu gücün karşısında ise karşıt güç olarak deniz gücüyle (οἱ δὲ ναυσίῳ) ortaya çıkan Atina vardır ve Peloponnesos savaşı savaş hazırlıkları bakımından ve daha önce eşi benzeri görülmemiş en üst düzeyde olan karşıt güçteki iki birliğin bir yapı içinde ("Ἑλληνας) çatışması olarak ortaya çıkar. Kısacası *arkhaiologia* bölümü, tarihinin kendi zamanındaki bu yapının bir benzerinin geçmişte hiçbir zaman var olmadığı ve dolayısıyla da bu savaşın diğerlerinden daha çok bahsetmeye değer olduğu konusunda *okuyucuları* ikna etmeye yönelik olarak tasarlanmış bir bölümdür. Bölümde donanma-gelir ve *arkhē* ilişkisi ağırlıklı olarak kendini gösterse de bunlar daha çok neden birlik kurulamadığının, kurulsada dahi neden kendi zamanındakine eş olmadığını göstergesi olarak kullanılır.

Akıllara gelebilecek şu iki soruyu yanıtlayarak devam edelim: Tarihçi *okuyucusuna* ikna edici olmak adına *prognosis*'i uygularken güç ve *arkhē* üzerine inşa etmiş olduğu bu yapıyı nasıl oluyor da uzak geçmiş anlatısı üzerinde de uygulayabileceğini düşünüyor? Bu soruyu şöyle de sorabiliriz: Bu yapının uzak geçmiş içinde benzerlerinin olabileceğini nasıl düşünüyor? İkinci sorumuz ise şudur: Böyle bir yapıyı uzak geçmişe uygulamaya kalktığında kaçınılmaz olarak mitsel alanın alanına girecek olan tarihçi, bu mitsel alanın *okuyucu* üzerinde yaratacağı olumsuz etkilerin önüne nasıl geçiyor?

²²¹ Karş. *Th.* 1.15.2

3.3.1 *Anthrōpeia Physis* ya da İnsan Doğasının Değişmezliği

Birinci soruyu yanıtlamaya *Prognosticon*'un yazarının bir tavsiyesini dile getirerek başlayalım. Yazar, hastalıklarla savaşmadan önce, akut hastalıkların doğasını anlamanın, insanın beden gücünü ne kadar aştığını ve hastalıktan nasıl bir öngöründe bulunulabileceğini tam anlamıyla öğrenmenin gerekliliğini dile getirir (γνῶναι οὖν χρῆ τῶν παθέων τῶν τοιούτων τὰς φύσιος, ὁκόσον ὑπὲρ τὴν δύναμίν εἰσι τῶν σωμάτων... καὶ τουτέου τὴν πρόνοιαν ἐκμανθάνειν)²²². *De Diaeta* adlı eserin yazarı da, insanda perhizin uygulanmasını anlatmak niyetinde olan bir kişinin, ilk olarak yapması gereken şeyin insan doğasını anlamak olduğunu söyleyerek, *Prognosticon*'un yazarıyla aynı görüşü ortaya koyar (Φημὶ δὲ δεῖν τὸν μέλλοντα ὀρθῶς ξυγγράφειν περὶ διαίτης ἀνθρωπίνης πρῶτον μὲν παντὸς φύσιν ἀνθρώπου γνῶναι καὶ διαγνῶναι)²²³. Her iki yazarın tavsiyesi aynı yöndedir: İster hastayı tedaviye, ister bir konu üzerine düşünceleri dile getirmeye yönelik olsun, tıp ile uğraşmanın ilk yolu *physis*'i anlamaktan (γνῶναι φύσιος/φύσιν) geçer. Hippokratik Corpus'ta yer alan *physis* kavramı ἄνθρωπος ya da ἀνθρώπινος gibi insanı belirten bir isim ya da sıfatla ister kullanılsın ister kullanılsın, genel olarak “insan doğası” anlamına gelir²²⁴. Bunun temel nedeni de, tıbbın odak noktasında insanın olmasıdır. Ancak, insan doğasının bilimin konusu olması, hızlı bir biçimde gerçekleşmemiştir. Jaeger'e göre, bunun temel nedeni Yunanların insan doğasını

²²² *Prog.* 1.

²²³ *Vict.* 2.

²²⁴ John Walter Beardslee, *The Use of ΦΥΣΙΣ in Fifth Century Greek Literature* (Chicago: The University of Chicago Press, 1918), 39.

kuramsal bir sorun olarak görmemeleridir²²⁵. Beardslee'ye göre, bu gelişim bilginin gelişimi ile doğru orantılıdır; bilgi arttıkça *physis* kavramının içeriği değişir²²⁶. *Physis*, bilimsel gözlem ve teknik bilgi ile bir nesnenin gerçek doğasını belirtmek için kullanılan bir kavram haline gelmiştir. Bilginin giderek yayılması ve sistemli bir hale gelmesi, bu kavramı bir adım daha ileriye götürerek, onu *kosmos*'ta var olan bütün nesnelere kapsayan bir kavram haline getirmiştir (φύσις τοῦ παντός). Bugün birçok bilim insanı, *physis* kavramının bu gelişiminde gerçek rolün, akılcılıkları ve yöntemleri ile öne çıkan İonialı düşünürlerin olduğunu görüşündedir²²⁷. İşte, İonialı düşünürlerle başlayan ve M.Ö. 5. yüzyılda Empedokles, Anaksagoras ve Demokritos ile geliştirilen, bu düşünce sistemini bir adım daha ileri götürecek olan destek, akılcılığı ve yöntemleriyle öne çıkan Hippokratik tıptan gelmiştir. Artık bu kavram Hippokratik tıbbın sayesinde evrensel bir kavram olmaktan çıkmış ve evrenin bir parçası olan insana özgü bir kavram haline gelmiştir²²⁸. Hippokratik tıbbın ilgi alanı insan ve hastalıklar olduğundan, artık hastalıklar insanın karakteristik yapısına ve onun içinde bulunduğu şartlara göre değerlendirilecektir. Jaeger, bilimsel tıbbın yardımı olmadan böyle bir değişimin asla gerçekleştirilemeyeceğini vurgular²²⁹. Bu nedenle *physis* kavramı için Hippokratik tıp bir dönüm noktasıdır.

Reinhold, tarih yazımının ortaya çıkmasıyla birlikte insan doğası kavramının tarihte de yerini almaya ve ilk kez Thukydides'in *Tarih*'inde bu kavramın harekete

²²⁵ Jaeger, 152.

²²⁶ Beardslee, 4.

²²⁷ Ibid., 10-16; Jaeger, 306-307; Gerard Naddaf, *The Greek Concept of Nature*, SUNY Series in Ancient Greek Philosophy (Albany: State University of New York Press, 2005), 15-16.

²²⁸ Jaeger, 306.

²²⁹ Ibid.

geçirici bir güç olarak kullanılmaya başlandığını belirtir²³⁰. Bugün birçok bilim insanının ortak görüşü Thukydides'in insan doğası kavramını ve bunun değişmezliği *kuralını* Hippokratik tıptan öğrendiği yönündedir²³¹. Tarihçinin insan doğasını belirtmek için kullandığı terimler çeşitlilik gösterir²³²: ἡ ἀνθρωπεΐα φύσις, ἡ φύσις ἀνθρώπων, ὁ ἀνθρώπειος τρόπος vb. Peki, tarihciye göre insan doğasının değişmez özellikleri neydi? Reinhold bunları şöyle sıralar²³³: "... *self-aggrandizement, greed, naked aggression, lust for power, desire to dominate others, and propensity to tyrannical behavior.*" Ancak insan doğasının bu özelliklerinden güç (*dynamis*) ve başkaları üzerinde egemenlik (*arkhē*) kurma arzusunun *Tarih*'te diğerlerinden daha öne çıktığı görülür. Bu konudaki örneklere daha çok söylevlerde rastlamaktayız. 1.76'da Atinalıların söylevine yer vererek başlayalım. Korinthosluların söylevlerine karşı Atinalılar Lakedaimonialıların kendi yönetimlerinde (ἐν τῇ ἡγεμονίᾳ) nefret uyandırmaları halinde bunun müttefikleri için can sıkıcı olacağını ve kendilerine onları güç kullanarak yönetmekten başka bir çare kalmayacağını (ἀναγκασθέντας ὅν ἢ ἄρχειν ἐγκρατῶς) dile getirerek yönetim şekillerini *Tarih* içinde bir kez daha vurgulamış olurlar. Atinalılara göre, müttefiklerini bu şekilde yönetmelerinde bir sakınca yoktur, hatta Atinalılar müttefiklerinin onlara verdiği yönetimi kabul

²³⁰ Meyer Reinhold, "Human Nature as Cause in Ancient Historiography," *Şurada: Studies in Classical History and Society* (Oxford ; New York: Oxford University Press, 2002), 46.

²³¹ Özellikle bkz. de Ste. Croix, 29; Werner Wilhelm Jaeger, *Paideia : The Ideals of Greek Culture*, 2nd ed., vol. 3 (New York: Oxford University Press, 1945), 6; Swain: 315. Hippokratik Corpus'ta insan doğasının değişmezliği ile ilgili ipuçlarını en iyi *De Morbo Sacro* adlı eserde görmek mümkündür, örnek için bkz. Lloyd, *Magic, Reason, and Experience : Studies in the Origins and Development of Greek Science*, 25-26: "... the writer presupposes ... namely the doctrine of the uniformity of nature, the regularity of natural causes and effects".

²³² de Ste. Croix, 29; Reinhold, 46.

²³³ Reinhold, 46.

etmelerinde ve bu yönetimi bırakmamalarında (ἀρχὴν τε διδομένην ἐδεξάμεθα καὶ ταύτην μὴ ἀνεῖμεν) şaşılması ve insan doğasına aykırı (οὐδ' ἡμεῖς θαυμαστὸν οὐδὲν πεποιήκαμεν οὐδ' ἀπὸ τοῦ ἀνθρωπέου τρόπου) ve bunun sadece kendilerine özgü bir durum olmadığını, daha güçlü olanın daha güçsüz üzerinde hâkimiyet kurmasının öteden beri gelen bir kural olduğunu vurgularlar (ἀλλ' αἰεὶ καθεστῶτος τὸν ἥσσω ὑπὸ τοῦ δυνατωτέρου κατείργεσθαι). Aynı düşünce yapısı söylevin ilerleyen bölümlerinde Atinalılar tarafından bir kez daha dile getirilir ve 1.76.3'te başkalarını yönetmenin insanın doğasında olan bir özellik olduğu belirtilirken (χρησάμενοι τῇ ἀνθρωπείᾳ φύσει ὥστε ἐτέρων ἄρχειν) 1.77.3'te de güçsüz olanın güçlü olana boyun eğmesinin bir gereklilik olduğu vurgulanır (ἐκείνως δὲ οὐδ' ἂν αὐτοὶ ἀντέλεγον ὡς οὐ χρεῶν τὸν ἥσσω τῷ κρατοῦντι ὑποχωρεῖν²³⁴). Gela'daki barış görüşmeleri sırasında Hermokrates verdiği söylevde insan doğasının değişmeyen bu özelliğini şu sözlerle dile getirir (4.61.5): “*Ben egemenlik kurmak isteyenleri değil* (τοῖς ἄρχειν βουλομένοις) *tersine itaat altına girmeye hazır olanları suçluyorum* (τοῖς ὑπακούειν ἐτοιμοτέροις οὖσιν), *çünkü doğası gereği insanın buna yol verenleri her zaman egemenlik altına alması doğaldır* (πέφυκε γὰρ τὸ ἀνθρώπειον διὰ παντὸς ἄρχειν μὲν τοῦ εἴκοντος). İnsan doğası ve *arkhē* üzerine söylevlerde

²³⁴ ὡς οὐ için bkz. *LSJ*, s.v. “οὐ.”

insanlarla ilgili amaçların dışında hiçbir haksız iş yapmadıklarını dile getirirler. Niçin haksız bir iş yapmadıklarını *gar* bağlacıyla ortaya koyarlar. Çünkü onlara göre, inandıkları tanrılar ve bildikleri insanlar her zaman doğalarının gereği olarak her nerede güçlülerse orada egemenlik kurma eğilimindedirler (γὰρ τό τε θεῖον δόξη τὸ ἀνθρώπειόν τε σαφῶς διὰ παντός ὑπὸ φύσεως ἀναγκαίας, οὗ ἂν κρατῆ, ἄρχειν). Söylevlerinin devamında 1.76'da Korinthosluların söylevindekiyle benzer bir düşünceyi dile getirerek bu yasayı kendilerinin koymadığını (οὔτε θέντες τὸν νόμον) ve ilk kez kendilerinin buna başvurmadığını, mevcut olanı sürdürdüklerini (ὄντα δὲ παραλαβόντες καὶ) ve bu yasaya başvurmayı bıraktıklarında bile onun varlığını sürdüreceğini vurgularlar. İşte buradan yola çıkarak kendilerinin sahip oldukları güce Melosluların veya diğerlerinin sahip olmaları durumunda (ὅμῶς ἂν καὶ ἄλλους ἐν τῇ αὐτῇ δυνάμει ἡμῖν γενομένου) Atinalılarla aynı şeyleri yapacaklarını söylerler. Bu örneklerden yola çıkarak daha güçlü olanın başkaları üzerinde egemenlik kurma istediğinin Thukydides'in zihninde bu davranışın insan doğasının temel özelliklerinden biri olduğunu hatta tarihçinin bunu bir yasa (νόμον/καθεστῶτος) olarak gördüğünü söyleyebiliriz. Örneklerde geçen αἰεὶ, διὰ παντός ve özellikle ἐσόμνον ἐς αἰεὶ zaman tümceleri ise bu yasanın her zaman var olduğunu ve var olmaya devam edeceğinin en açık göstergeleri olur. Böylece bu örneklerle birlikte daha güçlünün daha güçsüz üzerindeki hâkimiyeti, *Tarih*'te belli bir duruma özgü bir olay olmaktan çıkarak genele yayılan, bireylerde ya da toplumlarda her zaman ortaya çıkabilecek bir doğa kanununa dönüşür. İşte, tarihçiye *dynamis* ve *arkhē* yapısının dolayısıyla birlik yapısının uzak geçmiş içinde araştırılabilir olabileceğini düşündüren şey budur: İnsan doğasının tarihçinin zamanında var olan, geçmişte var

olmuş ve gelecekte varlığını sürdürecektir olan daha güçlü olanın her zaman *arkhē*'ye eğilimli olma kanunu. Zaten tarihçi 1.22.4'te "geçmişte olanları ve günün birinde insan doğası uyarınca yeniden ortaya çıkacak böylesi ve benzer şekilde olacak olayları kesin bir şekilde araştırmak isteyen kişiler için" (ὅσοι δὲ βουλήσονται τῶν τε γενομένων τὸ σαφὲς σκοπεῖν καὶ τῶν μελλόντων ποτὲ αὖθις κατὰ τὸ ἀνθρώπινον²³⁵ τοιούτων καὶ παραπλησίων ἔσεσθαι) yazdığı şeylerin yararlı olarak değerlendirilmesinin yeterli olacağını söyleyerek insan doğasını *Tarih*'inin merkezine yerleştirecek ve olaylara bu açıdan baktığını açıkça dile getirecektir.

3.3.2 *De Morbo Sacro* ve olağanüstü olanın reddedilmesi

Hippokratik tıbbın insan doğasını anlama çabası, ikinci bölümde bahsetmiş olduğumuz büyücülerin ve üfürükçülerin hastaya müdahalesini reddetmesinin yanında, tanrıların ve diğer olağanüstü varlıkların hastalığın kaynağı olduğu inancını da reddetmesini gerektiriyordu²³⁶. Giriş bölümünde hastalıkların olağanüstü varlıklar tarafından gönderildiği inancının, arkaik dönemde ve sonrasında çok yaygın olduğunu vurgulamıştık. İşte, yüzyıllar boyunca süren bu düşünce sisteminin değişmesinde bazı Hippokratik yazarların rolü yadsınamaz. Hippokratik Corpus'ta bu görüşü savunan en önemli eser *De Morbo Sacro*'dur²³⁷.

²³⁵ κατὰ τὸ ἀνθρώπινον ile tarihçinin ne kastetmek istediği üzerine birçok şey söylenmiştir, bkz. de Ste. Croix, 32; Hornblower, *A Commentary on Thucydides*, 61; Reinhold, 47.

²³⁶ Lloyd, *Magic, Reason, and Experience : Studies in the Origins and Development of Greek Science*, 26; Rosalind Thomas, "Thucydides' Intellectual Milieu and The Plague," *Şurada: Brill's Companion to Thucydides*, ed. A. Rengatos ve A. Tsakmakis (Leiden Boston: Brill, 2006), 87.

²³⁷ G.E.R. Lloyd'un ve Owsei Temkin'in *De Morbo Sacro* üzerine yaptığı yorumlardan çok şey öğrendiğimi söylemem gerekir, Lloyd, *Magic, Reason, and Experience : Studies in the Origins and*

Yazar çalışmasının hemen başında amacını ortaya koyacaktır: Kutsal olarak adlandırılan hastalık üzerine tartışmak. Bugün epilepsi olarak adlandırdığımız bu hastalığın antik çağdaki toplumsal algısı bizimkinden çok farklıydı ve bu hastalık karakterinden dolayı kutsal olarak adlandırılıyordu²³⁸. İşte, yazarın karşı çıktığı nokta da burasıdır. Ona göre, bu hastalık diğer hastalıklardan ne daha tanrısal ne de daha kutsaldır (οὐδέν τί ... τῶν ἄλλων θειοτέρη εἶναι νούσων οὐδὲ ἱερωτέρη). Ancak diğer hastalıklarda olduğu gibi, bu hastalığı da ortaya çıkaran bir doğası (φύσιν) ve bir nedeni (πρόφασιν) vardır²³⁹. Yazar, bu hastalığın kutsal olarak algılanmasındaki en büyük nedenin insanların bilgisizliği olduğunu söyler. Ona göre, bu bilgisizliği körükleyen kişilerin başında da kendi zamanının afsuncuları, üfürükçüleri vb. kişiler gelmektedir²⁴⁰. Bu kişiler hem hastalığın karakterini anlamakta yetersiz olduklarından, hem de hastalığı tedavi etmeye yönelik herhangi bir yöntemleri olmadığından dolayı kendi cahilliklerini tanrısallığın arkasına gizleyerek bu hastalığın tanrısal olduğunu düşünürler (ἱερὸν ἐνόμισαν τοῦτο τὸ πάθος εἶναι). Böylece bu hastalığın tanrısal olduğunu düşünen bu kişiler, yazarın hedef kitlesi haline gelirler. Bundan sonra yazarın yapmaya çalıştığı şey, rakiplerinin hastalığın tanrısal olduğu konusundaki savlarını çürütmek ve bu hastalığın tanrısal olmadığını kendi savlarıyla ortaya koymaktır.

Development of Greek Science, 15-29; Owsei Temkin, "The Doctrine of Epilepsy in the Hippocratic Writings," *Bulletin of the Institute of the History of Medicine* 1, no. 8 (1933): 279-302.

²³⁸ Owsei Temkin, "Views on Epilepsy in the Hippocratic Period," *Bulletin of the Institute of the History of Medicine* 1, no. (1933): 41.

²³⁹ *Morb. Sacr.* 1

²⁴⁰ Metin için bkz. s. 1-2.

Yazar birçok farklı açıdan rakiplerinin savlarını çürütmeye çalışır. İlk olarak buna, hedef aldığı kişilerin tedavi yöntemlerini eleştirmekle başlar. Bu kişilerin temel tedavi yöntemleri arasında arındırma uygulamaların ve afsunlu sözlerin yanında, sağlıksız kişiler için zararlı olduğu düşünülen çeşitli yiyeceklerin yenmesinin, bazı nesnelerin kullanılmasının ve bir takım vücut hareketlerinin yapılmasının yasaklanması söz konusuydu. Yazar, bütün bu tedavi yöntemlerinin hastalığın tanrısal kökenli olduğunun düşünülmesinden dolayı uygulamaya konduğunu dile getirir. Ancak yazar, bu görüşü çürütmek amacıyla, keçi derisinin kullanılmasının ve etinin yenmesinin yasaklanmasındaki mantıksızlığa vurgu yaparak bir saptama da bulunur. Yazara göre, eğer keçi derisi giymek ya da eti yemek insan sağlığı için zararlı olsaydı, Libya'nın iç kesimlerinde yaşayan insanlardan hiçbiri sağlıklı olmazdı (Λιβύων τῶν τὴν μεσόγειον οἰκεόντων οὐδένα ὑγιαίνειν), çünkü onlar hem keçi derisinden başka bir şey giymez hem de keçi etinden başka bir et yemezlerdi (ἐν αἰγείοισι δέρμασι κατακέονται καὶ κρέασιν αἰγείοισι χρῶνται). Öyleyse, bu afsuncuların dediği gibi, eğer bu şeyler gerçekten hastalığın ortaya çıkmasına neden oluyorsa ve bunlardan uzak durmak bir iyileşme sağlıyorsa, yani hem sağlığı veren hem de sağlığı bozan şey yiyecekse, yazara göre bu hastalıkta tanrısal olan hiçbir şey yoktur (οὐκ ἔστιν ἄρα ὁ θεὸς αἴτιος οὐδενὸς ... τοῦ δὲ θείου ἀφανίζεται ἡ δύναμις). Yazar bir sonraki bölümde de, bu görüş üzerinden fikir yürütmeye devam eder ve bu afsuncuların kendileri ile çeliştiklerini dile getirir. Ona göre, eğer bu tür bir uygulama hastalıkları iyileştirmeye yönelik bir yöntemse (τούτῳ τῷ τρόπῳ ἐγχειρέουσιν ἰῆσθαι ταῦτα τὰ νοσήματα), o zaman bu kişiler, insani yöntemler kullandıklarından, bu hastalıkları tanrısal ya da kutsal saymış

olmuyorlardı (οὐτε ἱερὰ νομίζειν εἶναι οὐτε θεῖα)²⁴¹. Yazar aynı konuya farklı bir açıdan daha yaklaşır: “Eğer bu kişiler kullandıkları büyülerle hastalıkları yok edebiliyorlarsa, aynı yöntemlerle insanları hasta da edebilirlerdi.” Yazarın kurduğu bu şart cümlesi kolayca çürütülebilir olsa da, bu cümle onun hastalığın tanrısallık olmadığını ortaya koyacağı bir savdır: Bu durumda hastalıkta tanrısallık bir neden yoktur, bu, insani bir şeydir (ὥστε μηκέτι τὸ θεῖον αἴτιον εἶναι, ἀλλὰ τι ἀνθρώπινον).

Bunlara ek olarak yazarın eleştirdiği diğer bir konu ise, afsuncuların tanrısallıkla ilgili söylemlerde bulunurken, kendilerinin çok üstün bir bilgiye sahip olduklarını öne sürmeleri ve kullandıkları yöntemlerle insanları aldatmalarıdır. Yazara göre, afsuncuların bu davranışı onların dindarlıklarının değil ancak dinsizliklerinin kanıtıdır (οἱ ταῦτ' ἐπιτηδεύοντες, δυσσεβέειν ἔμοιγε δοκέουσι καὶ θεοῦς οὐτε εἶναι νομίζειν)²⁴². Bunun kanıtı olarak yazar, bazı afsuncuların ayı yere indirebilecekleri ve güneşi karartabilecekleri gibi bir takım iddialarını dile getirir. Böylece yalnızca tanrıların yapmaya muktedir oldukları bu işleri kendilerinin de yapabileceklerini söyleyerek, tanrıları kontrol edebileceklerini ima etmiş olurlar. Yazar, afsuncuların bu hastalığı tanrısallık olarak adlandırmalarının temel nedenini geçim kaygısına bağlar, çünkü *De Morbo Sacro*'nun ikinci bölümünde de vurgulandığı gibi eğer hasta, afsuncuların tedavi yöntemleriyle tesadüfen kurtulursa, bu onlara ün getirecektir ve ün böyle bir ortamda para demektir.

²⁴¹ *Morb. Sacr.* 1.

²⁴² *Morb. Sacr.* 1.

Özetleyecek olursak, yazar epilepsinin diğer hastalıklardan daha kutsal ya da tanrısal bir hastalık olmadığını ortaya koymak için, bu hastalığın tanrısal olduğunu ileri süren afsuncuların tezlerini çürütür. Bunu yaparken de onların sözde tedavi yöntemlerinin tutarsızlıklarını ortaya koyar. Böylece kendi savını ortaya koymak için ortam yaratmış olur.

Yazarın ileri sürüdüğü ilk sav, bütün hastalıkların kalıtsal olduğu, epilepsinin de diğerleri gibi kalıtım yoluyla geçtiği ve sadece ağırkanlı (φλεγματοώδεσι) insanlarda görüldüğüdür. Yazar buradan yola çıkarak, hastalığın diğerlerinden daha tanrısal olmadığı konusunda bir saptamada bulunur: Eğer bu hastalık diğerlerinden daha tanrısal olsaydı, sadece ağırkanlı bünyelerde görülmezdi ve herkes bu hastalığa yakalanırdı (καίτοι εἰ θεϊότερόν ἐστι τῶν ἄλλων, τοῖσιν ἅπασιν ὁμοίως ἔδει γίνεσθαι τὴν νοῦσον ταύτην)²⁴³. Yazar, bunun diğer hastalıklarda olduğu gibi, beyindeki bir aksaklıktan ortaya çıktığını düşünmektedir (αἴτιος ὁ ἐγκέφαλος) ve bunun nedenini (προφάσιος), Lloyd'un hayal ürünü olarak adlandırdığı²⁴⁴, şöyle bir yapıyla açıklamaya çalışır²⁴⁵: Vücudun her tarafından iki tanesi kalın olmak üzere birçok ince damar geçmektedir. Bu iki kalın damardan biri, karaciğerden çıkarak aşağı doğru sağ ayağa giderken diğer bir parçası da yukarıya doğru sağ akciğere, oradan kalbe ve sağ kola doğru ayrılan bu damar beynin sağ tarafına geçer. Bu damara göre daha ince ve daha zayıf olan diğer kalın damar ise, dalaktan başlayıp vücudun sol tarafından ilerleyerek diğeriyle aynı yolu izler. Kanla

²⁴³ *Morb. Sacr. 2.*

²⁴⁴ Lloyd, *Magic, Reason, and Experience : Studies in the Origins and Development of Greek Science*, 21.

²⁴⁵ *Morb. Sacr. 3.*

beraber hava da taşıyan bu damarlar, vücudun ihtiyacı olan havayı alır ve bunu küçük damarlar aracılığıyla bütün vücuda dağıtır. Eğer hava damarlardan rahat bir şekilde geçemezse kişi hastalanır. İşte epilepsi, tıpkı diğer hastalıklardaki gibi, beyne hava gitmemesi sonucunda ortaya çıkar. Epilepside bunu tetikleyen şey ise, beyindeki mukus salgısıdır²⁴⁶. Eğer bu mukus normalden daha yoğun bir biçimde aşağı doğru akarsa beyne giden damarları tıkar ve bu da havanın damardan geçip beyne ulaşmasına engel olur. Böylece kişide çarpıntı, nefes darlığı, ağızda köpürme, bilinç kaybı, diş kenetlenmesi gibi belirtilerle birlikte epilepsi krizi açığa çıkar. Yazara göre, bu akıntının normalden daha yoğun olmasında dış etkenlerin de rolü bulunmaktadır. Bunlar sıcak, soğuk ve kuzey rüzgâridir, çünkü bu salgı, sıcağa maruz kaldıktan hemen sonra soğukla karşılaşır, yoğunlaşarak damarı tıkar ve böylece havanın geçmesini engeller. Bu ısı değişimini tetikleyen diğer etken de kuzey ve güney rüzgârlarıdır, çünkü bu rüzgârlar en güçlü ve birbirlerine çok zıt olan rüzgârlardır. Kuzey rüzgârları, havanın yoğunluğunu artırır ve mukus salgısını daha temiz ve berrak hale getirir. Bundan dolayı en sağlıklı rüzgârlar, yazara göre, bu rüzgârlardır. Güney rüzgârları ise beyinde bunun tam tersi bir etki yaratır.

Çalışmasının sonunda, yazar bir kez daha bu hastalığın diğer hastalıklarda olduğu gibi aynı nedenlerle (ἐκ τῶν αὐτῶν προφασίων) ortaya çıktığını yani soğukun, güneşin (sıcak), düzensiz ve asla dinmeyen rüzgârların, insanların sağlıklarında etkili olduğunu söyler²⁴⁷. Yazara göre, bütün bunlar tanrısaldir, bundan dolayı bu hastalığı diğer hastalıklardan daha tanrısal saymaya gerek yoktur, bütün bunlar hem tanrısal hem de insani şeylerdir (Ταῦτα δ' ἐστὶ θεῖα, ὥστε μηδὲν

²⁴⁶ *Morb. Sacr.* 3.

²⁴⁷ *Morb. Sacr.* 18.

διακρίνοντα τὸ νοῦσημα θειότερον τῶν λοιπῶν νοουσημάτων νομίζειν, ἀλλὰ πάντα θεῖα καὶ ἀνθρώπινα πάντα). Her birinin kendine özgü bir doğası (φύσιν) ve kendi içinde bir gücü (δύναμιν) vardır. Bunların yanında yazarın diğer savı ise bu hastalığın iyileştirilebilir olduğudur ve bunu sağlayacak şey de hastalığa neden olan şeyin kendisidir.

Yazar, rakiplerinin aksine, epilepsiyi bedensel bir olay olarak görür ve çevresel koşulların insan vücudundaki etkilerini ortaya koyarak, bu hastalığın nasıl meydana çıktığını kuramsal ve sistemli bir şekilde açıklamaya çalışır. Lloyd, onun bu yaklaşımının arkasında sistemli bir gözlemin ve dikkatli bir araştırmanın olduğunu belirtir²⁴⁸. Hatta bunlar, basit birer araştırma olmanın ötesinde yazarı bu hastalığın tanrıdan gelmediği sonucuna götürecek kanıt niteliği taşırlar. Bunlar içinde en önemli olanı belki de yazarın bu hastalığa eğilimli olduğunu söylediği keçiler üzerinde yaptığı çalışmadır²⁴⁹. Yazara göre, eğer bir keçinin kafatasını keserseniz ve beynine bakarsanız onun ıslak, sıvıyla dolu ve kötü kokulu olduğunu görürsünüz. İşte yazarın beyinde gördüğü bütün bu belirtiler, epilepsinin beyindeki mukus salgısından kaynaklandığının kanıtıdır ve durum böyleyken tanrılar bu hastalığın sorumlusu olamazlar. Bundan dolayı yazar, kendi savının temelleri olan *physis* ve *aitia* ya da *prophasis* kavramlarını bir araya getirir. Yani her şey neden sonuç ilişkisi içindedir

²⁴⁸ Lloyd, *Magic, Reason, and Experience : Studies in the Origins and Development of Greek Science*, 22-24.

²⁴⁹ *Morb. Sacr.* 11.

ve hiçbir şey doğadan bağımsız bir şekilde ortaya çıkmaz²⁵⁰. Dolayısıyla hastalıklar da tanrısal müdahalelerle değil, doğal nedenlerle meydana gelirler.

Ancak yazarın sonuç bölümündeki bir cümlesi, onun bir yandan bütün hastalıkların nedeninin doğal olduğunu bir yandan da bu savının tersini düşündüğünü aklımıza getirir. Yazar, yukarıda da belirttiğimiz gibi, insanların sağlıklarını etkileyen soğuk, güneş ve rüzgârların tanrısal olduklarını ve bundan dolayı epilepsinin diğer hastalıklardan daha tanrısal olmadığını dile getirir ve bunların hem tanrısal hem de insani şeyler olduğunu vurgular. Yazar bir taraftan rakiplerinin tanrıları yardıma çağırdıkları tedavi yöntemlerini eleştirirken, diğer taraftan kendisinin ortaya koyduğu görüşün içine tanrısallığı yerleştirir. Yazarın söylemi ilginçtir: “Bu hastalık diğerlerinden daha tanrısal değildir.” Yani bu, hastalıkta tanrısal bir yanın bulunduğunu söylemenin başka bir yoludur. Peki, yazarın çelişkili görünen bu tutumu nasıl açıklanabilir? J. Jouanna buna kabul edilebilir bir bakış açısıyla yaklaşır²⁵¹. Ona göre, *De Morbo Sacro*'nun yazarı, epilepsinin tanrıdan gelen bir hastalık olduğunu reddettiği bu görüşleriyle M.Ö. 5. yüzyıl düşünürlerin sık sık karşısına çıkan tanrı tanımazlık suçlamalarına adım adım yaklaşmıştır. Bu nedenle yazar, rakiplerine dinsizlik ve tanrı tanımazlık suçlamasında bulunarak, kendisini böyle bir durumla karşılaşmaktan korumayı amaçlamıştır. Ayrıca tanrısallık kavramının da etkisini doğa kavramı içinde yok ederek (*assimilating*) kendi görüşünü korumaya devam etmiştir. Böylece bütün bu şeyler hem tanrısal hem de

²⁵⁰ Lloyd, *Magic, Reason, and Experience : Studies in the Origins and Development of Greek Science*, 26.

²⁵¹ Jacques Jouanna, "The Birth of the Western Medical Art," *Şurada: Western medical thought from antiquity to the Middle Ages*, ed. Mirko D. Grmek, Bernardino Fantini, ve Antony Shugaar (Cambridge: Harvard University Press, 1998), 41.

insani olacaktır²⁵². Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Jouanna'nın bu bakış açısı kabul edilebilirdir, çünkü Garrison'un belirttiği gibi, *De Morbo Sacro*'nun hastalığın tanrıdan gelmediğini iddia ettiği düşünce yapısı, ortaçağın hekimlerinde bir nefret uyandırmıştır²⁵³. Antik çağın dine bakış açısı ortaçağ kadar tutucu olmasa da, Sokrates'in neyle suçlandığı ve başına ne geldiği düşünülürse, yazarın karşılaşacağı tehlike daha iyi anlaşılabilir. İşte, *De Morbo Sacro*'nun tıp alanında olağanüstü olana karşı takındığı bu tavrı, Thukydides tarih alanında olağanüstü olana karşı sessizliğini koruyarak sürdürmüştür.

Thukydides'in olağanüstü olana karşı tutumunu daha iyi ortaya koymak için ilk önce çağdaşı olan Herodotos'un tarihinde yer alan olağanüstü olanın (tanrıların, kehanetlerin vb.) olaylara müdahalesine kısaca bir göz atalım²⁵⁴. Herodotos'un Kroisos anlatısı, tanrıların olaylara müdahale edebileceği inancını gösteren en iyi örneklerden biridir. Bu anlatı içindeki ilk örneğimiz Kroisos'un oğlu Atys'ün ölümüdür²⁵⁵. Kroisos, rüyasında oğlu Atys'ün bir mızrak ile öldürüldüğünü görür ve bunun üzerine oğlunun başına bir şey gelmesinden korkarak onu hem başında bulunduğu Lydia ordusuna komuta etmekten alıkoyar hem de ülkedeki bütün

²⁵² Yine Hippokratik Corpus'ta *De aere, aquis et locis*'in sergilediği benzer yaklaşım için bkz. Lloyd, *Magic, Reason, and Experience : Studies in the Origins and Development of Greek Science*, 27-28.

²⁵³ Garrison, 98.

²⁵⁴ Emily Baragwanath, *Motivation and Narrative in Herodotus*, Oxford Classical Monographs (Oxford ; New York: Oxford University Press, 2008): "*Divine causation represents a crucial aspect of explanation in the Histories...*"; John Gould, *Herodotus* (New York: St. Martin's Press, 1989), 67-76; 80-81; Herodotus'un tarihsel olayların açıklamasında kullandığı yöntemler için bkz. Donald Lateiner, *The Historical Method of Herodotus* (Toronto ; Buffalo: University of Toronto Press, 1991), 196-210; Kenneth H. Waters, *Herodotus, the Historian : His Problems, Methods, and Originality* (Norman: University of Oklahoma Press, 1985), 96-118.

²⁵⁵ *Hdt.* 1.34-45. Gould, bu örnekten yola çıkarak ve Mabel Lang'ı haklı bularak, tanrısal kıskançlığın Herodotos tarafından tarihsel bir neden olarak görülmediğini dile getirir, bkz. Gould, 79-80.

mızrakları toplatır. Ancak bunların hiçbiri onun ölümünün önüne geçemez. Bir gün Sardes'e ellerine kardeşinin kanı bulaşmış olan Gordias oğlu Adrastos gelir ve Kroisos'tan kendisini bu yaptığı kötülükten arındırarak yanına konuk olarak almasını ister. Kroisos onun bu isteğini kabul eder ve zamanla ona o kadar çok güvenir ki Mysia Olympos'undaki tarlalara musallat olmuş dev bir yaban domuzundan kurtulmak için, halk kraldan yardım istemeye geldiğinde, bu domuzu avlamak için ava katılacaklar arasında yer alan Atys'ü kollasın diye Adrastos'u görevlendirir. Ancak işler beklendiği gibi gitmez ve işlediği kötülüklerinden kralın elleriyle arındırılan Adrastos yanlışlıkla Atys'ü mızrak ile vurarak öldürür. Kroisos'un korktuğu şey başına gelmiştir. Kroisos'un tavrı burada bahsetmeye değerdir: Adrastos gerektiği gibi cezalandırılmayı beklerken Kroisos ona merhamet eder ve bu olayın sorumlusunun Adrastos'un kendisi olmadığı, bu işin gerçek sorumlusunun gelecekte böyle bir olayın gerçekleşeceğini önceden söyleyen bir tanrı olduğunu ileri sürer (Εἶς δὲ οὐ σύ μοι τοῦδε τοῦ κακοῦ αἴτιος... ἀλλὰ θεῶν κού τις, ὅς μοι καὶ πάλαι προεσήμαινε τὰ μέλλοντα ἔσεσθαι)²⁵⁶. Kroisos'a göre, bu olaya neden olan (αἴτιος) şey tanrının ta kendisidir. Herodotos anlatısının başında bu felaketin tanrıdan geldiğini açıkça ortaya koymaktadır (ἐκ θεοῦ νέμεσις)²⁵⁷ ve bu anlatıya kendi düşüncesini de ekleyerek (ὡς εἰκόσαι) tanrıdan gelen bu felaketin Kroisos'un *hybris*inden kaynaklandığını ileri sürer. Bu eklentiyle tarihçi bu felaketin tanrıdan geldiğini kabul etmiş görünür. Böylece Kroisos'un düşüncesi ile tarihçinin düşüncesi aynı düzlemde buluşur: Neden tanrıdır.

²⁵⁶ Hdt. 1.45.

²⁵⁷ Hdt. 1.34.

Kroisos anlatısı içinde, tarihsel olan daha belirgin bir örnek ise Kroisos'un Kyros'a karşı savaş açma kararıdır²⁵⁸. Anlatının başında tarihçi, Kroisos'un Kyros üzerine sefere çıkması için iki neden gösterir. Bunlardan biri Kyros'un yendiği Astyages'in intikamını almak²⁵⁹, diğeri ise Persleri büyük bir devlet olmadan önce durdurmadır. Kroisos bu planının sonuçlarını önceden doğrulamak için iyi bir kehanet merkezi arama çalışmalarına girer ve sonunda Delphoi'deki tanrı Apollon'un yeterli güvenilirliğe sahip olduğuna kanaat getirir. Planının sonuçlarını tanrıya danıştığında ise aldığı cevap ilginçtir; eğer Perslerle savaşa girerse büyük bir imparatorluk devrilecektir²⁶⁰. Ancak Delphoi'nin krala cesaret veren bu açıklaması onun sonunu hazırlayacaktır ve Kyros ile girdiği savaş sonucunda yenilerek onun tutsağı olacaktır. Bizim için can alıcı olan bölüm bundan sonrasındır. Kyros, Kroisos'u canlı canlı yakmaktan vazgeçtikten sonra onunla girdiği sohbette kendisinin topraklarına karşı onu sefere çıkmaya hangi *insanın* ikna ettiğini sorduğunda (τίς σε ἀνθρώπων ἀνέγνωσε) aldığı cevap ilginçtir: “Bunların nedeni beni sefere çıkmaya zorlayan Yunanların tanrısıdır (αἴτιος δὲ τούτων ἐγένετο ὁ Ἑλλήνων θεὸς ἐπάρατος ἐμὲ στρατεύεσθαι)²⁶¹. Atys olayında olduğu gibi, Kroisos için suçlu bir kez daha tanrıdır. Ancak anlatı bununla bitmez. Kroisos, Kyros'un izniyle tanrının niçin kendisini yanlış yönlendirdiğini bir kez daha tanrıya sorduğunda “talihten kaçmanın mümkün olmadığı (τὴν πεπωμένην μοῖραν ἀδύνατά ἐστι ἀποφυγεῖν)” cevabını alır. Başka bir deyişle Kroisos'a bütün bir anlatı

²⁵⁸Hdt. 1.46-70. Lateiner bu anlatıda tanrının müdahalesini reddeder ve Herodotos'un anlatı sonundaki yorumunu göz önüne alarak (1.92) Kroisos'un yenilgisinin stratejik bir hata olduğunu ileri sürer, bkz. Lateiner, 208. Ayrıca bkz. Gould, 122.

²⁵⁹ Hdt. 1.45; 73-74.

²⁶⁰ Hdt. 1.53.

²⁶¹ Hdt. 1.87.

boyunca yol veren kader tanrıçasıdır (Μοῖρα), kral daha önceden belirlenmiş olan kaderinin önüne geçemez ve onun kurbanı olur. Dolayısıyla olaylarda bir kez daha tanrının müdahalesi ortaya çıkar.

Spartalı Kleomenes anlatısı konumuza daha yakın bir örnektir²⁶². Herodotos'un anlatısına göre, Sparta kralı Kleomenes, Lakedaimonialıların izniyle Sparta'ya geri döndüğü zaman aklı yerinde değildir ve bu nedenle hem çevresindekilere hem de kendisine zarar vermektedir (Κατελθόντα δὲ αὐτὸν αὐτίκα ὑπέλαβε μανίη νοῦσοσ)²⁶³. Tarihçi anlatısının başında Kleomenes'in aklını kaçıрма nedenleri hakkında ileri sürülen üç görüşü dile getirir. Bu görüşlerden ilki Yunanların genel görüşüdür; bu inanışa göre, Kleomenes'in aklını kaçırmasının arkasında yatan sebep, onun Demaratos'u krallıktan indirmek için hazırladığı düzenin bir parçası olarak Pythia'ya rüşvet vermesidir²⁶⁴. İkinci görüş Atinalıların görüşüdür; Atinalılara göre, Kleomenes, Eleusis'i ele geçirdikten sonra oradaki kutsal ormanın ağaçlarını kesmiş ve böylece Eleusis tanrıçalarını kızdırmıştır. Üçüncüsü ise, Argosluların görüşüdür; savaş sırasında Kleomenes, Kahraman Argos'un kutsal alanına sığınmış olan Argosluları, kutsal alandan zorla çıkartmıştır ve hepsini öldürmüştür. Bununla da yetinmeyip kutsal alanı yaktırmıştır. Anlatısının sonuna doğru tarihçi bu üç görüşün dışında Spartalıların görüşünü de dile getirir²⁶⁵. Ancak bu görüş diğerlerinden çok farklıdır. Spartalılar onun aklını yitirmesini, daha önce işlediği günahların sonucunda tanrıdan gelen bir hastalık olarak değil, tamamıyla Kleomenes'in şarabı su katkısız içmesinin bir sonucu olarak görürler

²⁶² *Hdt.* 6.74-84.

²⁶³ *Hdt.* 6.75.

²⁶⁴ Kleomenes ve Demaratos arasındaki çekişme için bkz. *Hdt.* 6.61-73.

²⁶⁵ *Hdt.* 6.84.

(Αὐτοὶ δὲ Σπαρτιῆταί φασι ἐκ δαιμονίου μὲν οὐδενὸς μανῆναι Κλεομένεα). Tarihçi anlatısının sonunda kendi düşüncesini de dile getirerek Kleomenes'in akıl sağlığını yitirmesini onun Demaratos'a yaptıklarının bir sonucu olarak görür (ἐμοὶ δὲ δοκέει τίσιν ταύτην ὁ Κλεομένης Δημαρήτω ἐκτεῖσαι)²⁶⁶. Sonuç olarak, tarihçi temel olarak iki görüş arasından –tanrıdan gelen bir hastalık ya da değil- tercihini yapmış ve zamanında işlediği günahların bir sonucu olarak hastalığın tanrıdan geldiği yönündeki kendi fikrini açıklamıştır. Bu örnekler, elbette, Herodotos'un olağanüstü ve nedensellik arasında kopmayan, sıkı bir bağ kurduğu anlamına gelmez ancak, tarihçi ister inansın ister inanmasın ya da görevi λέγειν τὰ λεγόμενα olsun, bu anlatılar onun tarihinde kendilerine yer bulmuştur; tanrılar, kehanetler veya rüyalar olayların nedeni olabilirler. Buradaki temel unsur Herodotos'un bu tür anlatıları reddetmesi ya da kabul etmesi değil, tarihinde bunlara yer vermesidir.

3.3.3 Thukydides ve Olağanüstü Karşısındaki Sessizliği

Bilim insanları, Thukydides'in *Tarih*'inde olağanüstü olanın yer bulması üzerine çeşitli tezler ortaya atmışlardır. Bu konuda üç ana görüş hâkimdir. Bunlardan ilki Thukydides'in tarihinde olağanüstü olana yer olmadığıdır. 20. yüzyılın başlarıyla birlikte - kuşkusuz daha önce de²⁶⁷ - bilim insanları sık sık Thukydides'in tarihinin akılcı ve gerçekçi yanından söz etmeye başlamışlar ve bunun sonucu olarak Thukydides'in, doğaya ve insana özgü olmayan şeylere –tanrılar, kehanetler vb.-

²⁶⁶ Herodotos'un tarihinde τίσις'in rol oynadığı başka olaylar için bkz. Lateiner, 206.

²⁶⁷ Cornford'un "we are told" cümlesiyle bu görüşün daha önce de bilim insanları arasında geçerli olduğu anlaşılmaktadır, bkz. Francis Macdonald Cornford, *Thucydides Mythistoricus* (London: E. Arnold, 1907), 216.

tarihinde yer vermediği sonucuna varmışlardır²⁶⁸. Hiç kuşku yok ki onları böyle düşünmeye iten temel neden, M.Ö. 5. yüzyılın şairleri oyunlarında ya da Herodotos tarihinde tanrılara sayısız atıflarda bulunurken Thukydides'in tanrılar konusundaki sessizliği²⁶⁹. Hatta Thukydides'in bu sessizliği bazı bilim insanlarının zihninde onun tanrı tanımaz olabileceği düşüncesini bile yaratmıştır. Ancak zamanla bu görüşe karşıt olan ve Thukydides'in tarihinde olağanüstü olanın önemli bir yer tuttuğunu ileri süren yeni tezler ortaya atılmıştır²⁷⁰. Bu tezi kanıtlarıyla ilk ortaya atan Oost, Thukydides'in çağdaşı olan Herodotos'un tarihinde olağanüstü şeylere yer verirken Thukydides'in böylesi şeyleri bir kenara bırakmasının zor olabileceğini dile getirerek olağanüstü olanın *Tarih*'te farklı seviyelerde etkisi olduğunu iddia eder²⁷¹. Oost, özellikle Thukydides'in *Tarih*'inde geçen kehanetlerden yola çıkarak bir sonuca varmaya çalışır ki bu fikri savunan başka araştırmacılar da çoğunlukla aynı yöntem üzerinden gitmişlerdir²⁷². Bu görüşü savunanlardan biri de, Thukydides'in

²⁶⁸ F. E. Adcock, *Thucydides and His History* (Cambridge: Cambridge University Press, 1963), 55-56; J. B. Bury, *The Ancient Greek Historians* (New York: The Macmillan Company, 1909), 125; Cochrane, 1-2; Cornford, 216; Finley, *Thucydides*, 310-312; Theodor Gomperz, *Greek Thinkers: A History of Ancient Philosophy*, vol. 1 (London: J. Murray, 1906), 509-512; George Beardoe Grundy, *Thucydides and the History of His Age*, vol. 2 (Oxford: Blackwell, 1948), 33.

²⁶⁹ Gregory Crane, *The Blinded Eye : Thucydides and the New Written Word*, Greek Studies (Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 1996), 163-164.

²⁷⁰ William D. Furley, "Thucydides and Religion," *Şurada: Brill's Companion to Thucydides*, ed. A. Rengatos ve A. Tsakmakis (Leiden Boston: Brill, 2006); Borimir Jordan, "Religion in Thucydides," *Transactions of the American Philological Association* 116, no. (1986); Nanno Marinatos, "Thucydides and Oracles," *The Journal of Hellenic Studies* 101, no. (1981); Stewart Irvin Oost, "Thucydides and the Irrational: Sundry Passages," *Classical Philology* 70, no. 3 (1975).

²⁷¹ Oost: 186;196.

²⁷² Oost, Thukydides'in kehanetleri yok saymadığını gösteren en belirgin kanıt olarak Pelargikon'un işgal edilmesini yasaklayan Delphoi kehanetini gösterir (2.17.1-2) ve Thukydides'in bu kehanete yer verirken προήδει (önceden gördü) fiilini kullandığını ve böylece tarihçinin kehanetlerin önceden görebileceği olasılığını kabul ettiğini, dolayısıyla da kehanetleri kabul ettiğini ileri sürer, bkz. Ibid.:

kehanetlerin içeriğinden çok kehanetlerden yola çıkarak onları yorumlamakla ilgilendiğini ortaya koymaya çalışan Marinatos'tur. Marinatos'un sonuç olarak Thukydides'in kehanetlerin belirsizliği hakkındaki tutumunun kendi zamanının koşullarıyla uyduğuna dile getirir²⁷³. Hiç kuşku yok ki bu görüşler arasında kehanetlerden tam kopamasa da diğerlerinden farklı bir yaklaşım sergileyen çalışma Furley'inkidir. Furley'in iddiasına göre, Thukydides, dini *Tarih*'indeki karakterlerin başarı ya da başarısızlıklarına göre onların dinsel tutumlarını belirleyen psikolojik bir unsur olarak *Tarih*'ine sokmuştur²⁷⁴. Üçüncü görüş ise, günümüzün önde gelen Thukydides araştırmacılarından olan Hornblower tarafından birçok kez ortaya atılmış olan Thukydides'in olağanüstü olanı ne tam olarak reddettiği ne de onun tarihinde önemli bir rol oynadığıdır; sadece ve sadece din ile ilgili bölümler en aza indirilmiştir²⁷⁵. Bunu şöyle de açabiliriz: Tarihçi için, tanrılar olsun ya da olmasın savaş artık Homeros'ta ya da Herodotos'ta olduğu gibi tanrıların olaylara müdahale ettiği bir olay değil, onlardan sıyrılmış bir şekilde sadece insanların pasif ya da aktif rol oynadıkları, insana özgü bir olaydı. Ancak tarihçi için yanlış olan şey, M.Ö. 5. yüzyıl Atina'sında din, yaşamın her anında yer alırken²⁷⁶ tarihçinin bunlara hiç değinmemesi ya da bunları açıkça tamamıyla reddetmesi olurdu. Onun için doğru

188: "Nevertheless, modern scholars are reluctant to face this obvious conclusion.". Ayrıca bkz. Marinatos: 139-140. Fiil üzerine yapılan yorumlar için bkz. Hornblower, *A Commentary on Thucydides*, 270.

²⁷³ Marinatos: 140.

²⁷⁴ Furley, 438.

²⁷⁵ Hornblower, *Thucydides*, 30;182-184; Simon Hornblower, "The Religious Dimension to the Peloponnesian War, or, What Thucydides Does Not Tell Us," *Harvard Studies in Classical Philology* 94, no. (1992): 169-170. Ayrıca bkz. Crane, 164-165; Lateiner, 198.

²⁷⁶ Yunan dünyasında dinin rolü için bkz. Emily Kearns, "Religious Practice and Belief," *Şurada: A Companion to the Classical Greek World*, ed. Konrad H. Kinzl (Malden: Blackwell Publishing, 2006), özellikle s. 311-312.

olan şey olayları doğru bir şekilde olduğu gibi vermektir; eğer Nikias, bir güneş tutulmasından sonra kehanete danışıp yola çıkmayı ertelediye bunu anlatmak gerekiyordu, çünkü Nikias herhangi bir Atinalının sergileyebileceği tavrı sergiliyordu ve tarihçi de bunu çok iyi biliyordu (7.50.4).

Atina'daki salgın Thukydides'in olağanüstü olandan hem uzak durduğunu hem de tarihçinin Hippokratik teorileri nasıl kullandığını gösteren en iyi örneklerden biridir²⁷⁷. Aynı anlatı içinde buna iki farklı açıdan yaklaşabiliriz: Birincisi salgının nedeni hakkında üstü örtülü olası bir Hippokratik yaklaşım, ikincisi ise tarihçinin salgınla ilgili kehanetlere alaycı yaklaşımı. Ayrıca salgın anlatısından ayrı olarak Thukydides'in doğa olaylarına bakışı da onun tavrını ortaya koyacaktır.

Thukydides salgının nedenleri üzerine sessiz kalacağını dile getirmeden önce, salgın hakkında genel bir inancı ὡς λέγεται sözcelemesiyle dile getirir²⁷⁸: Salgın

²⁷⁷ Lloyd, Thukydides'in *Tarihinde* böyle bir salgına yer vermesinin dört ana nedeni olduğunu söyler, bkz. Lloyd, *In the Grip of Disease : Studies in the Greek Imagination*, 121.: "First it was an attempt factor in the war, which led, secondly to moral degradation and depression. Thirdly it gives Thucydides a chance to show that he knows as much about this as any doctor. Fourthly and mosy importantly, it provides him with a model for objective –"scientific"-historiography, for history (broadly) repeats itself (as human nature remains the same) just as diseases do."

²⁷⁸ Bu salgının hangi hastalık olabileceği konusunda birçok görüş ortaya atılmıştır, genel olarak bkz. Holladay ve Poole. Birçok olasılık içinden bir tanesi de tifoydu ki Gomme bu olasılığı çok önceden dile getirmişti, bkz. Gomme, *A Historical Commentary on Thucydides*, 150-153. Son kazılarda ele geçen seramik parçalarından tarihlenmesi mümkün olan bir gömü çukurunda ele geçen bir diş üzerinde yapılan DNA araştırmaları bu hastalığın tifo (*typhoid fever*) olma olasılığını güçlendirmiştir, bkz. M. J. Papagrigorakis ve diğerleri, "DNA examination of ancient dental pulp incriminates typhoid fever as a probable cause of the Plague of Athens," *International Journal of Infectious Diseases* 10, no. 3 (2006). Tifo bakterisinin kirli su ve yiyecekler aracılığıyla insana geçtiği bilinmektedir ve Atina'daki salgının ortak kullanılan su kaynaklarından ortaya çıkmış olabileceğini Holladay ve Poole söylemiştir, bkz. Holladay ve Poole: 292. Yukarıdaki akıl yürütmemde ben de bu olasılıktan yola

Etiyopya’da ortaya çıkmış ve oradan Mısır’a ve Libya’ya sıçramıştır ve son olarak da Pers kralının topraklarında görülmüştür. Peki, salgının nedenleri hakkında sessiz kalacağını bildiren tarihçi bu görüşe niçin yer verir? Edilgen çatıda belirtilen bu düşüncenin sahibi kimdir? Bunların yanıtını vermek kolay olmasa da Thukydides’in zihninde salgın ve coğrafya arasında bir bağlantı olduğu ileri sürülebilir²⁷⁹. Bu bağlantı nedir? Bunun izini sürebilmemizi sağlayacak ipucunu Strabon’un *Geographika* adlı eserinde bulabiliriz. Strabon, Libya’nın coğrafyasından bahsettiği bölümde, Mısır’da salgın çıkması hakkında Poseidonios’un görüşüne yer verir²⁸⁰. Poseidonios’a göre, Libya’da olduğu gibi Etiyopya’nın da kuzey bölgeleri yağış almaz ve bundan dolayı sık sık kuraklık olur ve kuraklık da salgın hastalıklara sebep olur (μη γὰρ κατομβρεῖσθαι τοῖς ἀρκτικοῖς μέρεσι, καθάπερ οὐδὲ τὴν Αἰθιοπίαν φασί· διὸ πολλάκις λοιμικὰ ἐμπίπτειν ὑπὸ ἀνέμων). Buna ek olarak yazar aynı dönemde durgun suların çamurla dolduğunu da belirtir (τὰς λίμνας τελαμάτων πίμπλασθαι). Daha sonra Strabon bölgenin bazı bölgelerinin nemli bazı bölgelerinin daha kuru olduğunu söylediği yerde, Poseidonios’un ne demek istediğine açıklık getirir ve asıl kastetmek istediği şeyin güneş ışınlarının etkisi olduğunu söyler. Kısacası anlatıda yazar sıcaklık, kuraklık ve salgın arasında sıkı bir ilişki kurar. Araştırmamıza Diodorus Siculus’un anlatısı ile devam edelim. Evrensel tarih yazma girişiminde bulunan Diodorus kendinden önceki yazılı kaynaklarda geçen olayları da tarihine kendi bakış açısı ile dâhil eder. Bu olaylardan birisi de bizim konumuz olan

çıkarak Thukydides’in *De aere, aquis et locis* adlı eserine bir çeşit atıf yaptığını ortaya koymaya çalıştım.

²⁷⁹ Kosak, 49: "Thus, Thucydides may be indicating an adherence to the belief that geography plays an important role in disease causation."

²⁸⁰ Str. 17.3.10.

Atina'daki salgındır²⁸¹. Tarihçi Atina'daki her iki salgından da bahseder ancak sadece ikinci salgını nedenleriyle ortaya koyar ve ona göre salgının nedenleri şunlardır: Kışın daha önce yağmış olan yağmur suları (ὄμβρων) toprağın su içinde kalmasına neden olur. Yağmur suyunun çoğunu emen düz alanların birçoğu sığ su birikintisi oluşturur (λιμνάσαι) ve bu durağan su birikintileri bataklığa benzer (παροπλησίως τοῖς ἐλώδεσι) bir görünüm alır. Yazın bu su birikintilerinin ısı artınca da (θερμαινομένων δ' ἐν τῷ θέρει τούτων) bu taze olmayan su birikintisinden yoğun ve kötü kokulu bir buhar çıkar ve buhar da çok miktarda havayı kirletir. Diodorus'un yaklaşımı Poseidonios'un yaklaşımı ile benzerlik gösterir; Sıcaklığın artması, sulak alanların bataklık haline gelmesi ve sonuç, salgın hastalık. İklim, coğrafya ve hastalıklar arasında ilişki kuran ve Thukydides ile çağdaş olan *De aere, aquis et locis*'in yazarı da benzer bir yaklaşım sergiler ve çamurlu, durağan suların (ἐστὶν ἐλώδεα καὶ στάσιμα καὶ λιμναῖα) yaz mevsiminde sıcak, yoğun ve kötü kokulu olduğunu söyler (τοῦ μὲν θέρους εἶναι θερμὰ καὶ παχέα καὶ ὀδμὴν ἔχοντα). Hatta yazar bunları bir zorunluluk (ἀνάγκη) olarak ileri sürer²⁸². Ayrıca yazar bu suların yazın (τοῦ θέρους) salgın hastalıklara neden olabileceğini de vurgular (ἐμπίπτουσι). Yazarın değindiği diğer bir konu da yağmur sularıdır²⁸³. Yazara göre, yağmur suları en hafif, en tatlı ve en temiz su olmasına rağmen bütün sular içinde güneşten etkilenip en çabuk bozulan (σῆπεται τῶν ὑδάτων τάχιστα) ve en kötü kokan (ὀδμὴν ἴσχει πονηρὴν τὸ ὄμβριον) sulardır. Bu veriler ışığında Thukydides'in anlatısına geri dönersek, tarihçinin tutumunu daha iyi anlayabiliriz.

²⁸¹ D.S. 12.45.2; 58.3-5.

²⁸² *Aër.* 7.

²⁸³ *Aër.* 8.

Thukydides 1.23.3'te bir salgının tarihinde yer alacağına dair ipuçlarını vermiştir. Tarihçi savaşla birlikte tarihte o zamana kadar görülmemiş şiddette depremlerin ve o zamana kadar kaydedilmiş depremlerden çok daha fazla sayıda güneş tutulmasının olduğunu bildirir. Bunlara ek olarak bu dönemde büyük kuraklıklar olduğundan (ἀρχμοί τε ἔστι παρ' οἷς μεγάλοι), kuraklığın ardından da hem kıtlığın (λιμοὶ) hem de salgın hastalıkların (λοιμώδης νόσος) geldiğinden bahseder. İlginç olan şey tarihçinin yukarıdaki örneklerimizde olduğu gibi bu olaylar arasında ilişki kurmasıdır; kıtlığın ve salgın hastalığın çıkış nedeni tarihçiye göre, kuraklıktır. Salgın ve kuraklık arasında bir ilişki olduğunu gösteren en belirgin şey Thukydides'in kullandığı ἀπό ilgecidir; büyük kuraklıklar olmuştur ve bunlardan dolayı da (ἀπ' αὐτῶν) hem kıtlık hem de salgın hastalıklar ortaya çıkmıştır²⁸⁴. Böylece, Poseidonios ve Diodorus'un salgının nedenleri üzerine söyledikleri Thukydides'in söyledikleriyle örtüşür; bütün anlatılarda kuraklık salgının ortaya çıkmasındaki temel etkidir. Kuraklığın ortaya çıkmasında rol oynayan sıcaklık etkenine gelince 2.47'deki salgın anlatısına dönmemiz gerekir. Thukydides salgının başladığı zamanın yazın başlangıcı (τοῦ δὲ θέρους εὐθὺς ἀρχομένου) olduğunu söyler. Dolayısıyla Yunanistan'da hava sıcaktır. Tarihçi 2.52.2'de Atina'daki salgın sırasında havanın sıcak olduğunu bir kez daha dile getirir (ὥρα ἔτους²⁸⁵). Anlatı bir kez daha iklim koşulları bakımından diğer örneklerle uyusmaktadır²⁸⁶. Diğer bir

²⁸⁴ Hiçbir Thukydides açıklaması, ne Gomme'ninki ne de Hornblower'inki, ἀπό ilgecinin yarattığı bu detaya değinmez.

²⁸⁵ Bu tümce için bkz. Gomme, *A Historical Commentary on Thucydides*, 158.

²⁸⁶ Salgının sadece yaz mevsiminde ortaya çıktığına karşı tez olarak ikinci salgının kış mevsiminde ortaya çıktığı gösterilebilir (3.87.1: Τοῦ δ' ἐπιγιγνομένου χειμῶνος). Ancak Thukydides ikinci

benzerlik ise durgun su olayıdır. Thukydides'te diğer yazarlarda görülen durgun su örneklerine benzer bir örnek yoktur ancak salgın anlatısında tarihçi hasta olanların ateşlerinden ve susuzluk hislerinden dolayı kendilerini kuyuların içine attıklarını söyler (2.49.5: ἔδρασσαν ἐς φρέατα; 2.52.2: ἐκαλινδοῦντο καὶ περὶ τὰς κρήνας ἁπάσας). Plinius'un bu tip sular hakkında verdiği bilgi aydınlatıcı olacaktır²⁸⁷. Plinius, sarnıç ya da kuyu sularından bahsederken hekimlerin bu suların sertliğinden dolayı insan boğazına ve bağırsaklarına zarar verdiğini söylediklerini bildirir. Bunun da ötesinde hekimlere göre, bu sulardan daha çamurlu ve içinde daha fazla böcek barındıran bir su kaynağı bulmak imkânsızdır. Plinius'un anlatısı, yazın beklemiş suların nasıl olabileceği konusunda *De aere, aquis et locis*'in anlatısıyla benzerlik göstermektedir. Longrigg, iyi bir açıdan olaya bakar ve özellikle bu salgın sırasında Atina'daki sarnıçların inşası konusunda yeni bir girişimin olduğunu ileri sürmenin yanlış olmayacağını söyler²⁸⁸. Antik çağda içilemez nitelikte olan suların içme dışında sulama gibi amaçlar için kullanıldığı bilinmektedir. Ancak Perikles'in stratejisi gereği Atina nüfusunun çok fazla artması bu tip içilemez nitelikte olan suların da insanlar tarafından tüketilmek zorunda kaldığını düşündürmektedir²⁸⁹. Konumuzdan daha fazla uzaklaşmadan benzerlikleri toparlayacak olursak, *De aere, aquis et locis*'in yazarının yazın sıcaklıkla birlikte durgun suların, özellikle de

salgından bahsederken birinci salgının aslında hiçbir zaman tam olarak bitmediğini sadece etkisinin azaldığını söyler (ἐκλιπούσα μὲν οὐδένα χρόνον τὸ παντάπασιν, ἐγένετο δὲ τις ὁμῶς διοκωχή).

²⁸⁷ *Nat.* 31.21.

²⁸⁸ James Longrigg, "Death and Epidemic Disease in Classical Athens," *Şurada: Death and Disease in the Ancient City*, ed. Valerie M. Hope ve Eireann Marshall (London ; New York: Routledge, 2000), 59-60. Crouch'un çalışması Longrigg'in bu tezini doğrulamaktadır, bkz. Dora P. Crouch, *Water Management in Ancient Greek Cities* (New York: Oxford University Press, 1993), 318.

²⁸⁹ Thukydides'in kendisi de birçok kez kalabalıktan dolayı ölümlerin arttığını belirtmektedir (2.52.1; 54,5).

yağmur sularının çok çabuk bozulabileceği teorisi Thukydides'in anlatısı ile örtüşmektedir. Hiç kuşku yok ki Thukydides'in anlatısında salgının kesin olarak kuraklıktan kaynaklandığını ortaya koyacak bazı noktalar eksiktir. Hornblower haklı olarak, tarihçinin 1.23.3'de doğa olayları içinde bahsetmiş olmasına rağmen tarihinde kuraklığa dair bir anlatıya yer vermediğine değinir²⁹⁰. Tarihçinin bir kuraklık anlatısının tarihinde yer alacağını önceden bildirmesine rağmen daha sonra böyle bir anlatıya yer vermemesinin nedenini bilmek mümkün değildir. Ancak genel olarak salgın anlatısının nedeni için şöyle bir fikir ileri sürülebilir: Thukydides'in zihninde hekimin ortaya attığı tezler hakkında bazı soru işaretleri olsa da, tarihçi anlatısına salgının nerede başladığına dair ortaya atılan bir görüşü dâhil ederek, *De aere, aquis et locis*'in yazarının yani bir hekimin de belirttiği gibi iklimin salgında rol oynadığını bir şekilde kabul etmiş görünür²⁹¹. Buna başka açıdan bakacak olursak, tarihçi ἰδιώτης olarak adlandırdığı işin uzmanı olmayan kişilerin görüşlerine kesinlikle yer vermez yani onların görüşleri tarihçi için geçersizdir ve bu görüşleri okuyucuya aktarmaya gerek yoktur. Hekimin görüşü, içinde soru işaretleri olsa da onun için kabul edilebilir olandır. Bu görüş de salgında iklimin rol oynamış olabileceğidir. Kısacası, salgının ortaya çıkmasında iklimin etken olduğu yerde olağanüstü olana yer yoktur²⁹². Sonuç olarak, Thukydides için salgın bir hastalığın ortaya çıkması İlias'ta ya da *Oedipus Tyrannus*'ta olduğu gibi tanrıdan gelen bir ceza değildir, sadece ve sadece doğal nedenlere dayanan bir olaydır.

²⁹⁰ Hornblower, *A Commentary on Thucydides*, 62.

²⁹¹ Hiç kuşku yok ki *De aere, aquis et locis*'in yazarının Mısır ve Libya'nın coğrafi ve iklimsel koşulları hakkında bilgisi vardır, bkz. *Aër*. 12.

²⁹² Longrigg, "Death and Epidemic Disease in Classical Athens," 57.

Tablo 3:

	Poseidonios (Strabon)	Diodorus Siculus	<i>De aere, aquis et locis</i>	Thukydides
Durgun su	τὰς λίμνας	Λιμνάσαι/στατὸν ὔδωρ	στάσιμα/λιμνάια	φρέατα
Sıcaklık	παρὰ τοὺς ἡλίους	ἐν τῷ θέρει	τοῦ θέρους	τοῦ δὲ θέρους/ ῥα ἔτους
Kuraklık ya da çamurlu su	ὑπὸ ἀρχμῶν/ τελμάτων πίμπλασθαι	παραπλησίως τοῖς ἐλώδεσι	ἐλώδεα	ἀρχμοί
Salgın	λοιμικὰ	τῆς νόσου τῆς λοιμικῆς	ἐμπίπτουσι/ νοσεύματα	λοιμώδης νόσος/ λοιμὸς/ἐσέπεσε

Aynı anlatı içinde Thukydides'in olağanüstü olandan uzak durduğuna dair ikinci örneğimiz 2.54'deki salgınla ilgili yapılan kehanetlere karşı tutumudur. Tarihçi, salgının olduğu zamanda insanların daha önceden söylenen bir kehaneti hatırladıklarını söyler. Bu kehanete göre, Dor savaşıyla birlikte bir salgın hastalık da ortaya çıkacaktır (καὶ λοιμὸς ἄμ' αὐτῶ). Tarihçi, insanların kehanette geçen *loimos* kelimesi hakkında bir anlaşmazlığa düştüklerini ve bazılarının bu kelimenin *loimos* değil *limos*, yani kıtlık olması gerektiğini söylediklerini vurgular. Ancak *loimos* diyenler üstün gelen (ἐνίκησε) taraftır, çünkü tarihçiye göre, insanlar yaşadıkları olayları belleklerindekilerle özdeşleştirirler (οἱ γὰρ ἄνθρωποι πρὸς ἃ ἔπασχον τὴν μνήμην ποιοῦντο) yani ikinci bir Dor savaşı çıkar ve açlık olursa, insanlar olasılıkla bu kelimeyi *limos* olarak söyleyeceklerdir. Thukydides'in dile getirdiği bu tavrı Lakedaimonialılar da sergileyecektir. Lakedaimonialılar savaş açıp açmama konusunda tanrıya başvurduklarında aldıkları cevap eğer iyi bir şekilde savaşılırsa zaferin onların olacağı ve tanrısının kendisinin de bizzat yardım edeceğidir. Thukydides salgının savaşla birlikte başladığını doğrular; başka bir deyişle

Lakedaimonialılar salgının tanrıdan gelen bir ceza ya da onların yanında olduğunu bir göstergesi olduğunu düşünmektedirler, çünkü savaşla birlikte salgın da başlamıştır. Ancak Thukydides buna şöyle bir açıklık getirir: Salgın Atina'nın yanında Peloponnesos'ta da görülmüştür ancak kayda değer bir şekilde değil (καὶ ἐς μὲν Πελοπόννησον οὐκ ἐση̅λθεν, ὅτι καὶ ἄξιον εἰπεῖν), Atina'nın ise en çok insan yoğunluğu olan yerlerinde görülmüştür (ἔπειτα δὲ καὶ τῶν ἄλλων χωρίων τὰ πολυανθρωπότεα). Thukydides sanki şunu der gibidir: Salgın gerçekten Atinalılara karşı tanrının Lakedaimonialılara yardımıysa neden az da olsa Peloponnesos'ta görüldü? Ayrıca yukarıda da belirttiğimiz gibi, Thukydides salgının bulaşıcı olduğunu farkındadır ve bundan dolayı hastalığın tanrıdan gelmesinin mümkün olmadığını bilincindedir. Pelasgikon ile ilgili anlatı tarihçinin salgının tanrıdan geldiğini açıkça reddettiği diğer bir anlatıdır (2.17.1-2). İskân edilmesi kehanetle yasaklanan Pelasgikon olarak adlandırılan yerin iskân edilmesinin Atina'nın başına gelen felaketlerin (αἱ ξυμφοραὶ γενέσθαι τῇ πόλει²⁹³) sorumlusu olarak görülmesine Thukydides karşı çıkar. Ona göre, Atina'nın başına gelen bu felaketlerin suçlusu kehanetle konulan bir yasağın delinmesi değil, savaş nedeniyle bu yeri iskân edilmesinin zorunluluğuydu (ἀλλὰ διὰ τὸν πόλεμον ἢ ἀνάγκη τῆς οἰκήσεως), çünkü şehir bu kadar büyük bir kalabalığı kaldırmıyordu (οὐ γὰρ ἐχώρησε ξυνελθόντας αὐτοὺς ἢ πόλις). Hornblower, kehanetlerin Thukydides için hiçbir zaman bir önemi olmadığını ve kendisi için doğrulanması gereken kaynaklar oluşturmadığını söyler²⁹⁴. Thukydides de bütün tarih anlatısı boyunca sadece bir

²⁹³ αἱ ξυμφοραὶ kelimesi ile özellikle salgın hastalık kastedilmektedir, bkz. Gomme, *A Historical Commentary on Thucydides*, 66.

²⁹⁴ Hornblower, *Thucydides*, 82-83.

kehanetin doğru çıktığını söyler (5.26.3). Thukydides'in aksine Herodotos, Kroisos anlatısının sonunda iki anlamlı kehanete hiç suç bulmaz, suç tamamıyla ikinci kez tanrıya soru sorma gereği duymayan Kroisos'undur. Öyle ki Herodotos ikinci kez soru sorulsaydı kesin cevabın alınacağı konusunda emin gibi görünür. Belli ki Herodotos'un aksine Thukydides'in kehanetlerin gerçeği bilebildiği konusunda şüpheleri hatta onları reddetme eğilimi vardır. Ancak Jouanna'nın belirttiği gibi böyle bir tavır onu tanrı tanımazlık suçuyla karşı karşıya gelebileceğinden, tarihçi bunu açıkça dile getirmese de tarihindeki kehanetlerle ilgili bölümleri en aza indirmiş, bazen de alaycı bir yaklaşım sergilemiştir²⁹⁵.

Thukydides'in olağanüstü olanın müdahalesini açıkça reddettiği diğer bir anlatısı ise 3.89'daki deprem ve büyük su baskını anlatısıdır²⁹⁶. Tarihçi Atina'da olan bir depremde Atina surlarının bir kısmının, *prytaneion*'un ve bazı evlerin tahrip olduğunu söyler. Bundan sonra tıpkı Herodotos'un yaptığı gibi, depremin neden olduğu konusunda kendi düşüncesini diler getirir. Tarihçiye göre (ἔγωγε νομίζω), bunun nedeni (αἴτιον) denizlerin geri çekilmesi ve sonra tekrar güçlü bir şekilde geri gelmesidir. Anlatı bir kez daha olağanüstünün bir olayın nedeni olmasından yoksundur. Bu olayda ne tanrının ne de başka bir olağanüstü varlığın eli vardır.

²⁹⁵ Hornblower, *A Commentary on Thucydides*, 327. Karşıt görüşler için bkz. Marinatos: 139. Waters, Herodotos için durumun çok farklı olduğunu ve onun için en önemli kaynaklardan birinin Delphoi kehanetlerinin olduğunu söyler, bkz. Waters, 108.

²⁹⁶ Bu anlatıyı Herodotos'un Thessalia'daki içinden Peneios'un aktığı geçit üzerine yaptığı yorumlar ile karşılaştırabiliriz (7.129.4). Thessalialılara göre, bu geçidi açan Poseidon'dur. Tarihçi bunda bir yanlışlık görmez, çünkü ona göre, depremler böyle geçitler oluşturabilirler ve bu depremlerin sorumlusu Poseidon'dur. Thessalia'daki geçit de Herodotos'a göre deprem sonucu olmuş gibi görüldüğünden, bunun da Poseidon'un işi olması yanlış değildir.

Herodotos'tan farklı olarak, tarihçinin uzak durduğu şey tanrıların, kehanetlerin, rüyaların vb. olayların gidişatını değiştirecek doğrudan ya da dolaylı müdahalelerine yer vermektir. Thukydides'in zihninde, dolayısıyla tarihinde ister dolaylı ister dolaysız bir anlatımla olsun suçları ya da nedenleri tanrıya yükleyen αἴτιος θεῶν τις ya da benzeri sözcelemelere yer yoktur²⁹⁷. Bunu da M.Ö. 5. yüzyılda Hippokratik tıbbın akılcı düşünce sisteminden etkilenmiş ve bunun gereğini yerine getirmeye çalışan tarihçinin tavrı olarak görmek gerekir. Bu düşünsel yapının bir parçası tıpkı *De Morbo Sacro*'da olduğu gibi, olağanüstü olanın olaylara müdahalesini reddeder. Böylece, nasıl hekim için hastalık artık bedensel bir olaysa, Thukydides, olayları (savaş, hastalık, doğa olayları vb.) artık tanrıların müdahalesinden sıyrılan ve insan doğasının (*physis*) sınırları içinde, onun çevresiyle etkileşimi sonucunda meydana gelen olaylar olarak algılamaya başlar. İşte, bu akılcı düşünce sistemi, tarihçinin uğraşından dolayı onu bir adım daha ileri gitmeye zorlar. Bu da tarihçi için geçmişin araştırılmasında tarihsel bir gerçek olarak kullanılan mitlerin artık, olağanüstü ve mantığa aykırı olan taraflarından arındırılarak tarihçinin kendi zamanından farklı olmayan insani bir zaman anlayışına indirgenmesidir, çünkü mit tarih içinde kendine ancak böyle yer bulabilecektir ve tarihçi sadece geçmişin anlatısına böyle yer verebilecektir.

3.3.4 “Geçmiş Bugüne Benzer”: *Spatium Mythicum*'dan *Spatium Historicum*'a

Thukydides, yöntemini ortaya koyduğu 1.22.4'te *Tarih*'inin eğlendirmeye yönelik mitsel unsurlardan yoksun olduğunu, anlatılarının alıcıları açısından bakarak dile getirmeye çalışır: “Onların mitsel olmayan niteliği (τὸ μὴ μυθῶδες) olasılıkla

²⁹⁷ Crane, 165.

kulağa daha az çekici (ἄτερπέστερον) gelecektir.” Tó tanımlığı ile isimleştirilen ve μή olumsuzluk ögesi ile olumsuz anlam yüklenen μυθώδης sıfatını tarihçi, ἀτερπής sıfatı ile birlikte kullanır; eğer tarihçinin ne kastetmek istediğini basit bir cümle kurarak söylersek “mitsel olmayan çekici değildir” diyebiliriz²⁹⁸. Öyleyse, bu cümleyi ters yüz ederek –bu da mitsel olan çekicidir demektir- şu soruyu sorabiliriz: Thukydides’e göre, alıcıya çekici gelen şey nedir? Bunun yanıtı 1.21.1’de yine μυθώδης sıfatı ile verilir. Tarihçi hem ozanların hem de *logograph*’ların mitlere karşı tutumlarından bahsederken ozanları gerçekleri abartan (ἐπὶ τὸ μείζον κοσμοῦντες), *logograph*’ları ise “gerçeklerden çok, ispatlanması imkânsız ve zamanın uzunluğundan dolayı mitin alanına giren, kulağa hoş gelen inanılması güç şeyleri bir araya getiren” kişiler olarak nitelendirir (ξυνέθεσαν ἐπὶ τὸ προσαγωγότερον τῆ ἀκροάσει ἢ ἀληθέστερον, ὄντα ἀνεξέλεγκτα καὶ τὰ πολλὰ ὑπὸ χρόνου αὐτῶν ἀπίστως ἐπὶ τὸ μυθῶδες ἐκνευικηκότα). İşte yanıt: Alıcıya çekici gelen (ἐπὶ τὸ προσαγωγότερον τῆ ἀκροάσει) şey *logograph*’ların uzak geçmiş hakkında anlattıkları inanılması güç olaylardır. Hornblower’ın söylediği bir şey kayda değerdir²⁹⁹: Tarihçi, bu sözleriyle kendisinin yerini belirlemez ancak ozanların ve *logograph*’ların yerini belirler. Onlar, abartan ve dinleyiciyi etkilemek için ellerinden geleni yapan kişilerdir. Yani, tarihçi hiçbir zaman onların yalan söylediklerini dile getirmez ve buna inanmaz; *logograph*’ları eleştirirken bile onların gerçeklerden çok (ἀληθέστερον) προσαγωγός’u yani çekici şeyleri bir araya getirdiklerini söyler. Tarihçi ἀληθής’in karşısına ψευδής’i koymaz, onun gözünde,

²⁹⁸ Thukydides’te τὸ μυθῶδες için bkz. Marincola, 117-127.

²⁹⁹ Hornblower, *A Commentary on Thucydides*, 58-59.

sadece, bir tarafta gerçekleri abartan ozanlar diğer tarafta da kulağa hoş gelen şeyler anlatan *logograph*'lar vardır. Başka bir deyişle, aralarında yalancı yoktur sadece miti saptıranlar vardır³⁰⁰. Zaten Paul Veyne de göz kamaştırıcı çalışmasında *mythodes*'i böyle tanımlamıştır³⁰¹:

Tarihsel temelde yanlışlıklarla karışmış şeylere saflık yüzünden inanılıyordu ve mitle karışmış bu yanlışlıklara *mythodes* deniliyordu... Mit hakiki olayların öyküsü, üstelik zamanla çoğalan efsanelerle birlikte anlatılan öyküsüdür: Efsane ne kadar eskirse *mythodes* bu efsaneyi o kadar kaplar ve daha az inanılır hale getirir.

İşte, akılcı Yunanların mite bakış açısı buydu, en azından klasik dönem ve sonrasında; mit “tarihsel bir gelenek”³⁰² olarak algılanacaktı. Yani mit, özünde tarihinin kullanabileceği gerçekleri barındırır ancak bu gerçekler dışarıdan gelen müdahalelerle –toplumsal ya da bireysel olabilir- özünü kaybetmiş ve bu dünyanın zamanından ve uzamından farklı bir boyuta yerleşmiştir³⁰³. Peki, bu algıyı değiştiren ve tarihçiyi mitteki hakikati ortaya çıkarmaya iten şey neydi? Duyduğu her şeye inanmayan, onu araştıran ve doğrulayan yeni bir “sınıfın” ortaya çıkması, kısaca mit eleştirisi diyebiliriz. Carlo Brillante mit eleştirisinin en az mitlerin kendisi kadar eski

³⁰⁰ Veyne, antik çağda bunun suçlusu olarak Homeros, Hesiodos ve diğer şairlerin görüldüğünü söyler, bkz. Paul Veyne, *Yunanlılar Mitlerine İnanmışlar Mıydı?*, çev., Mehmet Alkan (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2003), 83-84. Antik çağda mit ve tarih arasındaki ilişki için ayrıca bkz. Carlo Brillante, "History and the Historical Interpretation of Myth," *Şurada: Approaches to Greek Myth*, ed. Lowell Edmunds (Baltimore London: The John Hopkins University Press, 1990); Finley, *The Use and Abuse of History*, 11-33; Marincola, 117-127; A. E. Wardman, "Myth in Greek Historiography," *Historia* 9, no. (1960). Özellikle Herodotos'ta ve Thukydides'te tarih olarak görülen mit için bkz. Hunter, 93-115.

³⁰¹ Veyne, 81-82.

³⁰² Ibid., 39; 92.

³⁰³ Mitolojinin zaman ve uzam farklılığı için bkz, Ibid., 31-32.

olduğunu vurgularken, bu gelişimin bir parçasını da M.Ö. 6. yüzyıl İonia’ında ortaya çıkan akılcı düşünce akımlarının oluşturduğuna inanır³⁰⁴. Veyne de aynı görüştedir ve arkaik dönemle birlikte mit algısının değiştiğini ve artık mitin “*kuşkulu bir geleneği niteleyen hafiften küçümseyici bir sözcük*” olduğunu bildirir³⁰⁵. Bu yüzyıldaki bunun en iyi örneği Yunan mitlerinin gülünç (γελοῖοι) olduğunu ve sadece kendisine doğru gelen şeyleri yazacağını (τάδε γράφω, ὡς μοι δοκεῖ ἀληθεῖα εἶναι) söyleyen Hekataios’tur. Böylece, artık bir tarafta duyduğu her şeye inanan saf bir topluluk, diğer tarafta ise her şeyi sorgulayan “bilgili” kişilerin oluşturduğu başka bir topluluk vardır. Ancak saf kişiler anlatılanlara körü körüne inanmaya devam ederken, tarihçilerin de içinde yer aldığı bu bilgili topluluk, edinilen bilginin araştırılması ve doğrulanması için çalışacaktır. Tarihçi, bugünün anlatısını *opsis* gibi kelimelerle doğrularken uzak geçmişin anlatısında kaçınılmaz olarak mitin alanına girecektir. Ancak bunun sonucunda mit, saf topluluklar için birer eğlence aracı olmaya devam ederken, tarihçi için geçmişin anlatısını ya da tarihsel geçmişi oluşturacaktır. Peki, içinde bu kadar efsanevi unsur barındırırken tarihçiler nasıl oluyor da bu mitleri tarihsel bir gerçek olarak algılıyorlardı? Veyne’den alıntı yaparak bunu açıklarsak “*Yunanlılar efsanelerin baştan aşağı yalan olabileceğine hiçbir zaman inanmadılar*”³⁰⁶. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, tarihçiler için bunlar sadece özünden saptırılmış tarihsel gerçeklerdi: Yunanların hepsi Troia savaşının olduğuna inanıyordu, çünkü olmamış bir şeyden nasıl bahsedilebilirdi ki. Bu tarihsel gerçeğin özü sadece Homeros gibi ozanlar tarafından kendi çıkarları için kullanılmıştı. Bu öze ulaşmak için tarihçinin yapması gereken tek şey, mitsel

³⁰⁴ Brillante, 93-105.

³⁰⁵ Veyne, 40; 72.

³⁰⁶ Ibid., 79.

kahramanlarını kendi şehir devletlerinin ya da başkalarının tarihsel karakterleri olarak görmek ve mitin içinde yer alan olağanüstü öğeleri (tanrılar, yaratıklar vb.) ya tamamıyla mitsel çıkarmak ya da bunları aklileştirmektir³⁰⁷. Böylece tarihçi bunu yaparken mitin zamansızlığını kendi algılanabilir zamanına indirgeyecekti: *Spatium mythicum*'dan *spatium historicum*'a. Tarihçiye metin içinde bunu yapmasına yardımcı olacak anahtar kelime εἰκόσ'tu yani olası gerçek ya da gerçeğe benzerlik³⁰⁸. Tarihçi deneyimlerinden yola çıkarak artık mitsel olanı olası gerçekten ayırabilecek ve araştırmasının sonucunu aktarırken bunun olası doğruluğunu bu sözcükle dile getirecektir. Bundan böyle tarihçi için "geçmiş bugüne benzeyecektir"³⁰⁹. İşte, Thukydides'in sergilediği tavır da budur³¹⁰; tarihçi kendi eserinin τὸ μὴ μυθῶδες olacağını söylerken Agamemnon'un, Minos'un ya da Pelops'un tarihsel kişiler olduğundan asla kuşku duymaz. Tarihçinin τὸ μυθῶδες'ten kastı bu tarihsel geçmiş içine yerleştirilmiş olağanüstü anlatılardır. Artık bundan böyle bu uzak geçmişin mitsel kahramanları, zamansız bir soydizinin içinde tarihçinin kendi zamanına benzeyen bir geçmişin tarihsel kişileri olacaklardır. Herodotos'un tavrı da genel olarak bundan farklı değildir, çünkü *historie* tarihçinin geçmişin kahramanlarını mitsel olarak algılamasını engeller.

Thukydides'in tutumuna benzer ancak işleyiş bakımından çok farklı, geçmişle ilgili bir anlatıyı Herodotos'un giriş bölümünden sonra görürüz. Halikarnassoslu Herodotos araştırmasını (ἱστορίη) insanoğlunun yaptıkları (τὰ γινόμενα ἐξ

³⁰⁷ Brillante, 95; Veyne, 96.

³⁰⁸ Tanım ve çeşitli örnekler için bkz. Marincola, 282-283; Wardman: 409-411.

³⁰⁹ Veyne, 27; 73.

³¹⁰ Veyne, tarih alanında bu tarz düşünce sisteminin Thukydides ile başladığını söyler, bkz. Ibid., 39. Ayrıca bkz. Marincola, 119.

ἀνθρώπων) unutulmasın, gerek Yunanların gerekse barbarların meydana getirdikleri hatıralar bir gün adsız (ἀκλεᾶ) kalmasın diye kamuya sunar. Bir amacı daha vardır: “Bunlar birbirleriyle neden dövuşürlerdi (δι’ ἧν αἰτίην ἐπολημήσαν ἀλλήλοισι) diye merakta kalınmasın”. Destana özgü unsurlar içeren bu başlangıç zamansal değişimin bir göstergesidir³¹¹. Artık kahramanların sonsuz ünlerinin yerini ölümlü insanların (ἐξ ἀνθρώπων) hem Yunanların hem barbarların işleri alacaktır. Amaç onları *akleés* olmaktan alıkoymaktır. Peki, Herodotos bunu nasıl yapacaktır? Kendi zamanının bilinen dünyasına yaydığı araştırmalarını her fırsatta tarihinde dile getirerek.

Giriş bölümünün son cümlesi tarihçinin araştırmasına başlaması için gereken sözcüğü içermektedir: Neden (αἰτία). Araştırmanın anahtarı olan bu sözcüğün görevselliğini tarihçilerden önce destanda görmekteyiz³¹². İlyada’nın başında ozan, Agamemnon ile Akhilleus’u birbirine kimin düşürdüğünü sorarken anlatısı için bir başlangıç noktası oluşturmaktadır: “Onları birbirine düşüren hangi tanrı?|Apollon, Leto ve Zeus’un oğlu.”³¹³ Ozan devamında düşmanlığın nedenlerini açıklamaya koyularak anlatısına başlayacaktır. Momigliano, İlyada’nın bütün dünyayı kargaşaya sürükleyen Agamemnon ve Akhilleus örnekleri yaratmadığını aynı zamanda kötü

³¹¹ Herodotos’un giriş bölümü için bkz. François Hartog, *Herodotos’un Aynası*, çev., Emin Özcan (Ankara: Dost Yayınları, 1997), iii-vi.

³¹² Simon Goldhill, *The Invention of Prose, Greece & Rome. New Surveys in the Classics*, (Oxford ; New York: Oxford University Press, 2002), 13.

³¹³ *Il.* 1.8-9.

tarihçilerin ciddi savaflara saçma nedenler yüklemeyi de Homeros'tan öğrendiklerini dile getirir³¹⁴.

Herodotos, Agamemnon ve Akhilleus örneğinde olduğu gibi, insanların birbirlerine düşman olması için bazı nedenler gerektiğini biliyordu. Ancak bu nedenler artık sadece tanrıların müdahalesinden doğan tekdüze nedenler değil, geniş bir coğrafyaya ve zamana yayılan, insana özgü “kültürel, siyasal ve düşünsel”³¹⁵ nedenlerdi. Giriş bölümünde, destanın zamansal mekânından farklı ancak yapı bakımından benzer bir yol izlediği açıktır.

Herodotos araştırmasına Yunanlar ve Persler arasındaki düşmanlığın nedenlerini ortaya koymaya çalışarak başlar. İlk sözü Pers anlatıcılarına verir: “Pers anlatıcılar derler ki...³¹⁶” Çatışmanın kökeni kız kaçırma yatmaktadır. Fenikeliler olayların nedenidir (Φοίνικας αἰτίους). Fenikeliler mallarını satmak için geldikleri Argos'ta İnakhos kızı İo'nun da içinde bulunduğu bir grup kızı Mısır'a kaçırmışlardır. Bunun üzerine Yunanlar, Herodotos'a göre belki Giritliler, ödeşmek için Fenike'ye yavaşmış ve oradan Europe'yi kaçırmışlardır. Ancak ikinci haksızlığı gerçekleştirenler Yunanlardır (“Ἑλληνας αἰτίους τῆς δευτέρης ἀδικίης). Gemiyile Kolkhis'e giderler ve oradan Medeia'yi kaçıırırlar. Bu olaylardan iki nesil sonra da Priamos oğlu Paris kız kaçırma yüzünden hiçbir cezaya çarptırılmayacağına güvenerek Yunanlardan Helene'yi kaçıırır. Bununla kız kaçırma olayları son bulmuştur. Ancak Yunanların Helene'yi kurtarmak için çıktıkları sefer Perslerin gözünde Yunanları açıkça suçlu (“Ἑλληνας μεγάλως αἰτίους) kılmaktadır, çünkü

³¹⁴ Momigliano, 113.

³¹⁵ Goldhill, 13.

³¹⁶ *Hdt.* 1.1

Yunanlar, Perslerin Avrupa'ya karşı çıktıkları seferden önce Asya'ya gelmiş ve Troia'yı yerle bir etmişlerdir.

Pers anlatısında özellikle göze çarpan şey olayların nedeni olan kişilerin mitsel kılıflarını bir kenara bırakıp tamamen tarihsel kişilere dönüşmüş olmalarıdır. Ne İo beyaz bir ineğe dönüşmüş Zeus'un sevgilisidir ne Europe Zeus'un beyaz bir boğaya dönüşerek sırtında Girit'e taşıdığı genç kızdır ne Medeia, İason ile altın postla birlikte Yunanistan'a kaçan bir büyücüdür ne de Paris seçimi sonucu sonsuz aşkı elde ederek Helene'yi Troia'ya kaçırmış bir kişidir. Artık hiçbir zamanı belirsiz mitlerin kahramanları değil, Hartog'un deyişiyle “*bir zamandizim ve bir coğrafya içine dâhil olmuş*”³¹⁷ kişilerdir. Herodotos, Pers anlatısına karşı tarafsız bir tutum sergiler, anlatıyı ne reddeder ne de doğrular, ona bir yer hariç müdahale etmez. Tavrını şu sözlerle ortaya koyar: “*Bana sorarsanız, ben, şöyle oldu ya da böyle oldu diyemem ama Yunanlılara karşı ilk haksızlığı yapan işte budur diye gösterdikten sonra, hikâyeme devam edeceğim...*”³¹⁸ Herodotos araştırmasını farklı bir noktadan başlatır; Yunanlar'a karşı haksızlık yapmış olan ve Yunanlar'ın bildiği (πρῶτος ἡμεῖς ἴδμεν) ilk kişi Kroisos'tan.

Herodotos'un Pers anlatısıyla ilgili genel kanı onun bu anlatıyı reddettiğine dairdir. Momigliano, Herodotos'un Homeros'a baş kaldırdığını ve eğer Pers savaşları hakkında bir şey öğrenilmek isteniyorsa bunu yaparken Yunan mitlerine ya da Homeros'a bakmamak gerektiği konusunda Herodotos'un şüphesi olmadığını dile getirir³¹⁹. Immerwahr da anlatının mitsel bir zaman içermesinden dolayı

³¹⁷ Hartog, vii.

³¹⁸ *Hdt.* 1.5

³¹⁹ Momigliano, 114. Ayrıca bkz. Hartog, vii dipnot 15.

Herodotos'un bu anlatıyı reddettiğini söyler³²⁰. Bu anlatıyı mitsel kılan şey nedir? Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Herodotos Pers anlatısında sadece bir yere müdahale eder ve bir ekleme yapar. Europe ile ilgili anlatıda Pers anlatıcılar isimlerini açıklayamadıkları bazı Yunanların (Ἑλλήνων τινάς (οὐ γὰρ ἔχουσιν τοῦνομα ἀπηγήσασθαι)) Tyros'a giderek Europe'yi kaçırdıklarını anlatırlar. Herodotos araya girer ve bu kişilerin Giritliler olabileceğini (εἴησιν δ' ὅν οὗτοι Κρήτες) söyler. Pers anlatıcılarının bilmediği bu bilgiyi Herodotos nereden edinmektedir? Doğal olarak Europe ile ilgili Yunan mitinden. Herodotos için Europe'nin Tyros'tan Girit'e kaçırıldığı kesindir ancak Zeus tarafından beyaz bir boğanın sırtında kaçırılmamıştır: Girit'e kaçırıldığına göre kaçırılanlar Giritliler olabilir (*optativus potentialis*). Tarihçi Pers anlatısında geçen isimlerden hiçbir kuşku duymaz. Kendisi de bu anlatıya bir Yunan yaması yapar. Bu yamayla tarihçi Pers anlatısında eksik kalan bölümü tamamlayarak anlatının en azından bir yönünün kabul edilebilir olduğunu onaylamıştır. İnsan inanmadığı bir şeye niçin ekleme yapsın ki? Sorun, bu verilerin tarihçinin kendi zamanından farklı olarak “*zaman ufkunun öbür tarafında*”³²¹ kestirilemez bir yerlerde olmasıdır. Bu da onların izlerini sürmeyi zorlaştırır. Herodotos giriş bölümünde ortaya koyduğu bu tavrı Polykrates anlatısında da gösterir³²². Polykrates denizlere egemen olmayı kafasına koyan, Yunanlar'ın bildiği (πρῶτος ἡμεῖς ἴδμεν) ilk kişidir. Polykrates'ten daha önce Knossoslu Minos ondan önce de başkaları denizlerde hâkimiyet kurmuştur. Ancak Polykrates insan olarak

³²⁰ Henry R. Immerwahr, "Herodotus," *Şurada: The Cambridge History of Classical Literature: Greek Literature* ed. P. E. Easterling, Bernard Knox, ve MacGregor Walker (Cambridge ; New York: Cambridge University Press, 1985), 435.

³²¹ Veyne, 32.

³²² *Hdt.* 3.122

adlandırılan soyun ilk kişisidir (τῆς δὲ ἀνθρωπίνης λεγομένης Πολυκράτης πρῶτος). Herodotos, Minos'un varlığından³²³ ve Polykrates'ten önce denizlerde hâkimiyet kurduğundan bir an bile kuşku duymaz ancak Polykrates'te yaptığı gibi onu bir zamandizin içine oturtamaz³²⁴. Böylece Minos araştırılmayacak, çağı olmayan bir geçmişe, başka bir deyişle tarih öncesine ait olur. Her iki anlatıda da anlatıyı mitsel kılan kişilerin mitsel adları veya soyları değil verilerin zamansız ve izlenemez olmasıdır.

Öyleyse, sorulması gereken diğer soru tarihçinin kendisinden yaklaşık yüz yıl önce yaşamış olan Kroisos'u ἡμεῖς ἴδμεν'in zamansal çerçevesine nasıl oturabildiğidir. Uzun uzadıya anlattığı Mermnad soyu bu sorunun yanıtlarını içinde taşır³²⁵. Yönetimin Heraklesoğulları'ndan Kroisos'un da dâhil olduğu soy olan Mermnadlar'a nasıl geçtiğiyle başladığı anlatısını edinilmiş veya aktarılmış bilgiyi gösteren λέγεται gibi sözceleme imleri olmaksızın dolaysız bir şekilde sunar. Gyges, Ardys, Sadyattes, Alyattes ile ilgili logoslar bu anlatım içinde yerini alır. Tarihçi, Kroisos ile ilgili araştırmasının sonuçlarını aktarmaya başladığında ise bu dolaysız anlatım yerini belli belirsiz dolaylı anlatıma bırakmaya başlar. Aktarılan bilgiye inanılmasa da edinilmiş bilgiyi gösteren λέγεται sözceleme imi artık anlatıma eklenmeye başlar³²⁶. Tarihçi, kehanetleri sınamak için kehanet merkezlerine adamlar

³²³ *Hdt.* 1.171; Hunter, 106.

³²⁴ Finley, *The Use and Abuse of History*, 18.

³²⁵ *Hdt.* 1.6-92. Mermnad soyu anlatısının büyük bölümü Kroisos'a ayrılmıştır (1.26-56; 65-92).

³²⁶ D. Lateiner, Herodotos'un λέγεται sözcüğünü dört durum için kullandığını belirtmektedir. Lateiner, 22.: “1) what he has not seen and deems most likely, 2) what is divine or miraculous (6.117.3 the tale of Epizelus illustrate the historian's nervousness), 3) what seems best or worst or otherwise superlative, and 4) when more than one account of a given event is current and no secure resolution is

gönderen Kroisos'a kehanet merkezlerinin ne yanıt verdiklerini araştırdığında Delphoi'deki kehanet merkezi dışında diğerlerinden bilgi alamaz, çünkü kendi zamanında (vov) diğer kehanetlerin ne söylediği konusunda hiç kimse bir şey söylememiştir (οὐ λέγεται πρὸς οὐδαμῶν)³²⁷. Araştırmada varılan sonuç olumsuz da olsa tarihçinin niyetini ortaya koyar; eğer bilgiye ulaşmak mümkün olsa Delphoi'de olduğu gibi bilgi dinleyiciye aktarılacaktır. Herodotos'un Kroisos ile ilgili λέγεται sözceleme imine yer verdiği iki anlatı daha vardır. Bunlardan ilkinde, Kroisos'un Halys nehri kıyılarına geldiği zaman askerlerini nasıl karşıya geçirdiğini ele alır³²⁸. Herodotos'a göre (ὡς μὲν ἐγὼ λέγω), Kroisos o zaman mevcut olan köprüler yardımıyla askerlerini karşıya geçirmiştir. Ancak kendi aktardığı bilginin dışında bu konuda Yunanlar arasında yaygın olan diğer bir görüşe de anlatısı içinde yer verir. Onların anlatısına göre (ὡς δὲ ὁ πολλὸς λόγος Ἑλλήνων) Kroisos'un askerleriyle birlikte karşıya geçmesine yardım eden kişi Thales'tir. Herodotos, Yunanlar'ın bu konudaki görüşünü yine λέγεται sözceleme imi ile ifade eder (λέγεται ... Θαλῆν ... ποιῆσαι). İkinci dolaylı anlatım ise, Kroisos odun yığını üzerindeyken ateşin söndürülememesi üzerine, Lidyalılar'ın konuyla ilgili söylediklerine yer verildiği zaman işlemeye başlar³²⁹: “O zaman Kroisos'un Apollon'u yardıma çağırdığı Lidyalılar tarafından söylenir” (Ἐνθαῦτα λέγεται ὑπὸ Λυδῶν Κροῖσον ... ἐπιβώσασθαι τὸν Ἀπόλλωνα). Herodotos'un Kroisos'tan önceki Mermnad kral soyunda anlatısına katmadığı, sözlü geleneğin bir parçası olan λέγεται sözceleme

discernible. These four categories represent what he does not know, and what cannot known by anyone.”

³²⁷ Hdt. 1.47

³²⁸ Hdt. 1,75

³²⁹ Hdt. 1,87

imi, Kroisos anlatısıyla birlikte işlemeye başlar. Bu da tarihçinin Kroisos ile ilgili bilgilere ulaşabildiğinin göstergesidir. Edindiği bilgilerin kaynağı olan Lidyalılar ve Yunanlar'ın ortak belleğinde, başka bir deyişle kendi zamanının bilinen dünyası içinde hâlâ Kroisos ile ilgili anlatılar kulaktan kulağa dolaşmaktadır³³⁰. Tarihçi araştırmış, bilgiye ulaşmış ve edindiği bilgiyi λέγεται sözceleme imi ile anlatısına eklemiştir. Dolayısıyla Herodotos için, Kroisos ile ilgili sözle aktarılan bilgi Gyges ve diğerlerinden farklı olarak *historiē*'nin ulaşabileceği ve izini sürebileceği bir geçmiş içindedir. Böylece λέγεται Herodotos'un sadece duyduklarını aktarmak için kullandığı bir sözceleme imi olmaktan çıkar, Tarih içindeki anlatılar arasında zamansal bir ayrımın göstergesi olarak da işlemeye başlar. Bu sözce Herodotos için Kroisos'u zamansal çerçeveye oturtabildiğini ortaya koyduğu göstergelerden sadece bir tanesidir.

Thukydides'e geri dönersek, mitin nasıl tarihsel bir gerçek olarak algılandığını tespit edebileceğimiz en iyi bölüm *arkhaiologia*'dır. Bu bölümde tarihçi kaçınılmaz olarak mitin alanına girer ancak geçmişin bilinmezliği içinden sıyrılmayı da bilir. Minos ile başlayalım (1.4.1). Minos konusunda Thukydides'in tutumu Herodotos'tan daha farklıdır. Herodotos, Polykrates'i insan soyunun denizlere hâkim ilk kişisi yaparken, Thukydides için bir donanma kuran ve denizlere hâkim olan en eski kişi Minos'tur (Μίνως γὰρ παλαιότατος ... ναυτικὸν ἐκτίησατο καὶ τῆς νῦν Ἑλληνικῆς θαλάσσης ἐπὶ πλεῖστον ἐκράτησε.) Herodotos, Polykrates'i denizlere

³³⁰ M.Ö. 6. ve 5. yüzyılda Yunan dünyasında Kroisos isminin yaygınlaşmasıyla ilgili bkz. Gould, 34-35. Gould, M.Ö. 470 itibarıyla Kroisos'un Yunan dünyasında çoktan efsanevi bir karakter haline geldiğini söylemektedir. Kroisos'un Halys nehrini askerleriyle birlikte nasıl geçtiği konusunda Yunanlar'ın da görüşünün olması Yunan ortak belleğinde Thales'ten dolayı da olsa Kroisos isminin yer aldığı bir başka göstergesidir.

hâkim olan Yunanlar'ın bildiği ilk kişi olarak görürken bunu πρώτος kelimesiyle gösterir. Ancak Thukydides'in çabası ilk olan kişiyi göstermek değil en eski (παλαιός) olanı göstermektir, çünkü bilinen en eskiyi göstermek aynı zamanda ilki de göstermek demektir ve tarihçi için bu kişi Minos'tur. Peki, Thukydides Minos'un denizlerde hâkimiyet kuran en eski kişi olduğuna nasıl kanaat getirir? Bilgi kaynağı sayesinde: ἀκοῆ ἕσμεν³³¹. Bu bilgi sadece Thukydides'in edinebildiği bir bilgi değil tüm Yunanistan'a mal olmuş kulaktan dolma bir bilgidir. *Akoē* Thukydides'in tarihinde fazla yer almasa da Yunanistan'ın erken tarihini anlatırken tarihçinin mitlerde olduğu gibi kaçınılmaz olarak başvurması gereken bir kaynaktır, çünkü mit ve *akoē* arasında kopmaz bir bağ vardır: Mit, *akoē* ile işler ve varlığını sürdürür, en azından belli bir zamana kadar. Thukydides'in ozanlara ve *logograph*'lara yaptığı eleştiriyi hatırlarsak tarihçi onların anlattıklarının kulağa hitap ettiğini (τῆ ἀκροάσει) söyler. Öyleyse *akroasis* gibi, *akoē* de ozanların ve *logograph*'ların alanına daha yakındır, çünkü her ikisi de *akouein* fiilinin türevleridir. Demek ki bu durumda tarihçinin bilgi kaynağı *akoē*'den dolayı olayları abartan ozanlar ya da *logograph*'lardır diyebiliriz. Zaten Thukydides için Homeros Yunanistan'ın erken dönem anlatısı için birçok yerde kaynak oluşturur, çünkü bu kadar uzak geçmişi tarihçiye ulaştırabilecek tek kaynak ozanların hikâyeleri, mitler, yerel hikâyelerdir³³² ve tarihçi kaynaklarını her zaman olmasa da *legein* fiilinin dolaylı ve dolaysız şekilleriyle ortaya koyacaktır. Ancak bu kaynaklar, Thukydides için sorun oluşturmaz, çünkü tarihçi onların anlattıkları bu efsanevi dünyayı olağanüstü olandan arındırarak kendi zamanına benzer, insani bir zamana

³³¹ Hornblower bu ifadenin Thukydides'in Herodotos'tan etkilenmesinin bir göstergesi olduğunu söyler, bkz. Hornblower, *A Commentary on Thucydides*, 19-20.

³³² Hunter, 105-106.

indirgedikten sonra tamamıyla kabul eder. Bu yöntem yardımıyla tarihçi, Minos'u bilinen (ἴσμεν) en eski kişi olarak tanımlayabilecektir. Eğer bu olağanüstüden arındırma işlemi yapıldıktan sonra Minos'un tarihsel gerçekliği onaylanıyorsa o zaman Polykrates denizlerde hâkimiyet kuran ilk kişi olamaz, çünkü tarihçinin tarihsel bilgi olarak gördüğü soydizinsel yapıda Minos, Polykrates'ten çok çok önce gelmektedir³³³. Öyleyse Thukydides için Polykrates'in insan soyu olarak bilinen bir soyun içine yerleştiğini gösteren bir kelime öbeğinin kullanılmasının bir önemi yoktur, çünkü tarihçinin Minos'un da insan olduğuna dair hiçbir şüphesi yoktur³³⁴. Böylece tarihçiye düşen şey dipnot vermeden kendinden öncekiler tarafından aktarılmış olan yanlış bilgiyi düzeltmektir³³⁵: Minos denizlerde hâkimiyet kuran en eski kişidir. Thukydides bu tutumunu (hem miti tarihsel bir bilgi olarak kullanma hem de yanlış bilgiyi düzeltme) *arkhaiologia* bölümü dışında da sürdürecektir. Bunun en güzel örneği tarihçinin Trakların kralı Teres'ten bahsettiği bölümdür (2.29.3). Tarihçi Atinalıların Teres oğlu Sitalkes ile ittifak yapma ümitlerinden bahsederken bir *excursus* ile Teres olayına açıklık getirmeye karar verir. Ona göre, bu Teres'i Atinalı Pandion'un kızı Prokne ile evlenen Teres ile karıştırmamak gerekir, çünkü her ikisinin de yaşadıkları yerler farklıdır; Prokne ile evlenen Teres eskiden Daulia olarak adlandırılan Phokis'te yaşamaktaydı. Tarihçi böyle tarihsel bir gerçeğe ulaşırken bir kez daha mitlere başvurur: “Şairlerin çoğu bülbülden söz

³³³ Veyne, 103: "Geçmiş tam olarak bilmek kralların ya da örnek insanların tam listesini bilmekten ibaretti, elbette ki bunlar arasındaki akrabalık bağlarını bilmeyi ihmal etmeden ...". Ayrıca tarih ve soydizin ilişkisi için bkz. Charles W. Fornara, *The Nature of History in Ancient Greece and Rome* (Berkeley: University of California Press, 1983), 4-12.

³³⁴ Hunter, 101: "He accepted the past as a *temps des hommes*, without acknowledging any division in Greek tradition between it and *le temps des dieux*. Rather he believed that events occurred and individuals acted in the past much as they did in his own day."

³³⁵ Veyne, 21.

ederken bu kuşa Daulia kuşu derler.” Belli ki Thukydides’in Prokne’nin Daulia’da bülbüle dönüşme hikâyesinden haberi vardır ve o, bu hikâyenin sadece tarihsel olduğunu düşündüğü yanını okuyucuya aktarırken, inanması güç olan yanını – Prokne’nin bülbüle dönüşmesi- şairlerin düşüncesi olarak aktarır. Yani tarihçi, Prokne’nin tarihsel kişiliğinden ve Teres ile Daulia’da yaşamış olduğundan şüphe duymaz, çünkü şairler tamamıyla yalan söylemiş olamazlar. Onlar sadece Prokne’nin bülbüle dönüştüğünü söyleyerek olayları daha çekici kılmak istemişlerdir. Şairlerden edinilen bu bilgi tarihçiye iki Teres’i birbirinden ayırma ve Westlake’in belirttiği gibi, kendi zamanına ait yanlış inancı düzeltme fırsatı verir³³⁶.

Minos anlatısından hemen sonra tarihçi miti nasıl tarihsel bir gerçek olarak algıladığını bir kez daha ortaya koyar. Thukydides, tıpkı Minos anlatısında olduğu gibi, Troia savaşının tarihsel gerçekliğinden ya da Agamemnon’un ve onun atalarının varlığından da en ufak bir şüphe duymaz. Tarihçiye göre, Agamemnon’un böyle büyük bir donanma toplamasının arkasında Helene’nin taliplerinin verdiği sözden değil (1.9: οὐ τοσοῦτον τοῖς Τυνδάρεω ὄρκοις κατειλημμένους τοὺς Ἑλένης μνηστῆρας), o zamanların gücü bakımından en önde gelen isimlerinden biri (τῶν τότε δυνάμει προύχων) olması yatmaktadır³³⁷. Tarihçinin görüşü genel inanıştan

³³⁶ H. D. Westlake, *Studies in Thucydides and Greek History* (Bristol: Bristol Classical Press, 1989), 12.

³³⁷ Hem Gomme hem de Hornblower, Tyndareos’un talipleri yeminle bağlama olayının Homeros’ta olmadığını vurgular, bkz. Gomme, *A Historical Commentary on Thucydides*, 109; Hornblower, *A Commentary on Thucydides*, 31. Muhtemelen M.Ö. 5. yüzyılda bu hikâye toplum arasında hala kulaktan kulağa aktarılan ve iyi bilinen bir hikâyeydi. Öyleyse Thukydides uzak geçmişin anlatısını oluşturmak için sadece Homeros’un veya diğer şairlerin anlattıklarına başvuramaz, anonim olan anlatıları da dikkate alır. Thukydides’in başvurduğu kaynaklar için bkz. Hornblower, *Thucydides*, 77-96.

farklıdır ve μοι δοκεῖ sözcelemesi ile anlatının şüphe duyduğu taraflarını ortaya koyduktan sonra tarihçi doğru olduğuna inandığı şeyi aktarmaya çalışır³³⁸. Bunu yaparken bir kez daha kaçınılmaz olarak *akoē*'nin alanına girer. Bilgi kaynağı, Peloponnesoslular'dır ancak bunlar sıradan kişiler değil sadece atalarının hatıralarıyla en güvenilir bilgileri (οἱ τὰ σαφέστατα Πελοποννησίων μνήμη παρὰ τῶν πρότερον δεδεγμένοι) derleyip toplayanlardır. Böylece aktarılan bilgi her ne kadar kulaktan dolma (μνήμη) ya da λέγουσι sözceleme imi ile aktarılıyor olsa da τὰ σαφέστατα sözcüğü ile tarihçi kaynağının güvenilirliğini onaylamış olur. Artık bu, okuyucuya aktarılabilir bir bilgidir. Tarihçi, Agamemnon'un gücünün kaynağını onun atalarına dayandırır: Pelops, Asia'dan gelirken yanında getirdiği büyük bir servetle iyi bir itibar kazanmıştır. Kendinden sonra gelenler bu serveti ve itibarı sonraları daha da arttırmıştır. Mykenai'ı sırasıyla Heraklesoğulları tarafından Attika'da öldürülen Eurystheus, onun dayısı Atreus ve son olarak da Agamemnon yönetmiştir. İşte bu soydizinsel tabloda tarihçinin hiçbirinin tarihsel kişiliğinden şüphe duymadığı açıktır: Homeros ve diğerleri Agamemnon, Atreus ve onun babası Pelops'tan bahsettiklerine ve hiçbir şey tamamen uydurma olamayacağına göre bu kişilerin hepsi tarihçi için tarihin bir parçasıdır. Hatta tarihçi birçok olağanüstü işe adı karışmış olan Herakles'in tarihsel bir kişi olduğundan dahi kuşku duymaz gibidir, çünkü o, Eurystheus'un Attika'ya yerleşmiş olan Heraklesoğulları tarafından öldürüldüğünü kabul eder; Herakles olmadan Heraklesoğulları nasıl olabilirdi ki? Aslında anlatının amacı Agamemnon'un zenginliğinin ve gücünün kaynağını açıklamaktır. Ancak Thukydides bunu yaparken, Agamemnon'a kalan bu mirası soydizinsel bir yapı içinde okuyucuya aktararak "tarihsel" doğrulanabilir bilgisini de

³³⁸ μοι δοκεῖ için bkz. Hornblower, *A Commentary on Thucydides*, 16.

ortaya koymuş oluyordu, çünkü ancak zamansız bir geçmişte yer alan bu kişiler bir soydizin içinde yer aldıklarında tarihin bir parçası olabiliyorlardı. Zaten tarihçi tarihsel gerçekliğinden şüphe duyduğu yani bir soydizin içine yerleştiremediği şeyi uzun uzadıya ele almaktan kaçınacak, sadece tarihsel gerçek olarak gördüğü şeyi aktaracaktır. *Sikelika* olarak adlandırılan Sicilya'nın erken tarihinin anlatıldığı bölümde Thukydides adanın ilk halklarını (ἔθνη) sayarken bu bölgede yaşayan en eski (παλαιότατοι) halkların Kykloplar ve Laistrygonlar olduğunu söyler (6.2.1). Bu bilgi de uzak geçmişle ilgili diğer bilgiler gibi λέγονται sözceleme imi ile aktarılır³³⁹. Ancak tarihçi bundan daha fazlasını söyleme yetkisini kendinde bulmaz (οὐ ἔχω εἰπεῖν) ve onların soyu (γένος), nereden geldikleri, nereye gittikleri hakkındaki anlatıları ele almaktan kaçınır ve ozanların anlattıklarıyla ve herkes tarafından bilinenlerle yetinmek gerektiğini vurgular (ἀρκείτω δὲ ὡς ποιηταῖς τε εἴρηται καὶ ὡς ἕκαστός πη γινώσκει περὶ αὐτῶν). Thukydides'in kendisine ulaşan bilginin bir bölümünü kabul ederken bir bölümü hakkında şüpheleri vardır. Ona göre, bunlar Sicilya'da yaşamış en eski halktır, buna şüphe yoktur ancak onların soyları hakkında ozanların anlattıkları şüphelidir ve kendisinin bu konuda tek kaynağı ozanlar olduğundan, tarihçi Kykloplardan ve Laistrygonlardan uzun uzadıya bahsetmez, çünkü onları şüpheli gördüğü ve inanmadığı bir soydizin içine oturtmak istemez.

Thukydides olağanüstünün müdahalesini kendi zamanının olaylarından uzak tutarak ve geçmişin anlatısını olağanüstü olandan arındırarak onu kendi zamanından farklı olmayan insani bir zaman olarak görüp insan doğasına uygun bir hale getirmiş

³³⁹ H. D. Westlake, "ΛΕΓΟΝΤΑΙ in Thucydides," *Mnemosyne* 30, no. 4 (1977): 359-360.

oluyordu. Çünkü tarihçiye ancak böyle bir yapı Hippokratik tıbbi tarihe uygulama fırsatı verecekti.

Thukydides'in 1.21'ki tutumunun *De Morbo Sacro*'nun giriş bölümündeki tutumuna benzediğini ortaya koymadan geçmeyelim. Hatırlatacak olursak, giriş bölümünün hemen başında yazar epilepsi hakkındaki genel inancı dile getirirken afsuncuların bu hastalığı tanrısal olarak saymalarını eleştirir. Eserde yanlış algılanan bu olağanüstülük vurgulanırken θαυμάσιος sıfatı ve türevleri sık sık kullanılır: Bunun böyle algılanmasının arkasında hastalığın olağanüstü karakteri yatmaktadır (ἐνόμισαν θεῖόν τι πρῆγμα εἶναι ὑπὸ ... θαυμασιότητος / διὰ τὸ θαυμάσιον θεῖον νομιεῖται). Böylece yazar olağanüstü olanı tanrısal olan ile bir tutar; yani bir şeyin olağanüstü karakteri onu tanrısal olana yakınlaştırır. İşte afsuncuların başvurdukları ve yazarın karşı çıktığı yol budur: Θαυμάσιος sıfatı ile hastalığa olağanüstülük yüklenirken ya da hastalık tanrısal olana yaklaştırılırken afsuncular gerçekleri saptırırlar. Gerçeklerin savunuculuğunu yapmak ise yazara yani hekime düşer: Bu hastalığın olağanüstü ve şaşılacak bir hastalık olmadığını ortaya koymak. Ozanların ve *logograph*'ların *mythodes* yani, olağanüstü anlatıları karşısında kendi anlatılarını savunmak da tarihçiye düşer. Dolayısıyla Thukydides'in ozanları ve *logograph*'ları ile *De Morbo Sacro*'nun afsuncuları gerçekleri saptırdıkları için aynı düzlemde buluşurlar. Elbette bu, Thukydides'in bu sözleri yazarken kesin olarak zihninde *De Morbo Sacro*'nun afsuncuları olduğu anlamına gelmez ancak her ne kadar bir varsayım da olsa bu benzerlik bizce kayda değerdir.

4 SONUÇ

Thukydides'in Sparta ve Atina arasındaki savaşı ele alışı Hippokratik Corpus'ta sıklıkla hastalıkların nedeni olarak karşımıza çıkan karşıt güç teorisiyle hem terimlerin kullanımı hem de sürecin işleyişi bakımından büyük benzerlikler göstermektedir. Bunu evrelere ayırarak göstermek mümkündür: İlk olarak Atina ve Sparta'nın Pers savaşlarından sonra iki ayrı güç olarak ortaya çıkması, ikinci evre ise Atina'nın Sparta'ya karşıt güç olarak yükselişi ve Atina'nın bu yükselişinin Sparta'yı korkutması ve her iki gücün güç bakımından en üst noktaya ulaşması.

1.18.2'de bu ilk evrenin izlerini görmek mümkündür ve bu yapı özellikle Alkmaion'un ve *De Prisca Medicina*'nın bedendeki güçlerin karışımı ve ayrışımı teorisi ile büyük benzerlik gösterir. Thukydides, Kserkes'in Yunanistan üzerine çıktığı sefere karşı Yunanların birlik içinde hareket ederek onu kovduklarını dile getirir. Tarihçi bu hareketin toplu ve ortaklaşa bir hareket olduğunu κοινῆ kelimesiyle ve τῶν συμπολεμησάντων Ἑλλήνων tümcesiyle açıkça ortaya koyar. Bu tümceler aynı zamanda Yunanların aynı çatı altında bir vücut olarak birleştiklerinin ve güçlerin kaynaştığının da göstergesidir. Yani tüm Yunan dünyası ortaklaşa hareket eden bir yapı içinde karşımıza çıkar. İşte bu, güçlerin dengelerine ve karışımına bağlı olarak işleyen sorunsuz bir yapıdır. Alkmaion'un ve *De Prisca Medicina*'nın teorisine göre, bedende sistemli bir şekilde işleyen bir yapı olarak gördükleri hastalık, bedendeki karşıt güçlerden bir tanesinin diğerine daha baskın olmasıyla veya bendendeki güçlerin kuvvetleri bakımından en üst noktaya ulaşmalarıyla ortaya çıkar. Thukydides'in *Tarih*'ine bakıldığında Sparta ve Atina arasındaki savaşın ortaya çıkış nedenlerinin bu teorilerle büyük ölçüde uyduğu

görülebilmektedir. Tarihçi Pers savaşları sırasında Yunanların durumunu ortaya koyduktan hemen sonra bu yapı içindeki ayrışımın detaylarına girerek bu savaşı nasıl karşıt güçlerin savaşı olarak gördüğünün ipuçlarını verir. 1.18.2’de tarihçinin kullandığı διεκρίθισαν yüklemi düzenli bir yapı içinde bulunan Yunan dünyasının ayrışımını ve aynı zamanda birleşimini ifade eden en belirgin göstergedir, tıpkı *De Prisca Medicina*’da güçlerin ayrışımını göstermek için kullanılan *apokrisis* kelimesi gibi. Ancak bu ayrışım düzensiz değildir ve iki merkez etrafında toplanmışlardır; Yunanların bir kısmı Sparta’nın yanında yer alırken bir kısmı da Atina’nın yanında yer almıştır. Kısacası Yunan dünyasında Hippokratik deyişle *krasis*’ten *apokrisis*’e, Thukydides’in deyişiyle *koinē*’den *diakrisis*’e doğru bir gidişattan bahsetmek mümkündür. Tarihçi bu ayrışımın devamında oluşan yeni yapılanmada güç kavramının önemli bir rol oynadığını açıkça dile getirmiştir (δυνάμει γὰρ ταῦτα μέγιστα διεφάνη); Güç kavramının etkin rol oynamasının yanında bu güçlerin karşıt birer güç olduğu, Sparta’nın karada Atina’nın ise denizde güçlü olduğu ayrıca tarihçi tarafından vurgulanmıştır. Tarihçinin ortaya koyduğu bu anlatıyla elimizde Pers savaşları sırasında ortaklaşa hareket eden ve büyük bir yapı olarak düşünebileceğimiz Yunan dünyasının birer güç (*dynamis*) etrafında toplanmış karşıt güçlere sahip iki ayrı kümeye, birliğe ayrıldığını görmekteyiz. Bir tarafta Peloponnesos Birliği diğer tarafta Delos Birliği. Zaten *Tarih*’inin hemen başında 1.1.1’de tarihçi συνίστημι fiilini kullanarak bu savaşı Sparta ve Atina arasında bağımsız bir savaş olarak görmekten çok, diğer şehirlerin taraf olarak dahil olduğu birlik yapısı içinde iki karşıt güç arasında bir savaş olarak gördüğünü açıkça ortaya koymaktadır.

İkinci evremiz aslında birinci evrenin oluşmasına olanak sağlayan Atina'nın yükselişidir. Pers savaşları sırasında Yunanları tek çatı altında toplamayı başaran sadece bir tek liderden söz etmek mümkündür. Bu lider Sparta'ydı. Tarihçinin 1.18'de belirttiği gibi Sparta, Peloponnesos Birliği olarak adlandırılan yapının liderlik koltuğuna elindeki gücü sayesinde oturabilmişti. Bu süreçte Atina'da bu birliğin bir üyesiydi. Ancak Pers savaşlarından sonra Atina'nın hızlı yükselişini ve Sparta karşısında nasıl karşıt bir güç olarak ortaya çıktığını görmek mümkündür. Pers savaşlarından sonraki elli yıllık bölümü ele alan *Pentakontaetia* bölümü bu yükseliş sürecini ortaya koymak amacıyla tarihçi tarafından özellikle tasarlanmış bir bölümdür. Güç elde etmeye yönelik girişimleri gösteren *paraskeuē* kelimesi bu yükselişin kod kelimeleri olarak anlatıda karşımıza çıkar. Themistokles'in Atina'yı ve Pire'yi surlarla çevirme girişimi bu yükselişin ilk adımıdır. Bu girişim sayesinde Atina kendisini Peloponnesos Birliği'nin başı olan Sparta ile eş görmeye başlamıştır. Bu yükselişin ikinci adımı ise yine *paraskeuē* olarak adlandırılan Atina'nın deniz gücüne önem vermesidir. Tarihçinin anlatısına bakıldığında bu girişimin sonuçları ilkinden daha önemlidir ve Atina'nın bir *dynamis* yani güç haline geldiğini söylemek mümkündür. Bu süreci taçlandıran olay ise her ne kadar Sparta'nın kötü yönetiminin etkisi olsa da hiç kuşku yok ki Atina'nın müttefiklerini tıpkı Sparta'nın yaptığı gibi bir birlik (*koinon*) içinde toplamış olmasıdır. Tarih'e bakıldığında gücün *hegemonia* veya *arkhe*'yi beraberinde getirdiği özellikle Sparta ve Atina örneklerinde ortaya çıkar. Bu yeni oluşumla birlikte Yunan dünyasının güç bakımından tamamıyla ikiye bölündüğünü söylemek mümkündür: Bir tarafta tarihçinin 1.18'de açıkça ortaya koyduğu gibi kara gücüyle öne çıkan ve Sparta etrafında toplanmış Peloponnesos Birliği diğer tarafta ise deniz gücüyle öne çıkan ve Atina etrafında toplanmış Delos

Birliği vardır. Artık bir küme olarak düşünebileceğimiz Yunan dünyası içinde tek liderin bulunduğu tek bir kümeden söz etmek mümkün değildir. Bu büyük kümeyi karşıt güçleriyle öne çıkan iki ayrı liderin merkezinde bulunduğu iki ayrı kümeyi içeren bir küme olarak tasavvur etmek gerekir. Bundan sonraki adım tarihçinin bir hastalık olarak düşündüğu savaşın ortaya çıkmasıdır. Alkmaion'un hastalık teorisinde hastalığa bedendeki güçlerden birinin diğerlerine baskın olması sonucu ortaya çıkarken, *De Prisca Medicina* adlı eserde de hastalık, Alkmaion'un teorisinde olduğu gibi, bedendeki katışık olmayan güçlü özler nedeniyle ortaya çıkar. Yazarın savunduğu diğer bir teori ise tek başlarına birer güç olan bu özlerin kuvvetleri bakımından en üst noktaya ulaşmalarıdır. Thukydides'in savaşın nedenlerinden bahsettiği bölümlerde kullandığı kelimelere bakıldığında tarihçinin düşüncesinin Hippokratik Corpus'taki hastalığın ortaya çıkış teorisi ile uyuştuğu görölmektedir. 1.23.6'da ve 1.118'de Thukydides, Atina'nın gücünün yükselmesini ve bu yükselişin Lakedaimonialıları korkutmasını bu savaşın gerçek sebepleri olarak açıkça ortaya koyar. Ayrıca tarihçinin 1.1.1'de bahsettiği her iki şehrin güç bakımından en üst noktalara ulaştığını söylemesi de *De Prisca Medicina*'nın hastalık teorisine uyuşmaktadır. Kısaca söyleyecek olursak Thukydides, Sparta ve Atina arasındaki savaşı bir yapı içinde kümelenmiş iki farklı gücün (bir tarafta kara gücü, diğer tarafta deniz) savaşı olarak ve savaşın ortaya çıkışını tamamıyla güç dengelerinin değişimiyle ilişkili olarak görür. İşte Thukydides bu savaşı böyle bir yapı içinde gördüğu için bu savaşı önceki savaşlardan daha çok bahsetmeye değer olarak görür, bu sıradan bir savaş değil bir sistem içinde gelişen “kusursuz” bir savaştır. Aslında karşıt güçlerin çatışma teorisinin Thukydides'in tüm anlatısına yayıldığını ve tarihçinin mikrokosmos'tan makrokosmos'a kadar çatışmaların temelinde bu teoriyi

gördüğünü söyleyebiliriz. *Tarih* içinde Kerkyra'daki *stasis* anlatısı toplum içinde güçler arasında gerçekleşen çatışmanın en güzel örneğini oluştururken, Atina'nın birlik yapısı içindeki despot tutumu şehirlerden oluşan *koinon* içindeki bu çatışmanın örneğini oluşturur. Savaş ise bu teorinin işletilebileceği en son evredir.

Tarihçi, okuyucusunu bu savaşın diğerlerinden daha çok bahsetmeye değer olduğu konusunda ikna etmeye çalışacağı zaman tıpta bir ikna yöntemi olarak kullanılan Hippokratik *prognosis*'i devreye sokacaktır. *Prognosticon* adlı esere baktığımız bu sürecin üç aşamadan oluştuğu görülmektedir: Hastanın geçmişinden, mevcut durumundan ve eğer mümkünse geleceğinden bahsetmek. Bu, psikolojik etki yaratmak amacıyla kullanılan bir yöntemdi ve hastanın kendisini hekime teslim etmesi amacıyla uygulanırdı. Ancak bu basit bir psikolojik etkinin ötesinde, belirtilerden yola çıkarak yapılan gözleme dayalı bir uygulamaydı. Hekim mevcut durumdan yola çıkarak geçmiş ve gelecek hakkında çıkarımlarda bulunabiliyordu. İşte, Thukydides'in bu psikolojik ortamı yaratmak amacıyla anlatısını *Prognosticon*'un yazarının tavsiye ettiği gibi tarihini evrelere ayırdığı görülmektedir: Sparta ve Atina arasındaki savaş mevcut durumun, *arkhaiologia* bölümü de geçmişin anlatısını oluşturmaktadır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, tarihçi mevcut durumun çözümlemesini yapmıştır, artık ona düşen bu yapıyı daha öncekiler ile karşılaştırmaktır, çünkü ancak böyle bir karşılaştırma ona bu savaşın öncekilerden daha çok bahsetmeye değer olduğu konusunda okuyucusunu ikna etme şansı verebilirdi.

Thukydides'in araştırması tüm *arkhaiologia* bölümüne yayılır ve Yunanistan'ın erken tarihinden başlayan "tarihsel" incelemesini Sparta ve Atina'nın

iki karşıt güç olarak ortaya çıkmasına kadar uzanır. Tarihçi bu uzak geçmiş anlatısı içinde asıl bulmakta zorlandığı şeyin ortaklaşa hareket eden bir birlik yapısı olduğunu açıkça dile getirir ve anlatıda geçen *koinē*, *stolos* ve *strateia* kelimeleri bu arayışın anahtar kelimeleridir. *Arkhaiologia* bölümü içinde Troia savaşı belki de tarihçinin kendi zamanındaki yapının benzerine en çok yaklaşabildiği modeldir ki tarihçiye göre, bu sefer bile kusursuz değildir, çünkü Thukydides para sıkıntısını bu seferin tam bir birlik yapısı olarak ortaya çıkmasını engellediği görüşündedir. Tarihçinin tiranlar zamanı olarak adlandırdığı zamanda da böyle bir ortaklaşa hareketten söz etmek mümkün değildir, çünkü bu zamanda tiranlar ortak işlerden çok kişisel işlerle uğraşmışlardır. 15. bölüm *arkhaiologia*'nın diğer bölümlerinden daha önemlidir, çünkü tarihçi bu bölümde Yunanistan'ın geçmişinde bulamadığı bir unsura daha yer verir: Birlik içinde güç elde etmeye yönelik kara savaşlarının olmayışı. Tarihçiye göre, geçmişte elbette kara savaşları olmuştur ancak bunlar sınır savaşlarının ötesine geçememiş savaşlardır. Geçmiş anlatısı içinde her ne kadar kendi zamanındakine benzer bir birlik yapısı bulamasa da donanmasıyla, sermayesiyle ve *arkhē*'siyle öne çıkan Atina'ya benzer yapıları bulması mümkündür ancak geçmiş anlatısında tarihçinin bulamadığı şey kara gücüyle öne çıkan bir yapının olmayışıdır. *Arkhaiologia* bölümünün sonunda tarihçi sonuç bölümünün başında da belirttiğimiz gibi bu ayrımı açıkça dile getirecektir. Bu savaş aynı etnik grubun bölünmesiyle ortaya çıkan iki farklı birlik içindeki karşıt güçlerin savaşdır. Bu savaşı ortaya çıkaran şey ise güç dengelerinin değişimidir. Thukydides'e göre, tarihte bir ilkin gerçekleştiğini de söyleyebiliriz: Bir tarafta daha önce tarihte görülmediği üzere birlik içinde kara gücüyle öne çıkan Sparta, diğer tarafta ise tarihte benzer örneklerine rastlansa da ilk kez deniz gücü etrafında bir araya gelerek bir

birlik olmayı başarmış Atina. Tarihçinin uzak geçmiş anlatısı içinde bulamadığı yapı budur ve işte bu yapı bu savaşı daha çok bahsetmeye değer kılan ve onu kusursuz yapan şeydir.

Bu uzak geçmişin anlatısı beraberinde okuyucuyu kaçınılmaz olarak bilinmeyene ve mitsel olana sürükler. Dolayısıyla tarihçi bir bakıma okuyucusuna inandırıcı olmak adına kendini riske atar gibi görünür. Ancak durum görüldüğü gibi değildir ve tarihçi bu uzak geçmişin okuyucu üzerinde yaratacağı olumsuz etkileri ortadan kaldırmak için yine Hippokratik tıba başvurur. Kendi zamanındaki bu birlik yapısının geçmiş zaman içinde araştırılabilir olduğu düşüncesini Hippokratik tıptan etkilendiği insan doğasının değişmezliği kuralını göz önünde tutarak edinmiş görünür. Tarihçiye göre, daha güçlünün daha güçsüz üzerinde hâkimiyet kurma isteği, *dynamis* ve *arkhē* arasındaki sıkı ilişki sadece kendi zamanına özgü değil tüm çağlara yayılabilen bir olgudur, çünkü ona göre *dynamis* ve *arkhē*'ye sahip olma güdüsü insan doğasının özünde bulunur ve bu, insan doğası değişmediği sürece her zaman ortaya çıkabilecek bir özelliktir. İşte tarihçinin bir yasa olarak gördüğü bu süreç kendi zamanındaki yapının geçmişte de olabileceğini tarihçiye düşündüren şeydir. Bundan dolayı geçmiş araştırılmaya değerdir. Atina, *dynamis* ve birlik temeli üzerine oturmuş *arkhē*'nin en kusursuz örneğidir. Geçmişte de bunun benzerlerini bulmak mümkündür ki tarihçi bu mükemmel yapıyı geçmiş içinde göremese de benzerlerini bulabilmektedir. Tarihçiyi bu uzak geçmişin yaratacağı olumsuz etkiden kurtaracak diğer bir akıl yürütme yolu da olağanüstü olanı anlatısının içine dâhil etmemesidir ki onun bu tutumu büyük ölçüde *De Morbo Sacro* adlı eserde sergilenen tutum ile örtüşür. Thukydides'in olağanüstü olanın olaylara müdahalesiyle ilgili tutumu çağdaşı olan Herodotos ile karşılaştırıldığında her iki yazar arasındaki farklar

açıkça görülebilmektedir. Bunun birçok kanıtını *Tarih* içinde görmek mümkündür ancak bu örnekler içinde özellikle öne çıkan ve Hippokratik tıbbı daha yakın olan örnek hiç kuşku yok ki Herodotos'un *Tarih*'inde görülmediği üzere Thukydides'in Atina'da baş gösteren salgının nedenini tanrılar ile ilişkili görmemesidir. Tarihçinin olağanüstü olana karşı bu tutumunu tüm anlatısı boyunca, özellikle mitsel olana daha da yaklaştığı *arkhaiologia* bölümü içinde ve Sicilya'nın erken tarihini ele aldığı bölümde de koruduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu tarihçinin geçmiş anlatısı içindeki tüm unsurları tamamıyla reddettiği anlamına gelmez. Tarihçi, sadece bu uzak geçmişin ozanlar ve şairler tarafından kendi amaçları doğrultusunda değiştirildiğini düşünür ve bu doğrultuda Minos, Agamemnon gibi karakterlerin gerçekliğinden veya Troia savaşının gerçekleştiğinden hiçbir şüphe duymaz. Tarihçiye düşen şey bu uzak geçmiş içindeki karakterleri ve olayları zamansızlıktan kurtararak kendi zamanına benzer bir zaman dilimi içine yerleştirmektir. Böylece bu karakterler ve olaylar mitsel olanın alanından çıkıp araştırılabilir tarihin bir parçası olacaktır ve tarihçi için önemli olan budur. Başka bir deyişle tarihçi bu uzak geçmiş anlatısını ozanların ve şairlerin yamalarından temizleyerek onu özüne kavuşturmuştur.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: *Arkhaiologia* bölümü Hippokratik teorilerin ve akıl yürütme yollarının kullanıldığı ve tarihçi tarafından kendi bahsettiği savaşın diğerlerinden daha çok bahsetmeye değer olduğu konusunda okuyucuyu ikna etmek amacıyla tasarlanmış bir bölümdür.

5 KAYNAKÇA

- Adcock, F. E. *Thucydides and His History*. Cambridge: Cambridge University Press, 1963.
- André Rivier, Lausanne. "Pronostic et prévision chez Thucydides : A propos d'un livre récent sur Thucydide et Hippocrate " *Museum Helveticum* 26, no. 3 (1969): 129-145.
- Baragwanath, Emily. *Motivation and Narrative in Herodotus* Oxford Classical Monographs. Oxford ; New York: Oxford University Press, 2008.
- Beardslee, John Walter. *The Use of ΦΥΣΙΣ in Fifth Century Greek Literature*. Chicago: The University of Chicago Press, 1918.
- Boccaccio, Giovanni. *Decameron*. Çeviren Rekin Teksoy. Vol. 1. İstanbul: Oğlak Yayıncılık, 1996.
- Brillante, Carlo. "History and the Historical Interpretation of Myth." *Şurada: Approaches to Greek Myth*, Editör Lowell Edmunds, 93-138. Baltimore London: The John Hopkins University Press, 1990.
- Bury, J. B. *The Ancient Greek Historians*. New York: The Macmillan Company, 1909.
- Chantraine, Pierre. *Dictionnaire Étymologique de la Langue Grecque*. Paris: Klincksieck, 1968.
- Cochrane, Charles Norris. *Thucydides and the Science of History*. London: Oxford University Press, 1929.
- Connor, W. Robert. *Thucydides*. Princeton: Princeton University Press, 1984.
- Cornford, Francis Macdonald. *Thucydides Mythistoricus*. London: E. Arnold, 1907.
- Crane, Gregory. *The Blinded Eye : Thucydides and the New Written Word* Greek Studies. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 1996.
- Crouch, Dora P. *Water Management in Ancient Greek Cities*. New York: Oxford University Press, 1993.
- de Ste. Croix, G.E.M. *The Origins of the Peloponnesian War*. Ithaca, New York: Cornell University Press, 1972.
- Edelstein, L. "Hippocratic Prognosis." *Şurada: Ancient Medicine: Selected Papers of Ludwig Edelstein*, Editör L. Edelstein ve O. Temkin, 65-85: Johns Hopkins University Press, 1987.

- Edmunds, Lowell. *Chance and Intelligence in Thucydides* Loeb Classical Monographs. Cambridge: Harvard University Press, 1975.
- Ellis, J. R. "The Structure and Argument of Thucydides' Archaeology." *Classical Antiquity* 10, no. 2 (1991): 344-375.
- Finley, John H. *Thucydides*. Cambridge: Harvard University Press, 1942.
- Finley, M. I. *The Use and Abuse of History* Peregrine Books. New York: Penguin Books, 1987.
- Fornara, Charles W. *The Nature of History in Ancient Greece and Rome*. Berkeley: University of California Press, 1983.
- Furley, William D. "Thucydides and Religion." *Şurada: Brill's Companion to Thucydides*, Editör A. Rengatos ve A. Tsakmakis. Leiden Boston: Brill, 2006.
- Garrison, Fielding H. *An Introduction to the History of Medicine, with medical chronology, bibliographic data and test questions*. Philadelphia: W. B. Saunders Company, 1913.
- Goldhill, Simon. *The Invention of Prose Greece & Rome*. New Surveys in the Classics,. Oxford ; New York: Oxford University Press, 2002.
- Gomme, Arnold Wycombe. *A Historical Commentary on Thucydides*. Vol. 1. Oxford,: The Clarendon Press, 1956.
- _____. *A Historical Commentary on Thucydides*. Vol. 2. Oxford: The Clarendon Press, 1956.
- Gomperz, Theodor. *Greek Thinkers: A History of Ancient Philosophy*. Vol. 1. London: J. Murray, 1906.
- Gould, John. *Herodotus*. New York: St. Martin's Press, 1989.
- Griffith, G. T. . "Athens in the Fourth Century." *Şurada: Imperialism in the Ancient World*, Editör M.F. Burnyeat, M.K. Hopkins, M.D. Reeve ve A.M. Snodgrass, 127-144. New York, Port Chester, Melbourne, Sydney: Cambridge University Press, 1978.
- Grundy, George Beardoe. *Thucydides and the History of His Age*. Vol. 2. Oxford: Blackwell, 1948.
- Hansen, Mogens Herman. *The Athenian Democracy in the Age of Demosthenes : Structure, Principles and Ideology*. Oxford, Cambridge: Blackwell Publishers, 1991.

- Hartog, François. *Herodotos'un Aynası*. Çeviren Emin Özcan. Ankara: Dost Yayınları, 1997.
- Holladay, A. J., ve J. C. F. Poole. "Thucydides and the Plague of Athens." *The Classical Quarterly* 29, no. 2 (1979): 282-300.
- Hornblower, Simon. *Thucydides*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1987.
- _____. *A Commentary on Thucydides*. Vol. 1. Oxford New York: Clarendon Press ; Oxford University Press, 1991.
- _____. "The Religious Dimension to the Peloponnesian War, or, What Thucydides Does Not Tell Us." *Harvard Studies in Classical Philology* 94 (1992): 169-197.
- Huart, Pierre. *ΓΝΩΜΗ chez Thucydide et ses contemporains (Sophocle, Euripide, Antiphon, Andocide, Aristophane)*. Paris: Klincksieck, 1973.
- Hudson-Williams, H. Ll. "Review: Thucydides and Hippocratic Medicine." *The Classical Review* 5, no. 3/4 (1955): 265-266.
- Hunter, Virginia J. *Past and Process in Herodotus and Thucydides*. Princeton: Princeton University Press, 1982.
- Immerwahr, Henry R. "Herodotus." *Şurada: The Cambridge History of Classical Literature: Greek Literature* Editör P. E. Easterling, Bernard Knox ve MacGregor Walker, 426-441. Cambridge ; New York: Cambridge University Press, 1985.
- Jaeger, Werner Wilhelm. *Paideia : The Ideals of Greek Culture*. Vol. 1. 2nd ed. New York: Oxford University Press, 1945.
- _____. *Paideia : The Ideals of Greek Culture*. Vol. 3. 2nd ed. New York: Oxford University Press, 1945.
- Jones, W. H. S. *Hippocrates*. Vol. 1 Loeb Classical Library. Cambridge: Harvard University Press, 1957.
- _____. *Hippocrates*. Vol. 2 Loeb Classical Library. Cambridge: Harvard University Press, 1959.
- Jordan, Borimir. "Religion in Thucydides." *Transactions of the American Philological Association* 116 (1986): 119-147.
- Jouanna, Jacques. "The Birth of the Western Medical Art." *Şurada: Western medical thought from antiquity to the Middle Ages*, Editör Mirko D. Grmek, Bernardino Fantini ve Antony Shugaar, 22-71. Cambridge: Harvard University Press, 1998.

- Kagan, Donald. *The Outbreak of the Peloponnesian War*. Ithaca: Cornell University Press, 1969.
- _____. *The Archidamian War*. Ithaca and London: Cornell University Press, 1974.
- Kallet, Lisa. *Money, Expense, and Naval Power in Thucydides' History 1-5.24*. Berkeley: University of California Press, 1993.
- Kearns, Emily. "Religious Practice and Belief." *Şurada: A Companion to the Classical Greek World*, Editör Konrad H. Kinzl, 311-326. Malden: Blackwell Publishing, 2006.
- Kosak, Jennifer Clarke. "Polis Nosousa : Greek Ideas About the City and Disease in the Fifth Century BC." *Şurada: Death and Disease in the Ancient City*, Editör Valerie M. Hope ve Eireann Marshall, 35-54. London ; New York: Routledge, 2000.
- Lateiner, Donald. *The Historical Method of Herodotus*. Toronto ; Buffalo: University of Toronto Press, 1991.
- Lloyd, G. E. R. *Early Greek science: Thales to Aristotle*: Chatto & Windus, London, 1970.
- _____. "Introduction." *Şurada: Hippocratic Writings*: Penguin Classics, 1983.
- _____. *The Revolutions of Wisdom : Studies in the Claims and Practice of Ancient Greek Science* Sather Classical Lectures. Berkeley: University of California Press, 1987.
- _____. *Magic, Reason, and Experience : Studies in the Origins and Development of Greek Science*. Indianapolis: Hackett Pub. Co., 1999.
- _____. *In the Grip of Disease : Studies in the Greek Imagination*. Oxford ; New York: Oxford University Press, 2003.
- Longrigg, James. *Greek Rational Medicine : Philosophy and Medicine from Alcmaeon to the Alexandrians*. London, New York: Routledge, 1993.
- _____. "Death and Epidemic Disease in Classical Athens." *Şurada: Death and Disease in the Ancient City*, Editör Valerie M. Hope ve Eireann Marshall, 55-64. London ; New York: Routledge, 2000.
- Luce, T. James. *The Greek Historians*. London ; New York: Routledge, 1997.
- MacKinney, Loren. "The Concept of Isonomia in Greek Medicine." *Şurada: ISONOMIA : Studien zur Gleichheitsvorstellung im griechischen Denken*,

- Editör Jürgen Mau ve Ernst Günther Schmidt. Berlin: Akademie-Verlag, 1964.
- Macleod, Colin. *Collected Essays*. Oxford Oxfordshire New York: Clarendon Press ; Oxford University Press, 1983.
- Manetti, Giovanni. *Theories of the Sign in Classical Antiquity*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1993.
- Marinatos, Nanno. "Thucydides and Oracles." *The Journal of Hellenic Studies* 101 (1981): 138-140.
- Marincola, John. *Authority and Tradition in Ancient Historiography*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- Miller, Harold W. "Dynamis and Physis in On Ancient Medicine." *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 83 (1952): 184-197.
- Mitchell-Boyask, Robin. *Plague and the Athenian Imagination : Drama, History, and the Cult of Asclepius*. Cambridge ; New York: Cambridge University Press, 2008.
- Momigliano, Arnaldo. *Studies in Historiography*. New York: Harper & Row, 1966.
- Naddaf, Gerard. *The Greek Concept of Nature* SUNY Series in Ancient Greek Philosophy. Albany: State University of New York Press, 2005.
- Nutton, Vivian. *Ancient Medicine*. London ; New York: Routledge, 2004.
- Oost, Stewart Irvin. "Thucydides and the Irrational: Sundry Passages." *Classical Philology* 70, no. 3 (1975): 186-196.
- Orwin, Clifford. "Stasis and Plague: Thucydides on the Dissolution of Society." *The Journal of Politics* 50, no. 4 (1988): 831-847.
- Padel, Ruth. *In and Out of the Mind : Greek Images of the Tragic Self*. Princeton: Princeton University Press, 1992.
- Page, D. L. "Thucydides' Description of the Great Plague at Athens." *The Classical Quarterly* 3, no. 3/4 (1953): 97-119.
- Papagrigorakis, M. J., C. Yapijakis, P. N. Synodinos, ve E. Baziotopoulou-Valavani E. "DNA examination of ancient dental pulp incriminates typhoid fever as a probable cause of the Plague of Athens." *International Journal of Infectious Diseases* 10, no. 3 (2006): 206-14.
- Parker, Robert. *Miasma : Pollution and Purification in Early Greek Religion*. Oxford: Clarendon Press, 1996.

- Parry, Adam. "The Language of Thucydides' Description of the Plague." *Bulletin of the Institute of Classical Studies* 16 (1969): 106-118.
- _____. "Thucydides' Historical Perspective." *Şurada: Studies in Fifth-century Thought and Literature, Yale Classical Studies*, Editör Adam Parry, 47-61. Cambridge: University Press, 1972.
- Price, Jonathan J. *Thucydides and Internal War*. Cambridge ; New York: Cambridge University Press, 2001.
- Raaflaub, Kurt A. "Equalities and Inequalities in Athenian Democracy." *Şurada: Demokratia : A Conversation on Democracies, Ancient and Modern*, Editör Josiah Ober ve Charles Hehrick. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1996.
- _____. *The Discovery of Freedom in Ancient Greece*. 1st English ed. Chicago: University of Chicago Press, 2004.
- Reinhold, Meyer. "Human Nature as Cause in Ancient Historiography." *Şurada: Studies in Classical History and Society*, 45-53. Oxford ; New York: Oxford University Press, 2002.
- Romilly, Jacqueline de. *Histoire et Raison chez Thucydide* Collection d'Etudes Anciennes. Paris: Les Belles lettres, 1956.
- _____. *Thucydides and Athenian imperialism*. New York,: Barnes and Noble, 1963.
- Schiefsky, Mark John. *On Ancient Medicine* Studies in Ancient Medicine. Leiden ; Boston: Brill, 2005.
- Schwartz, Eduard. *Das Geschichtswerk des Thukydides*. 3. ed. Hildesheim,: G. Olms Verlagsbuchhandlung, 1960.
- Smyth, Herbert Weir. *Greek Grammar*. Cambridge: Harvard University Press, 1956.
- Swain, Simon. "Man and Medicine in Thucydides." *Arethusa* 27, no. 3 (1994): 303-327.
- Temkin, Owsei. "The Doctirine of Epilepsy in the Hippocratic Writings." *Bulletin of the Institute of the History of Medicine* 1, no. 8 (1933): 277-322.
- _____. "Views on Epilepsy in the Hippocratic Period." *Bulletin of the Institute of the History of Medicine* 1 (1933): 41-44.

- Thomas, Rosalind. "Thucydides' Intellectual Milieu and The Plague." *Şurada: Brill's Companion to Thucydides*, Editör A. Rengatos ve A. Tsakmakis. Leiden Boston: Brill, 2006.
- Vernant, Jean Pierre. *Myth and Thought Among the Greeks*. New York ; Cambridge: Zone Books, 2006.
- Veyne, Paul. *Yunanlılar Mitlerine İnanmışlar Mıydı?* Çeviren Mehmet Alkan. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2003.
- Vlastos, Gregory. "Equality and Justice in Early Greek Cosmologies." *Classical Philology* 42, no. 3 (1947): 156-178.
- _____. "Isonomia." *The American Journal of Philology* 74, no. 4 (1953): 337-366.
- Wardman, A. E. "Myth in Greek Historiography." *Historia* 9 (1960): 403-413.
- Waters, Kenneth H. *Herodotos, the Historian : His Problems, Methods, and Originality*. Norman: University of Oklahoma Press, 1985.
- Westlake, H. D. "ΑΕΓΟΝΤΑΙ in Thucydides." *Mnemosyne* 30, no. 4 (1977): 345-362.
- _____. *Studies in Thucydides and Greek History*. Bristol: Bristol Classical Press, 1989.
- Wickersham, John M. *Hegemony and Greek Historians* Greek studies. Lanham Rowman & Littlefield Publishers, 1994.
- Withington, E.T. "The Asclepiadae and the Priests of Asclepius." *Şurada: Studies in the History and Method of Science*, Editör C. Singer, 2. London: Oxford University Press, 1921.
- Woodman, A. J. "Contemporary History in the Classical World." *Şurada: Contemporary History : Practice and Method*, Editör Anthony Seldon, 149-164. Oxford ; New York Blackwell, 1988.

TEZ ÖZETİ

Özhan, Tolga, Thukydides'in Arkhaiologia Bölümünde Hippokratik Tıbbın Bir İkna Yöntemi Olarak Kullanılması, Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Candan Şentuna, xxiv+144 s.

Bu çalışmanın konusu Thukydides'in Sparta ve Atina arasındaki savaşın öncekilerden daha çok bahsetmeye değer olduğu konusunda *Prognosticon* adlı eserden etkilenecek *arkhaiologia* bölümünü bir ikna yöntemi olarak nasıl kullandığıdır. Bu ortaya konmaya çalışırken Hippokratik tıpta hastalıkların ortaya çıkış teorisinin bir model olarak nasıl kullanıldığının, daha sonra da tarihçinin bu modeli geçmiş anlatı içinde nasıl aradığının açıklanması amaçlanmıştır.

Çalışmanın temeli özellikle Hippokratik Corpus'ta ve Thukydides'in *Tarih*'inde sıklıkla geçen *dynamis* ve *koinē* kavramları üzerine oturtulmuştur. Thukydides de Alkmaion'da ve *De Prisca Medicina* adlı eserde belirtildiği üzere bu savaşı bir yapı içindeki karşıt güçlerin savaşı olarak değerlendirir. Bir tarafta kara gücüyle öne çıkan Peloponnesos Birliği, diğer tarafta ise Pers savaşlarından sonra deniz gücü bakımından hızlı bir tırmanışa geçen Atina'nın kurduğu Attika-Delos Birliği bulunur. Tarihçinin anlatısı hastalık teorisi ile karşılaştırıldığında savaş için gerekli bütün koşulların sağlandığı görülmektedir: Pers savaşları sırasında birlik içinde bulunan Yunanların bölünmesi, Yunan dünyası içinde iki karşıt gücün ortaya çıkması ve bu iki güç dengesinin bozulması. Bu tarihçinin mevcut durumu çözümlemesidir. Bu çözümlmeden sonra tarihçiye düşen bu savaşın önceki savaşlardan daha çok bahsetmeye değer olduğu konusunda okuyucularını ikna etmektir. Bunun için tarihçi geçmiş anlatısı içinde (*arkhaiologia*) bu yapıyı aramaya koyulacaktır.

Thukydides, *arkhaiologia* bölümünde Atina'ya benzer yapılara rastlasa da Atina gibi hem deniz gücüyle öne çıkan hem de bu gücünü bir birlik yapısı altında toplayan bir yapıya rastlayamaz ve daha önceki hareketleri çeşitli nedenlerden dolayı ortaklaşa hareketten yoksun olarak görür. Bu uzak geçmiş anlatısı içinde tarihçinin bulamadığı diğer bir unsur ise Sparta gibi kara gücüyle ortaya çıkan ve gücünü bir birlik yapısı altında toplamayı başarmış başka bir yapıdır.

ABSTRACT

Özhan, Tolga, The Use of Hippocratic Medicine as A Method of Persuasion in the *Archaiologia* Section of Thucydides, PhD Dissertation, Advisor: Prof. Dr. Candan Şentuna, xxiv+144 p.

The subject of this study is how Thucydides uses *archaiologia* as a persuasion method by being influenced from *Prognosticon* on the notion that the war between Athens and Sparta is worthier to mention than the previous wars. Meanwhile, how the theory of appearance of the diseases is used as a model in Hippocratic medicine and then how the historian searches for this model in past narrative are tried to be explained.

The basis of this study is based particularly on the concepts of *dynamis* and *koinē* which were frequently used in Hippocratic Corpus and Thucydides' *History*. As stated in Alcmaion and *De Prisca Medicina*, Thucydides regards this war as the conflict of opposite forces. On the one hand there is a Peloponnesian League known for its land forces and on the other hand there is Attic-Delian League which got even stronger in the aftermath of the Persian wars in terms of naval forces. When the narrative of the historians is compared with the theory of disease, it can be seen that all conditions which are necessary for war exist: The division of the Greek who were once united during the Persian Wars, the appearance of two opposite forces in the Greek World and the disturbance of the balance of force. This is the analysis of existing situation by the historian. After this analysis what is left to the historian is to persuade the reader on the idea that this war is worthier to mention than the previous ones. In order to do it, the historian begins to search for this constitution within the past narrative (*archaiologia*).

Thucydides cannot find a similar constitution to Athens which stands out for its naval forces and secure this force under the banner of a league although he finds some constitutions which may resemble Athens, and here regards previous movements deprived of collective spirit for some reasons. In this far past narrative, the other

element which the historian cannot find is another constitution which stands out for its land forces and secures its force under the banner of a league as Sparta does.